

بولوندى. آنڭ قوشوۋى بويىنچە، ۱۵۴۷ نچى يىلنىڭ آزاغىنى روس عسكىرى
 ايلە قزان اوستىنە سفر ايتىدى. آنڭ بو سفرى ۱۵۴۸ نچى يىلنىڭ ياز باشىنە
 قىلىپ سوزولدى (۱). شېخىلى اوزىنىڭ شوشى سفرىدە قزانلىرىغە شاقىلىپ سوز
 كىلىتورسەدە، لىكىن شەرنى آلورغە حالدىن كىلىمادى (۲). شول چاغىدە ايوان
 اوزىدە قزان اوستىنە بوزمىچى بولوب، ۱۵۴۷ نچى يىلنىڭ ۱۱ نچى دىكابرىدە
 ماسقاۋدىن ولادىمىرغە سفر ايتىدى. آنڭ ياندىنە طوغانى يورى واسىلىۋىچ، كىناز
 دىمىترى پالىتسكى، دانىلو يورىف، فىئودر ناغوى، گرىگورى موروزوف،
 فىئودر آداشف، واسىلى يورىف، دالمات قارىپوف، يورى شچىتىف، فىئودر
 صوتىن، ايوان تىسىلەتف، بارىس سۋىق، باقانىمىتروفانوف، ياقوف ھىم واسىلى
 زاخارىف لىر بار ايدى. ايوان بولغە چىماسدىن ئلوك، شېخىلى گە خىبر يىباردى.
 آنڭ ولادىمىر وارانتىنسىكى، اوشانداق باشقە روس باشلىقلىرى ايلە مېشچىرادىن
 قزان اوستىنە بوزورگە، «تسىۋىل» يىغىنىڭ تاماغىدە اوزى ايلە قوشولورغە
 بوزورغان ايدى. شېخىلى ايلە قزان اوستىنە بوزورچى عسكىرنىڭ اولوغ
 بولوكىدە ولادىمىر وارانتىنسىكى؛ آلغى بولوكىدە يورى كاشىن، اولڭ قولدى
 مېخائىل وارانتىنسىكى؛ سول قولدى واسىلى استارودوۋىسكى؛ ساچى بولوكىدە
 بارىس سالتىقوف باشلىق ايتىمكە ايدى. ايوان ولادىمىرغە يىتەكچى، عسكىرىنى
 تىرتىپ كە سالوب، بولوكىرگە باشلىق بىلگۈلدەدى. اولوغ بولوكىدە دىمىترى
 پىلسكى، دانىلو پرونسكى؛ آلغى بولوكىدە آلېكساندر غورىباتى، واسىلى
 آبالىنسىكى؛ اولڭ قولدى ايوان شوىسكى، واسىلى سىرىبىرانى؛ سول قولدى
 ايوان پرونسكى، داۋىد پالىتسكى؛ ساچى بولوكىدە ايوان چىلادىن، سىمون
 غوندىروف لىر باشلىق ايتەچكار ايدى. ايوان مستىسلافسكى، سىمون
 ياقوۋوف، ايوان ياقوۋوف، نىكىتا يورىف، فىئودر قالىچوف، آلېكسى
 آداشف لىر ايسە اولوغ كىناز ايوانغە ساچىلىق ايتىمكە لىر ايدى. اول تىگرە لىرى
 قزانلىرنىڭ باسقونلىق ايتولردىن ساقىلار اوچون، ايوان، اوزىنىڭ طوغىنى يورىنى
 ولادىمىردە قالدىروب، ۱۵۴۸ نچى يىلنىڭ ۸ نچى غىۋارنىدە ولادىمىردىن نىزىنى —

۱) Цар. кн. стр. 457-458. Никон. л. т. 5. стр. 155-156.

۲) شېخىلىنىڭ بو سفرى صفاگرى خاننىڭ تىرجىمە ھالى يازولغانە اوزون
 ايتولوب بىيان قىلنغان ايدى.

نووغورودغه يورى باشلادی. عسکرناڭ صاڧى بولو كى ايوان ايله نيزنى غه
كيلوب، اولوغ هم آلى بولوكلرى، اوشانداق اولڭ قولى مورومغه يوردى.
صول قولى ايسه اول چاغنده مورومده ايدى. ايوان، اولوغ بولو ككه، اولڭ هم
صول قوللرغه، اوشانداق آلى بولو كناڭ باشقارينه موروم دن «تيشا» (۱)
ياغھه سينه بارورغه، آنده شيخ على، اوشانداق ميشچيرادن كيلوچى روس
باشقارى، صوڭره «ЛЫСКОВО» ده (۲) اوزى ايله برله شورگه قوشدى.
شيخ على ايوان طرفندن «تيشا» ياغھه سينه كيلورگه، صوڭره آندن «تسيويل»
طاماغينه يورورگه بويورولغان بولخانلى سببلى، آناڭ شول اورونغه كيلماينچه
قزان اوستينه يورمايه چكى بيلگولى ايدى. چنلابده اول شولاي بولدى.
يوغاريده ايتولگانچه، ايوان، ۲۶ نچى غينوارده، نيزنى - نووغورودغه كيلوب،
۲ نچى فيورالده آندن قزان اوستينه يورى باشلادی. شول كونده «يلنا» غه
يتوب، آنده قوندقدن صوڭره، ايكنچى كونى «رابوتقا» آتاوينه كيلوب
طوقتادى. بو آتاو نيزنى دن ۱۰ چاقروم يراقلقده ايدى. شول چاغنده كونلر
بيك نق جليبوب، قارلر ئورى باشلانلى سببلى. ايوان «رابوتقا» ده اوچ
كون طورورغه مجبور بولدى. ايوان «رابوتقا» ده چاغنده آخا شيخ على دن
گريشا وه تليو اسملى كشى كيلوب، شيخ على، اوشانداق روس باشقارينڭ
صاغ وسلامت اولاروق بارچه كشىلرى ايله «تيشا» ياغھه سينه يانينه كيلوب
يتكانلك لوندن خبر بيودى. كينه تندن جليبوب كيتو سببلى، ايوان قاينوخه
توشديكى كبي، شيخ على لرده شوناردن آبديراب قالغانلر ايدى. آنلر، گريشا
آرقىلى، ايوانغه «كونلر بيك نق جليبتى؛ ياغھه لوناڭ كچككئسى هم ظورلرى
بوزولدى» ديو قزان اوستينه يورونڭ قبون ايدى كينى بلديرديلر. جالمق
چيكن ئوتوب كيتكانلىكى سببلى، ايوان قزان اوستينه يورودن قورقوب،
كبرى نيزنى - نووغورودغه قايتدى. ايوانناڭ نيزنى دن قزان اوستينه

(۱) «تيشا» موروم دن بر آزغنده توبدن، لوقا ياغھه سينه اوڭياقتن توگوله طورغان
چاقروم اوزونلغنده بر ياغھه در.
(۲) ЛЫСКОВО نيز يشارود غوبيرناسنده، ماقارييف اوبازدنده، آناردن ۵ كئه
چاقروم يراقلقده بولغان، وواغه قريينده غى بر آوولدر.

کیتووی ۲ نچی فیورالده، آنارغه قایتووی ایسه ۱۰ نچی سنده بولغانلقدن
 آنک نیژنی ایله «رابوتقا» آتاوی آراسنده بولغان سفری ۸ کونلک بولدی.
 ایوان نیژنی دن ولادی میرغه، آندن بالاحناغه، بالاحنادن ایسه ماسقاوغه قایتدی (۱).
 ایوان اوزی ماسقاوغه قایتسه ده، عسکرینه قزان اوستینه یورورگه بویوردی.
 واسیلی یوریف اسملی کشینی «رابوتقا» آتاوندن شیخ علی یانینه یباروب،
 آگاده قزان اوستینه یوروونده دوام ایترگه قوشدی «رابوتقا» دن یوروچی
 عسکرنگ اولوغ بولوکنده دمیتری بیلسکی؛ دمیتری پالیتسکی؛ آلفی بولوکنده
 سیمون میکولینسکی، داویک پالیتسکی؛ اوک قولنده آلیکساندر غورباتی؛
 صول قولنده ایوان پرونسکی، واسیلی میزتسکی؛ صاچی بولوکنده پینتر
 شویسکی، سیمون غوندورف لر بولوب، بونلر ایوان طرفندن «تسیویل»
 طاماغنده شیخ علی ایله قوشولورغه بویورولمشلر ایدی. بولنگ ناچارلقدن
 اوتکاری، طوبلرنگ ظورلرینی قزانغه آلوب بارو ممکن بولمادی. شوکا کوره،
 آنلرنی نیژنی گه قایتارولدی. قزانغه یبارولگانلری طوبلرنگ بیگلچهلری
 ایدی (۲). ۱۵۴۹ نچی یلنگ آزاغی ایله ۱۵۵۰ نچی یلنگ باشنده، شیخ علی،
 ایوان ایله برگه، قزان اوستینه یوروب، آنی نیچه کونلر قاماب طوروده ایوانغه
 بولوشق ایتدی. ۱۵۵۱ نچی یلنگ یاز باشنده، ایوان شیخ علی نی قزان
 یورتی اوستینه یباردی. شیخ علی ننگ بو ایکی سفرینی بز یوغاریده بیک
 اوزون ایتوب یازغانلغزدن اوتکاری، بو یولی آنلرنی قاتلی سمز کیلمی.
 یوغاریده یازولغانچه، اوتامش گرای ایله سیون - بیکه ۱۵۵۱ نچی یلنگ
 ۱۱ نچی آوغوستنده قزانندن زویه قالاسینه کیمتورولوب، ۱۲ سنده ماسقاوغه
 اوزاتولدی. آوغوستنگ ۱۳ نچی کوننده، شیخ علی، اوشاندیق روس باشلقلری
 زویه قالاسندن قزانغه یوروب، شول کوندوک قزان یلغه سینک طاماغینه کیلوب
 طوقنادی. وولغدن چقدندن صوگره «بیش بالطه» غه منوب، شونده اورونلاشدی.
 روس عسکرینگ یوغاریغی یاغی بیش بالطه دن ۲ چاقروم یوغاریده بولوب،

۱) Никон. л. т. 5. стр. 155—156. Цар. кн. стр. 458.
 Русскій хронографъ ч. 1. стр. 527. Татищевъ т. 5. стр.
 269—270. Изслѣд. о касим. цар. и царев. т. 1. стр. 328-334.
 ۲) Изслѣд. о касим. цар. и царев. т. 1. стр. 334. Рус-
 скій хронографъ ч. 1. стр. 527.

توبەن ياغى «خان بولونغى (۱)» آتالغان اوروندى ايدى. شىخ على، «شاهباز»
ايله «بىتىكى» بکلرنى اوزىنىڭ بتون قووشى (۲) ايله قزانغه يباروب، آنلرغه
اوزى اوچون يورت ياصارغه بويوردى. آوغوستنىڭ ۱۴ نچى كۈنىدە، قلىشريف
ملا، محمدسید، خدايقل اوغلان، مورالى بك قزاندىن شىخ على يانينە كىلدى.
قلىشريف ايله محمدسید يانندە قزاننىڭ بتون شىخ، شىخ زاده، امام، ملازاده،
حاجى، درويش اوزى؛ خدايقل يانندە قزاننىڭ بتون اوغلانلىرى؛ مورالى يانندە
قزاننىڭ بارچە بکلرى بار ايدى. روس باشلقلىرى آنلرغه آندلى يارلىق بازارغه
قوشوب، كىلەچكە اولوغ كىنازگە نىچوك بولاچقلىرىنى بىلدىرورگە بويوردى.
قزانلىلار اوچون ايتىڭ آغىر نرسە طاع ياغىنى روسلرغه بىر وایدى. شونلىقدىن،
آنلر «طاع ياغى» خصوصندە سوز قوزغاتوب، اول بىرلرنى اوزلردىن آيورورغه
هېچ بىر ياراماغانلىغىنى سويىلەدىلر. روس باشلقلىرى ايسە «آنى الله اولوغ
كىنازگە باغشلاغان؛ زويە طاماغىنە پادشاه قالا ياصادى؛ طاع ياغى كىشلىرى
پادشاهغه باغونوب، آنلر سزنىدە محاربه ايتدى؛ موڭا الله تەلەگاندىن باشقەچە
بولورغه مەكن توڭل» ديوب، طاع ياغىنى قزان خانلىغىنە قوشارغه يول يوق
ايدىگىنى بىلدىردى. بو سوزلرنى ايشوتو قزانلىلار اوچون بىك آغىر بولدى.
آنلرنىڭ شوڭا اچلىرى پوشا، يورەكلرى يانا ايدى ايسەدە، اول يانودىن فائدە
كۆرۈنمەدى. قزان اولوغلىرى اول ياقنى روسلرغه بىرماس اوچون نە
چاقلى طرۇشوب قاراسەلردە، روس بايارلىرى تىگىلرنىڭ سوزلرىنە قولاق
سالمادى. ايوان طرفىدىن اوزلرىنە نىچوك بويروق بولغان بولسە، شونى بىرىنە
يتكوزورگە طرۇشدىلر ھەم يتكوزدىلر. شىخ علىنىڭ بو كىلووى قزانغە خان
بولور اوچون ايدى. ايوان شىخ علىنىڭ قزان خانى بولووينى تەلەگانلىگى
اوچون آننىڭ خان بولوۋىدە شەبە يوق ايدى. چىلابدە اول شولاي بولدى.
مۇنسى شىخ علىنىڭ قزانغە، اوچونچى مرتبە خان بولوۋى ايدى. بو يولى «بىش
بالطە» روس باشلقلىرى ايله قزان اولوغلىرىنىڭ ساتولاشو اورونلىرى بولدىغى
كېى، شىخ علىنىڭ قزان خانلىغىنە چىلاب بىلگۈلە ئوۋىدە شول اوروندى بولدى
شىخ على ايله قزان كىشلىرى طاع ياغىنە قاغولماسقە، ۋولغەنىڭ يارتى ياغىنى

(۱) بو اورون، ايدىلنىڭ قىرىندە، قزان يىلغەسىنىڭ ايسە سول باغىدە ايدى.
(۲) قوش-ايو، چاتور، اوتاتى مەنلەردەدۇر. بوسوز كىلەچكەدە نىچە قات قاتلانۇ.

اولوغ كنانزىكى ساناب، آڭكا تيوشلى ياقىدىن بالق طوتما سقە دىيۈپ روسلارغە سوز بېردى. روس كنانزىنە طوغرى بولوچىلىق طوشماسىندە يازولغان آندى يارلىقغە شىخ على اوزىنىڭ بىلگۈرمە سىنى باصوب، قزان اولوغلىرى قوللىرىنى قويدى. قزان بىكلىرىنىڭ قوللىرىندە نەچاقلى روس طوتقونلىرى بار ايسە، شونلارنىڭ بارىسى كىلتورولوب، روسلارغە، تابشورولدى. آنلر شوڭا ئلوكە نوکە سوز بىرگانلر، روس طوتقونلىرىنى قزان تاماغىنە كىلتورولوب تابشورورغە بولغانلر ايدى. بويولى طاغىدە سوز بىرولوب، طوتقونلارنىڭ ھەر بىرسىنى آزاد ايتەرگە آند ايتدى. ايندى بىر مسلماننىڭ خىمىتىندە روس طوتقونى بولا ايكان، اول چاغىندە تىگى مسلماننىڭ روسلر طرفىدىن ئولوم جزاسى ايسلە جزالانويىنە ھەر بىرسى رضالىق بېردى. قزاننىڭ اولوغلىرى آندا ايتىدىكىن سوڭرە، توبەن سىنى خىلقلىرى كىللوب، اولوغ كنانزىگە طوغرى بولوچىلىقغە آند ايتە باشلادى. آنلرنى بىر يولى آند ايتىرولماينچە، آنچى ۱۰۰-۲۰۰-۳۰۰ كىشىنى گنە كىلتورولوب آند ايتىرولەدر ايدى. شونلقدىن، آندا ايتواشى اوچ كۈنگە سوزولدى. قزاننىڭ اولوغلىرى نرسەگە سوز بىرولوب آند ايتىكان بولسەلار، بولردە شوڭا سوز بىرولوب آند ايتەر ايدى. آوغوستنىڭ ۱۶نجى كۈنىدە شىخ على قزانغە كردى. آنىڭ ايلە بىرگە روس اولوغلىرىدىن يورى غالىتسىن، ايوان خاباروف، ايوان وىرودقوفلر بار ايدى. بوللر شول كۈندە شىخ علىنى قزان خانلىغىنە اولطورتوب، آنى خانلىق ايلە قوتلادى. شىخ على ياندى قاسمىنىڭ بىك، مىرزا، قازاقلردىن ۳۰۰ كىشى بولونوب، ۲۰۰ اوڭسى بار ايدى. بو سوڭىلىرى ۲ روس يوز باشچىسى قول آستوندىلر ايدى. قزانلىلر روس طوتقونلىرىنى آزاد ايتەرگە بولغان ايدى ايسەردە، طوتقونلر بارسىدە آزاد ايتولمادى. بواش روسلارنىڭ كىيىنى بوزدى. آوغوستنىڭ ۱۷نجى كۈنىدە غالىتسىن، خاباروف، وىرودقوفلر شىخ علىنىڭ يانينە كىللوب، آڭكا «قزانلىلر، اوزلر يىنىڭ بىرگان سوزلرنچە، روس طوتقونلىرىنى آزاد ايتسەلر ايدى، سىن آنلرغە شولاي بويورسەڭ ايدى» دىو سويلەدىلر. شىخ على تىگىلرنىڭ سوزلرىنى ايشوتكاچدە، قزان بويىنچە كىشىلر يارولوب، روس طوتقونلىرىنى اوزىنىڭ يورتىدە كىلتورولوب جيارغە قوشدى. شول كۈندە ۳۷۰۰ طوتقون جىللوب، شىخ على شونلارنىڭ بارسىنى بايارلارغە تابشوردى. آزاد ايتولمى قالغانلىرىدە سوڭىدىن آزاد ايتدىرورگە بولدى. روسلر ايلە قزانلىلر

آراسىندە بولغان ساتولاشولردە روسلار ھويلاقىن اوستون چىغانلىق لرى سىبىلى،
 آنلارنىڭ كوڭللىرى كوتارولگان ايدى . طوتقونلارنىڭ آزاد ايتولولرى آنلارنى
 طاغىدە قوواندىردى. شوڭا كورە، آنلار، دانىلو آداشى ايله ايوان چىرىمىسىنى
 ماسقاوغە يىباروب، سىونچلى خىبرى ايوانغە ايرشتورورگە، ھر اشدە اولوغ
 كىنازنىڭ بوپروغى ايله اش ايتكانلىق لرىنى آڭكا بىلدىرورگە بولدى. بونلار،
 آوغوستنىڭ ۲۸ نچى كونىدە، ماسقاوغە يتوب، قىزىدە نەلر بولغاننىڭ بارسىنى،
 توپچىلەب ايوانغە سويلەدى. ايوان، روس طوتقونلارنىڭ تاقارلر قولىدىن قوتولولرىنە
 چىكىن طش قووانوب، باشقە كىنازلر زمانىدە بولماغان اشنىڭ حاضىرگى زمانىدە
 بولووينە چىن كوڭلدىن شادلاندى. قىزان يورتىدە طوتقون ايتولوب طوتولمىدە
 بولغان روسلارنىڭ سانى بىك كوپ ايدى. بونلارنىڭ شول چاغىدە غنە قىزان ھم
 طاغ ياقلىرىدىن، اوشانداق قىزان شەرىدىن آزاد ايتولگانلر بىگنە ۶۰ مىڭ ايدى.
 شونلارنىڭ قايسى لرى زوبىە قالاسىنە يازولوب، آنلارغە روس خىزىنەسىدىن
 آشاماق بىرولدى . طوتقونلر تورلى بىردىن بولغانلىق لرى سىبىلى، آنلارنىڭ
 قايسى لرى پىرمگە، قايسى لرى ايسە وولغە بوپنچە منوب، آنىدە غى اورونلارغە
 طارالدى. شىخ على يورى غالىتسىننى ماسقاوغە يىباروب، آننىڭ آرقىلى آنىلى
 يارلىقنى ايوانغە يىباردى. بو يارلىق، ايوانغە شىخ علىنىڭ طوغرى بولوچىلىغى
 خىصوصىدە يازولغان بولوب، آنىدە شىخ علىنىڭ بىلگورمەسى باصولغان ايدى.
 طوتقونلارنى آلوب طورور اوچون، ايوان خاباروف ايله ايوان وپرودقوفلر
 قىزانىدە قالدى. يورى غالىتسىن ايله دانىلو آداشلر، اوزلرىنىڭ ياندىغى
 بتون ايداشلرى ھم كشىلرى ايله، وولغە بوپنچە يوغارى طابا ماسقاوغە
 قايتوب كىتدى . دىمىترى خىلقوف ايسە طاغ ياغى آرقىلى قىردىن قايتىدى.
 سىمون مىكولىفسكى ايسە اوزىنىڭ ايداشلرى ھم كشىلرى ايله زوبىە قالاسىدە
 قالدى (۱). شىخ على طشدىن قاراغاندى قىزان خانى بولوب كورونسەدە، اچكى
 ياقىدىن خانلىقنى باشقاروچى روس كىنازى ايوان ايدى. قىزان خانلىغىنى باشقارو
 خىصوصىدە شىخ على اوزلىگىدىن بو اشلى آلماينچە، آننىڭ بار اشلىگان

۱) Никон. л. т. 5. стр. 168—170. Цар. кн. стр. 469—471. Татищевъ т. 5. стр. 289—293. Изслѣд. о касим. цар. царев. т. 1. стр. 347—351. Арцибашевъ т. 4. стр. 176—178.

اشی ایوان تلهوی بوینچه ایدی. شولای بولسه ده، تاتار خانلرنن شیخ صلی نڭ حالینه صقلانوجی کشیلر بار ایدی. ۱۵۵۱ نچی یلنڭ آوغوست آینده، آستراخاننن ایشم اسملی بڭ ماسقاوغه کیلیدی.

آنڭ یاننده طاغیده نیچه لهب کشیلر بار ایدی. بونلرنی آستراخان خانی یامغورچی خان ایلچی ایتوب یبارگان، اوزنی بتون یورتی ایله قول آستینه آلونی، اوشانداق شیخ علی نی باغشلاغان کبڭ مونیده باغشلاونی ایواندن اوتونگان ایدی. ۱۵۵۱ نچی یلنڭ سینتابرنده، یوری غالبتسین (بولخاقوف)، اوزینڭ اییداشلری ایله، قزاندن ماسقاوغه قایتیدی. شیخ علی یوری آرقیلی ایوانغه آنلدی یارلیق یباروب، بو یارلیقه ده، شیخ علی نڭ کیله چکده ایوانغه نیچوک خدمت ایتەرگه تیوشلی لگی یازولغان ایدی. یوری، شیخ علی اسمندن، ایوانغه سوزسویلهب، آنی باغشلاغانلنی، قزان خانی ایتکانلگی اوچون آڭا تشکر ایتدی. شیخ علی ایواندن طاغ باغندن جیولاچق یاصاقلرنی اوزینه باغشلاوینی اوتونگان ایدی. شیخ علی اوزینی ایوان نڭ قلی صاناسه ده، بو یولی اوزینه کییره کلی بولغان نرسه نی ایواندن صورارغه قیوچیلق ایتدی. شول چاقلرده قزاندن ماسقاوغه «قولای» ایله «مورالی» میرزالر شیخ علی طرفندن چاپقون بولوب کیلیدی. بونلرنڭ برنچیسى قزان نقی بولوب، راستوف میرزانڭ اوغلی، ایکنچی سی قاسملق یاساول ایدی (۱). بونلر، شیخ علی خان نڭ تیزلکدن مورالی بڭ بولانوف، شاهباز شاموف، بیوک باخشی عبدالله (۲) لرنی اولوغ ایلچی ایتوب ماسقاوغه یباره چڭ ایدیگینی ایوانغه بلدیرورگه کیلگانلر ایدی. قزانلیلر اوزلرینه طغوزلق بولغان چاغنده روس طوتقولرنی نڭ بارچه سینى آزاد ایتەرگه سوز بیرگانلر ایدی ایسه لرده، روسلر قزاندن کیتکاج سوزلورنده طورمادی. قزانلیلرنڭ قوزغالورندن قورقوب، شیخ علی ده آنلرغه بر نرسه ایته آمادی. روسلرنڭ بو أشکه چدی آلمایاچقلری بیلگولی ایدی. شەڭا کوره، قزاندن طوروچی ایوان خاباروف ایله ایوان ویروودقوف لر، بر بایار بالاسی آرقیلی، ایوانغه

(۱) یاساول یساقچی، یساقی مأموری، محافظه مأموری. لغت چغتای. صحیفه ۲۹۳.

(۲) بو عبدالله، نوغای یورتنده قاجوب یاتقان ئلیگی عبدالله باخشی بولورغه

یارلیق یباروب، آنلرنانگ بویارلیغندە «قزانلیلر طوتقونلرنی آزادایتو خصوصندە بولغان سوزلرنندە طورمیلر؛ شیخ علی آنلرنانگ قوزغالولردن قورقوب، بر نرسەدە اشلی آلمی» دیر یازولمش ایدی. ایوان، «قولای» میرزا ایله «مورالی» میرزانی بوله کلەب، شیخ علی یانینە قایتاروب یباردی زویە قالاسینانگ قالغایی بولغان سیمون میکولینسکیغە، قزانندن اولوغ ایلچی بولوب کیله چاک مورالی بولاتوف لرنی اوزاتور اوچون کشیلر، اوشاندانق طاغیاغندن باشلاب ماسقاوغە یتکانچەگە چاقلی آنلرغە یتەرلک آزوق بیورورگە بویوردی. بر آز وقت اوتد کدن سوگره، ایوان یامغورچی خاننانگ ایلچی لرنی آستراخانغە قایتاروب آنلر ایله برگە یامغورچی نانگ باغونووینی بلورگە، آنانگ اوزینی، اوشاندانق یورتینی ایوانغە طوغری بولوچلیقغە سوز بیوردیورگە «صاواستیان» اسملی ایلچی سینی یباردی. شولوق سینتا برده دمیتری پالیتسکی ایله ایوان قلوبوقوف لر ماسقاودن قزانغە یبارولوب، بونلر آرقیلی ایوان شیخ علیگە قیمتلی بوله کلر یباردی. بو بوله کلر: تورلی کیوملک لر، صاووتلر، آقچە لردن عبارت ایدی. شیخ علی نانگ خاتونینەدە شوندى بوله کلر یبارولوب، قزان بکاری ایله قاسم بکارینە کیوملر. آقچە لر، طولالری یبارولدی. ایوان نانگ بولای ایتووی تگی لرنانگ ایوانغە طوغری خدمت ایتکانلر لری اوچون ایدی. ایوان شیخ علیگە، اوشاندانق قزانلیلرغە، طوغری بولوب خدمت ایتکانلر لری اوچون، رحمتدە اوقودی. ایوان بوله کلر یباروده صارانلق ایتماسەدە، شیخ علیگە، وس طوتقونلرنی تیزرە آزاد ایتدورگە قوشدی. ایندی قزانلیلر طوتقونلرنی آزاد ایتدی لر ایکان، اول چاغندە پادشاه اوزی تلەگانچە اش قیلور دیوب قزانلیلرنی قورقوتدی. ایوان، دمیتری پالیتسکی آرقیلی، آناسی واسیلی اوشاندانق اوزینانگ شیخ علیگە بولغان یاخشی لقلرینی آنانگ ایسینە توشوروب، قزانندە آنللی یارلیق بوینچە اش ایتەرگە، روس طوتقونلرینانگ بارچە سینی قوتقارورغە، قاسم شهرینی نغوتقان کبانگ، قزاننیدە شولای نغوتورغە، اوزی بار چاغندە هم اوزندن سوگ آنی فاوشالمی طورغان ایتەرگە بویوردی. ایوان، قزانندە طورمقدە بولغان ایلچی سی ایوان خاباروفغە قزانندن ماسقاوغە قایتورغە قوشوب، آنانگ اورنینه دمیتری پالیتسکی نی یبارگانلگینی بلدیردی. شیخ علیگە هم ایوان خاباروف نی قزانندن یبارورگە قوشدی. ۱۵۵۱ نچی یلننک اوکتابرنندە،

قزاندىن ماسقاوغە موراىى بك بولاتۇنى، شاھباز شاموفى، عبداللاھ باخشى لىر
 ايلچى بولۇپ كىلىدى. بونلر شىخ على نىڭ قوشۇوى بويىنچە، ايواندىن طاغ ياغىنى
 قزانغە باغشلاۋىنى، ايندى باغشلارغە تىلەمى ايكان، اول چاغىندە آندىن جىولا
 طورغان ياقىلارنىڭ اوزى تىلەگان چاقىلىسىنى غىنە بولسەدە قزانغە بىرونى، قزانلىلر
 اولوغ كىنازگە نىنىدى اشلر خصوصىدە سوز بىرگان بولسەلر، اولوغ كىنازىدە
 شوشى اشلر طوشماسىندە خانغە هم قزانلىلرغە سوز بىرورگە بويۇرسە ايدى،
 دىو اوتونورگە كىلىگانلر ايدى. ايوان، ايلچى لىرنىڭ اوتونچلرىنى ايشوتكاچە،
 آنلرغە جواب بىرونى ايوان شىرىمىتىف، آلىكسى آداشى، ايوان مىجايىلوف لىرغە
 تابشوردى. بونلرنىڭ جوايى قزانلىلارنىڭ تىلەگانچە بولۇپ چىمادى. آنلر طاغ
 ياغىنى قزانغە تابشورو بولاچق اش توگل ايدىگىنى سويىلەدكلىرى كىبى، اول
 ياقىن جىولغان آقچەنىڭ بىرتىنىنى بولسەدە قزانغە بىرورگە مەكىن توگل لىگىنى
 سويىلەدىلر. بويولى قزان ايلچى لىرىغە، ايواننىڭ جواب بىرورگە بىلىگۈلەگان
 يابارلىرى آغزىدىن، بايتاقغىنە قاتى سوزلر ايشوتورگە طوغرى كىلىدى. آنلر،
 ايلچى لىرگە «قزانلىلر بىتون خورىستيان طوتقونلرىنى آزاد ايتىمكىچى بولۇپ سوز
 بىرگان بولسەلردە، حاضرندە نەچاقلى طوتقونلرنى اوزلرندە آصرىلر؛ قزانلىلر
 روس طوتقونلرىنى قاچان آزاد ايتەرلر، پادشاھ شول چاغىندە غىنە سزگە سوز
 بىرور. حاضرندە سز مونسە قالورغە تىوشلى لوسز» دىسۇپ، روس
 طوتقونلرى آزاد ايتومى طورۇپ ايواننىڭ قزانلىلر ايلە چىلاب كىلوشە
 آلمانغىنى، تىگى اشلر بولغانچە غە چاقلى ايلچىلر ماسقاۋدە قالورغە تىوشلى
 ايدىكلىرىنى آنلرغە بىلىدىلر.

ايلچى لىرگە ماسقاۋدە قالو بىك آغىر طىولدى. شوڭاكورە، آنلر ايوانغە
 باغونۇپ، آناردن تىزلىك ايلە شىخ على گە كىشى بىبارۇپ، طوتقونلرنى آزاد
 ايتەرگە بويۇرۇۋىنى اوتۇندىلر. شول چاقىلدە ايوان خاباروفى ايلە ايوان
 بىرودقوف لىر قزاندىن قايتۇپ، روس طوتقونلرنىڭ قزانغە بايتاق ايكانلىگىنى،
 قزانلىلر آنلرنىڭ بىك آزىنى غە آزاد ايتۇپ، قايسى لىرىنى بوغۇلاب، قايسى لىرىنى
 يازلرغە باشورۇپ آصرادقلىرىنى، شىخ على نىڭ طوتقونلر حىقندە طوغرى اش
 ايتما گانلىگىنى، طوتقونلر تابولغان كىشىلرنى ئولوم ايلە جىزالارغە آندا ايتىكان بولسەدە
 آنندە طورماغىلنى، بولاي ايتىۋى قزانلىلرنىڭ قوزغالولرىدىن قورقۇپ ايكانلىكىنى

قزان بكارى نوغايلىر ايله سوز آوشقانلقنى، بواش شىخ على گە بلونوب شول.
خصوصەدە اول اولوغ كنانى خېردار ايتەچك ايدىگىنى ايوانغە سويلەدېلىر،
۱۴ نچى نويابردە، اورازلى - ميرزا ايله مېتقا والوحوف اسملى كشىلر قزاندىن
ماسقاوغە كېلىدى. بونلرنىڭ بونچىسى شىخ على خاندىن، ايكنچىسى دمىترى
پاليتسكىدىن ايوانغە ايلچى بولوب كېلگانلر ايدى. بونلر، ايوانغە، قزان
ئكلرنىڭ بېبارس بىك نىڭ اوزىنىڭ طوغانلرى، اوشانداق بىك كوب باشقە
بكار ايله برگە لەشوب، نوغايلىر ايله خېرلەشكانلر لىنى، شىخ على ھەمە دمىترى
پاليتسكى لىنى ئولتورمىچى بولغانلقلرىنى، لىكن شىخ على شول اشنى سىزوب،
ايكى ارادە يازولغان يارلىقلرى قولېنە توشورگانلىكىنى، سوڭىدىن شىخ على
تىگى لىنى اوزىنىڭ ايونىنە آشقە چاقروب، شوندىن بارىندە ئولتورورگە
بويورغانلقنى، آنلرنىڭ قايسى لىرى شىخ على نىڭ سىرايندە شىخ على بكارى طرفىدىن
ئولتورولوب، قايسى لىرى خان نىڭ ايشاك آلدندە، قايسى لىرى ايسە اوزلرىنىڭ
ايولرىدە روس اوقچىلىرى طرفىدىن ئولتورولگانلىكىنى، بېبارس بىك اوزىنىڭ
طوغانلرى ايله، اوشانداق قادىش باتور، قارامىش اوغلانلر ئولتورولوب،
ايكى كون اچىدە ۷۰ لىب بكار، اوغلانلر، ميرزالر ئولتورولگانلىكىنى، قزان
كشىلرىنىڭ قايسى لىرى قورقولرىدىن اولوغ كنانا يانېدە، قايسى لىرى نوغاي
يورتىنە قاچقانلقنى ايوانغە سويلەدېلىر. شىخ على، مورالى بىك ايله قاستروف
بىك نىڭكە بېبارس لىر ايله بر فېكردە بولغانلىق لىرىنى ايوانغە بىلدىروب، آنلرنى
ماسقاودن قزانغە يىبارمايىنى اوتوندى. مورالى ايله قاستروف، اوزلرىنىڭ
كېڭاشچىلىرى قزاندىن شىخ على طرفىدىن ئولتورولگانلىكىدىن خېر آلتاچىدە،
قزانغە قايتو اوز باشلىرىنە غنە بولاچق ايدىگىنى بلوب، خاتونلرىنى آلوب
كېلور اوچون قزانغە كشى يىبارونى ايواندىن اوتوندېلىر. شولوق نويابردە
ايوان آلىكىسى آداشنى قزانغە يىباروب، آنىڭ آرقىلى شىخ على گە، قاسمىنى
صاقلانغان كېك، قزاننى نىق صاقلارغە، خرىستىيان قانىنى ھېچ بر قىد بولماسقە،
اوشانداق «قزانلىلرنىڭ آلداقچى ايدىگىنى شىخ على اوزىدە بلە، آنلر آنىڭ
طوغانى جان علىنى ئولتوردېلىر؛ آنىڭ اوزىنى نېچە مرتبە قزاندىن قاولاب،
حاضوندى ئولتورورگە تەلدېلىر. شوڭا كورە، اول، روس عىسكىرى ايله قزاننى
نغوتورغە تېوشلى» دېوسويلەرگە بويوردى. طاغ ياغىنىڭ قزاندىن آيورولووى،

قزانیلارنىڭ كىيىنى بىك نىق بوزغان ايدى. اتارنىڭ كىيىملىكىنى آزمو. كۆيۈمۈ شىخ ئالى گەدە تائىر ايتوب، اولدە، قزانده طورونى قيون سانى باشلادى. شوڭا كۆرە، اول، دىمىتىرى پالىتسكىنىڭ آغزىدىن ايواننىڭ بويروغىنى ايشونكاچە «مىڭا قزانده طورو مەن توڭل، مەن قزانلىرغە قاتىلىق ايتىم. آنلر اوچون اولوغ كىزىدن طاغ باغىنى صوراب آلمىچى بولغان ايدىم، اكرده اولوغ كىزى طاغ باغىنى مىڭا باغشلاسه، شول چاغنده غنە مىڭا قزانده طورورغە مەن قاچانغە چاقلى سلامت بولسام، شوڭا چاقلى قزان اولوغ كىزىگە طوغرى بولور. ايندى مەندىن سوڭ نرسە بولماچىنى كەلمە؟ دىوب قويدى (۱). شىخ ئالىنىڭ بو سوزلارنى بىك ماتور ايدى ايسەلرە، دىمىتىرى پالىتسكىنى يوشارتىمادى. اول ايواننىڭ بويروغى بويىچە، طوب طوغرى شىخ ئالىگە «طاغ باغى اولوغ كىزىنى بولوب، اول ھىچ بىر وقت قزانغە بىرولەچك توڭل؛ طاغ باغى قزانغە بىرولگىچ، زويە قالاسى نە اشلەرگە كىرەك؟ حاضرندە قزانلىردىن اولوغ كىزىگە نە چاقلى سىزلىق قىلونغانغىنى سەن اوزىڭدە بلەسن، خرىستىيان طوتقونلارنى اوزلرندە طوتالر؛ پادشاھ سوز بىرولمە، ئانى آلدىلر؛ سىڭىز بىرلە قاسمىدىن كىلگەن كىشىلر نىڭدە خرىستىيان طوتقونلارنى اصرادقلىرىنى اوزىڭ بلەسن. ايندى كىلەچكەدە قزانلىر شولاي بولسا، خرىستىيانلارنى طوتقونلۇق كورگىچ بىزنىڭ پادشاھىمىز آڭا نىچوك ايتوب چىدى آلور؟ اولوغ كىزىنىڭ بايلارلىرى يورى غالىتسەن، اوزىنىڭ ايدىشلىرى ايلە، سەنى قزان خانلىغىنە اولطورتقان چاغنده، بىتون قزان يورتى خرىستىيان طوتقونلارنىڭ بارچە سەنى آزاد ايتىمىچى بولوب سوز بىرگانلر، ايندى بىرگە كىشى آزاد ايتولمى قالاي ايكەن، اول چاغنده پادشاھ اوزى تەلگەنچە اش ايتىر، دىگانلر ايدى. ايندى بىزنىڭ پادشاھىمىز اول طوتقونلار اوچون طروشاسە، آڭا شونىڭ اوچون اللەغە جواب بىرورگە كىرەك بولماچى، دىوب شىخ ئالىنىڭ صوراغىنى بولماچى توڭل لىگىنى بىلىدىرى. پالىتسكىنىڭ بو سوزلارنى شىخ ئالىنىڭ كۆڭلىنى توشوردى. اول، قزانده خانلىق ايتونى تېوشسۇ سانى باشلادى. شوڭا كۆرە، دىمىتىرى

۱) Никон. л. т. 5. стр. 170—173. Цар кн. стр. 471—473. Татищевъ т. 5. стр. 293—297. Изслѣд. о насим. цар. и царев. т. 1. стр. 352—355.

پالیتسکی غە «ايندى ميكا طاغ ياغى بىرولمى ايكان، اول چاغنده مين نيچوك ايتوب قزانده طوريم؟ ميكا اولوغ كىناز يانينه قاچارغه غنه قالا» ديوب قويدى. دميتري پالیتسكى ايله آلكسى آداسى شىخ على گە حاضردە نوك قزاندىن قاچو ياراماغانلىغىنى آڭلاتوب، «ايك ئلوك روس كىشىلورى ايله قزاننى نغوت، شوندىن سوڭ قاچسەڭ قاچارسن، دىديار. شول خصوصە شىخ على ايله روس باشلقلورى آراسنده بايتاق قچقروشلور بولدى. بوچاغنده شىخ على نڭ يوقلاغان وجدانى قىمولدى باشلاب، روسلرنڭ خرىستىانلىق، روسلق ياغدىنغە سويلەگان سوزلورى آڭا آغىر طيولدى. «مين مسلمان بيت؛ اوز دىنمە قارشى طوواسم كىلمادىگى كىي، اوزمنڭ پادشاهم اولوغ كىناز گەدە خىانت ايتەسم كىلمى. باشقە اورونغه كىتەرگە ميكا اورون بوق. مين اوزمنڭ پادشاهم اولوغ كىناز يانينه كىتەمن. قايجان قزانلىلور ميكا قارشى قوزغالورلر، شول چاغنده مين آنلرنڭ آزغونلرىنى ئولتوروب، اوزم پادشاه يانينه بارورمن» دىدى.

شىخ على دميتري پالیتسكى ايله آلكسى آداسى لرنى ماسقاوغە يباروب، اوزىنڭ ياننده روس اوچىلورى ايله ايوان چىرىمىسىنوفنى قالدىردى. بونلور شىخ علىنى قزانلىلرنڭ هجوم ايتولردىن ساقلاياچقلار، قزانده بولاچق اشلردن اولوغ كىناز گە خبر بىروب طور اچقلر ايدى. پالیتسكى ايله آداسى قزاندىن ماسقاوغە سفر ايتوب، زوبە، قالاسىنە كىلدى. شول چاغنده قزاننڭ آناقلى كىشىلردىن چاپقون، بورناش بكار، اوزلرىنڭ ايداشلورى ايله، زوبىدە طورالر ايدى. چاپقون ايله بورناش دميتري پالیتسكىنى كوروب، آڭا قزان خلقى نڭ شىخ علىنى ياراتماغانلىق لرىنى، شوڭا كوره يازباشنده قوزغالو بولاچقى طوشماسنده سوزلر بارلغىنى، پادشاهنڭ اول خصوصە نق اويلارغه تىوشلى ايدىگىنى، اوزلورى پادشاهغه سوز بىرگانلرندىن اوتكارى، قزانده بولاچق قوزغالونى سويلەدكلرىنى، اوزلرىنە طاغ ياغى كىشىلورىنىدە طبو ممكن بولماياچغىنى سويلەدىلر. دميتري پالیتسكى ماسقاوغە قايتدى. شىخ على نڭ ايتوب يبارگان سوزلرىنى ابوانغه سويلەدى. شوندىن سوڭ ايوان، سىمون يارتسوف اسملى كىشىنى قزانغه يباروب، آنڭ آرقىلى شىخ على گە قزانده بىك نق صافلىق ايله طور ورغه بو بوردى. شول آرادە ۱۵۵۱ نچى يل ئوتوب، ۱۵۵۲ نچى

یل کرگان ایدی. ۱۵۵۱ نچی یلنک غنوارنده «مورالی»، «فاستروف»، بکار، اوشانداق علی مردان حاجی ایوانغه باغونوب (۱)، شیخ علی نی قزانندن آلووینی، آنک اوزنینه، زویه فالاسنده بولغانغه اوخشاشلی، بر قالغای یبارووینی اوتوندیلر. بزکه قزانندنده شولای بویروق بولدی، دیدیلر. بزقزانغه قایتورغه شیخ علی خاندن قورقامز. شول خصوصده اوزگزه ده باغونغان ایدک، دیوب شیخ علی ایله اوزلرینک هم قزانلیرنک کیلوشه آلمادقلرینی سویله دیلر. ایندی پادشاه شولای ایتنی ایکان، اول چاغنده قزانلیلر قوزغالوب، ایکنجی اوروندن خان آلاچقار، دیدیلر. ابوان تگی لرنک سوزلرینی طکلاب، قزانلیارنک شیخ علی نی نه اوچون یارتماغانلق لری، آنی نیچوک ایتوب خانلقدن توشورورگه کیره کلسگی، قالغای قزانده نیچوک طورورغه تیوشاگی، اول خصوصده نیگه اوشانورغه ایکانلگی خصوصنده آنلرایله سویله شور اوچون، ابوان شیریمیتینی ایله ابوان میخایلوفغه بویرودی. ابواننک بویروغی بوینچه، بایارلر مورالی بکلرایله سویله شه باشلاب، آنلردن، ابوان صورارغه قوشقان نرسه لونی صورادیلر. تگی لر ایسه «شیخ علی بزنی ئولتوره هم طالبدر؛ خاتونلر مزی هم قزلومزی کوجلهب اوزینه آلدرد؛ اگرده پادشاه قزان بییرینی باغشلیسی کیلسه، خاننی آنندن آلور. مونده، پادشاه یاننده طورا طورغان ۳۰۰ اوغلان، بک، میرزا، قزاقلرنک آراسندن کمینده بولسه برهونی اوزینک ایلچی سی ایله قزانغه یبارورگه کیرهک؛ خان قزانندن چقماچده، بتون قزانلیلر پادشاهغه طوغری بولوچیاقغه سوز بیورولر؛ آنک نیبارگان قالغاینی قزانغه کرتوب، بتون قالانی آکاپا بشورولر؛ اول آندهغی کشیلرنک قایسی لرینه قالاده، قایسی لرینه قالانک یاقیننده طورورغه قوشوب، کوبسینه اوللرده طورورغه، بویرور. بونلر خاننک کیلورینی قالغایغه تابشورولر. طالانغان هم بالاسز قالغان بکلرگه، پادشاه اوزی تله گانچه یاردهم بیروب، بتون کشی آنک ایر کده بولور. ایندی قزانلیلر شولای أشله میلر ایکان، اول چاغنده پادشاه بزینک مونده بولغانلر، نیک بارچه سینی ئولتورورگه بویرور. بزشوگا سوز بیردک. اگرده خان قزانندن چقارغه تله مهسه، اول چاغنده پادشاه آنک یاننده بولغان

(۱) فاستروف ایله علی مردان - حاجی سیون - بیکه ایله اوتامش گراینی قزانندن ماسقاوغه اوزاتا کیلوب، ماسقاوده قالمش ایدی.

اوقچىلارنى آلور. شولاي بولغاچ، اول اوزوك قاجار، ديديلر. قزانلارنىڭ بو سوزلورى روسلر اوچون کوتولماگان شادلقلى بر نرسه بولوب چقدى. شونى ايشوتووى ايله، ايوان، شول يىلنىڭ فيورالندە، آليكىسى آداشنى قزانغە يباردى. آڭا شىخ علىنى قزان خانلغىدىن توشورورگە بويوردى. آداشنى ايله برگە ترى-اوغول(۱) اسملى تاتار بىگى قزان يورتىنە يبارولوب، آنڭ آرقىلى مورالى، قاستروف، اوشانداق آنلرنىڭ ايىداشارى، اوزلارنىڭ نىچوك ايتوب ايوانغە باغونغانلىقى لرى طوشماستندە، قزانلىرغە يارلىق يباردى. ايوان، شىخ علىنىڭ قزان خانلىغىنى يىكلگنە طاشلاب كىتەچكىنە اوشانوب بتماگانلىقى اوچون، آداشنىغە، شىخ علىنى قزاندىن چغاروب شەرنى روسلرغە بېرو خصوصىندە، بىلك نىق طورورغە، قارشىلىق قىلماينچە قزاندىن چقانغندە شىخ علىگە تەلەگان نوسەلرنىڭ بارسىدە ايوان طرفىدىن بېرولەچك دىوب آڭا سويلەرگە، ايواننىڭ شىخ علىنى خانلىقتىن توشوروى قزان بىكلرنىڭ تەلەوى بويىچە بولغان ايدىگىنى خانغە بىلدېرورگە بويوردى. شولوق فيورال آيندە، آليكىسى آداشنى قزانغە كىلوب، ايواننىڭ نرسە تەلەگانلىگىنى شىخ علىگە سويلەدى. ايواننىڭ تەلەگانلىرى آراسىندە شىخ علىنىڭ كوڭلىنە اوخشاماغان نرسەلر بولغانلىقتىن، اول، اوزىنىڭ آنارنى بولدىرە آلمايچىمىنى آداشنىغە بىلدىردى. «مىن مسلمان يورنىنى ھلاك ايتە آلمىم؛ مىڭا قزانغە طورورغە، مىمكىن توكل؛ قزانلار خان صورار اوچون نوغايغە كىشى يباردىلر. مىن زويەگە كىتەمن؛ يوخسە مىنى ئولتورورلر» دىدى. شىخ على نە چاقلى قاتى كوڭللى بولسەدە، قزانغە روس قالغايىنى كرتەسى كىلمادى. قزاننىڭ طىشنىدە طىنچلىق بولمادىغى كىبى، آنڭ اچىندەدە طىنچلىق يوق ايدى. شىخ علىنىڭ اياڭ نىق اوشانغان كىشىسى ايوان بولوب، آناردىن باشقە شىخ علىگە قزانغە خان بولوب طورومىكىن توكل ايدى. آنڭ شولاي ايكانلىگىنى شىخ على اوزىدە بىك آچىق بلەدرايدى. شوڭا كورە، اول، قزاننى طاشلاب كىتەرگە ايواندىن بويروق آلغاچدە، ھىچ بر قارشىلىق قىلماينچە، قزاندىن كىتەرگە بولدى. شىخ علىنى قزان اولوغلىرى ياراتمادىغى كىبى، شىخ علىدە آنارنى ياراتمىدرايدى. شىخ على اوچون قزان اولوغلىرىدىن

(۱) بو كىشى ۱۵۴۶ نچى يىلدە قولوش، بورناش بىكلر ايله قزاندىن ماسقاوغە باروب ايوان خىدمىتىدە بولغان ترى-اوغول بولورغە كىرەك.

آچو آلورغه اياڭ موافق وقت، شول كونلر بولغانغه كوره، اول، اوزلرينه بلديرمينچه، آنلارنى ماسقاوغه آلوب كيتهرگه بولدى. ۶ نچى مارتده، قزان يانندهغى كوللرناڭ برسندن بالى طوتمق اوچون، شهردن چقىدى. اوزى ايله بيك كوب بكار هم ميرزالرنى آلوب، بونلرناڭ قايسى لرى قزاننقى، قايسى لرى ايسه قاسمنقى ايدى. بونلردن باشقه شيخ على نڭ ياننده ۵۰۰ له ب روس اوچقيلرى بولوب، بونلر شيخ على گه صاچقلىق ايتهلر ايدى. شيخ على قزانن چقماچده، يانندهغى ميرزالورغه قاراب «سزمينى ئولتورمكچى بولغان، همده مينم اوستومدن اولوغ كنازگه باغونوب، مبنى قزانن آلووينى، مينم اورنمه قالغاي يبارووينى اوتونگان ايدىگز. گويا مبن سرگه ظلم ايتهم ايمش. اولوغ كناز ميگا قزانن كيتهرگه قوشدى. مبن آنڭ يانينه بارامن، هم سزنيده اوزم ايله آنڭ يانينه ايلتمن، آنده تيكشوروشورمز» ديدى (۱). شوندىن صوڭ شيخ على، اوزينڭ يانندهغى كشيلىر ايله، زويهگه يوردى. آندهغى روس باشلقلىرى شيخ علىنى وولغه اوستونده قارشوآلدى. شيخ على نڭ ياننده قزان نڭ بك هم ميرزالرندن ۸۴ كشى بولوب، اول، آنلارنى ماسقاوغه آلوب باراچق ايدى. شول كوننى سيمون ميكولينسكى، ايوان نڭ قزان خلقينه بولغان يارليغينى، ايكى قازاق ايله قزانغه يباردى. ايوان نڭ بويارليغنده، قزان بكارينڭ صوراوى بويىنچه، شيخ علىنى قزانن آلغانلىغى، آنلرغه قالغاي ايتوب سيمون ميكولينسكىنى بيرگانلىگى، قزانيلر زويه قالاسينه كيلوب، آڭا سوزيپورورگه تپوشلى ايدىكلىرى، شوندىن صوڭ اول، پادشاهنڭ بوپروغى بويىنچه، قزانغه باراچق ايكانلىگى يازولغان ايدى. قزانيلر شول خبرنى آلغاچده، هيچ طوقتاوسز زويهگه كشى يباروب، اولوغ كناز تلهگانچه آڭا خدمت ايتهرگه رضا ايدىكلىرىنى بلديردىلر. آنلردن اوزلرى ايله سويلهشور اوچون چاپقون ايله بورناش بىكلرنى قزانغه يبارولرىنى اوتوندىلر. قزانن شول خبر آلونغاچده، سيمون ميكولينسكى چاپقون ايله بورناش بىكلرنى قزانغه يباردى. آنلر ايله برابر ايوان چيريميسينوف قزانغه كيتدى. قزانيلر ماسقاوده چاقلرندە پادشاهغه نيچوك باغونغان، چاپقون ايله بورناش بكار زويه قالاسنده نرسه لرگه سوز بيرگان بولسه لر،

۱) Никон. л. т. 5. стр. 174. Цар. кн. стр. 474. Татищевъ т. 5. стр. 299.

آنلر حاضرندە دە شولای بولورغە تېوشلی ایدکلرینی قزان خلیقنە سویلەدی.
قزانلیلر شوڭا رضا بولوب، اولوغ کنازگە طوغری بولوچیلیقغە سوزبیرمکچی
بولدی. شولوق کوننی ایوان چیریمیسینوف قزاننن زویەگە کشی یباروب،
بتون قزان یورتی نڭ سوز بیرەچکلرینی، بایارلر ایله سویلەشور اوچون،
باشلرنندە خدایقل اوغلان بولدیغی حالده، اوزلرینڭ کشیلرننن ایڭ یاخشی لورینی
زویەگە یبارمەچک ایدکلرینی بلیبیردی. ایکنچی کوننی خدایقل اوغلان، اوزینڭ
ایداشلری ایله، قزاننن زویەگە یوردی. آنڭ یانندە قزان نڭ ملالری هم بکلری
بارایدی. چاپقون، بورناش، اوشانداق ایوان چیریمیسینوف، قزان ایلچی لری
ایله برابر، قزاننن زویەگە قایتدی. قزان نڭ اوزندە روسلر ایله کورەشورلک
کوچ بولمادیغی کبی، آنڭ ایلچی لرنندە روس باشلقلری ایله ساتولاشورلوق
کوچ یوق ایدی. بونلر نە چاقلی ماتاشوب قاراسەلردە، آنلرغە روسلر
تلەگانچە اش ایتمی ممکن بولمادی. شوڭا کورە آنلر، بایارلر ایله سویلەشکاج،
بتونلای اولوغ کناز نڭ ایرکنندە بولوچیلیقغە سوز بیردی. روس باشلقلریدە
قزان کشیلرینڭ یاخشی لورینی باشقە شەرلردەگی روسلرنی باغشلاغان کبک
باغشلاباق ایدکلرینی سویلەب، ناچارلورینی جزالارغە وعدە ایتدی. شیخ علی
قزاننن کبتدیگی وقت، خاتونینی قزاننە قالدیرغان ایدی. قزان ایلچی لری
زویەگە کیلگاج، شیخ علی، بایارلرغە، خاتونینی قزاننن یبارونی قزان
ایلچی لرننن صورارغە قوشدی. بایارلر شیخ علی نڭ سوزینی طشکلاب، ایلچی لرگە
سیمون میکولینسکی قزانغە بارغانچەغە چاقلی شیخ علی نڭ خاتونینی قزاننن
یبارورگە بو یوردی. سیمون میکولینسکی، قزان ایلچی لری ایله سویلەشدکن
صوگرە، ایوان چیریمیسینوف ایله فیتقا پالیتسکی اسملی تلماچنی قزانغە
یباروب، آندهغی کشیلرنی اولوغ کنازگە طوغری بولوچیلیقغە آنند ایتدیروورگە،
قزاننە بولغانو یوقمو ایکانچیلکنی کوزەتورگە بو یوردی. بونلر ایله برگە
بورناش، قل - علی بکلر، اوشانداق لیئونتی یلیزاروف، لوچانین بییشوف،
نیخاروشی آچقاسوف اسملی بایار بالالری یبارولوب، بونلرغە روس عسکری
قزانغە کرگان چاغندە برەر ضرر کیلماونی کوزەتورگە، بکلر طرفندن بوشاتولغان
یورتارنی صوراب آلورغە بو یوردی. چیریمیسینوف قزانغە کیلگان

كونندولك اوزينه تابشورولغان اشلارنى باشقارورغه طوتوندى. قزان خلقىنى
ايوانغه طوغرى بولوپچىلىقغه آند ايتديروب، آوول خلقلار ياندىدە شوڭا آند
ايتديردى. شول كىچنى زويه گە كشى يباروب، صاخ-سلامت قزانغه كىلگانلىگىنى،
قزانده طنچاق بولوب، ھىچ بىر ناچارلىق سىزولماگانلىگىنى، شىخ على نىڭ بىكەسىنى
تېزلىككەن زويه گە يبارە چىك ايدىكلىرىنى، بىكەرنىڭ يورتلىرى بوشاتولمىدە بولغانىنى،
آوول خلقلىرى سوز بىروب، حاضرندە آووللار ياندىدە طارالمىدە ايدىكلىرىنى
بايارلارغه بىلدىردى. بايارلارغه «اوزگىزنىڭ يىڭل قوشگىزنى ۱۰۰ قازاق ايلە
بىرابر يبارگىز، آنلار خان يورتىدە ھراشكە يارارلار» دىدى. بايارلار، ايوان
چىرىمىسىنىفوندىن خىر آلتايدە، قوشلىرىنى قزانغه يباردىلار، آنلارنىڭ يانلارنىدە
۷۲ يىڭل طوب ايلە ۷۰ روس قازاغى قزانغه سىر ايتدى. قازاقلارنىڭ سانلىرى
آزايىدى ايسەدە، طارقالوب بىتكان قزان تاتارلىرىنى بوواشلانور اوچون آنلار
يىتەچكار ايدى. شولوق مارت آيندە سىمون مىكولىنسكى زويه دن قزانغه
سىر ايتدى. بو كشى ايوان نىڭ قزاندهغى قالغاي بولاچق ايدى. آنىڭ ياندىدە
پىتر سىر بىرانى، اوشانداق طاغىدە نىچەلەب بايارلار بار ايدى. بونلار دن ئلوك
ايوان شىرىمىتىفى، فىئودر رامادانوفسكى، اوشانداق شىخ على نىڭ قزاندىن
كوچلەب آلوب كىلگان بىكارى ھم مېرزالىرى قزانغه يورگانلار ايدى.
بايارلار وولغەدەغى «ايرىغوف» آتاوى ياندىدە يىتكاچ، آنلارنى «شامسا» بىك
ايلە «خانكىلىدى» بىك قزاندىن چىغوب قارشو آلىدى. بونلارنىڭ ياندىدە قزان اولوغلىرىدىن
باشقە كشىلردە بار ايدى. قزانلىلار بايارلارنى آچىقلىق ايلە قارشو آلوب،
قالاغە كرولرىنى اوتوندىلار. ھر وقت اولوغ كىنازنىڭ قلى بولوب، اول تەلە كانچە
بولاچق ايدىكلىرىنى سويلەدىلار. شول چاغىدە شىخ على نىڭ بىكەسى قزاندىن
زويه گە بارمىچى بولوب يولغە چىققان ايدى. بىكە، وولغە اوستوندىدە بايارلار
ايلە اوچراشوب، سوغىلار آنى شىخ على ياندىدە زويه گە اوزاندى. بوچاقلردە
قزانده طنچىلىق ايدى. بايار بالالىرى قزانغه كرول ھم چىغوب يورلار، آندە
ھىچ بىر قوزغالو يوقلىغىنى، ايوان چىرىمىسىنىفونىڭ قزانلىلارنى آند ايتدىرو
ايلە بو بانغانلىغىنى سويللار ايدى.

قزان نىڭ طنچىلىقى روس باشقارلىرى اوچون اياڭ قووانچىلى نرسە بولغانغە
كۆرە، آنلار، قزانغه كرول اوي ايلە، بىش - بالطەغە كىلىدى. روس عىسكىرى

یاننده شیخ علی نڭ قزاندىن آلوب كیتكان بکلری هم میرز الزیده بار ایدی. شول چاغنده اسلام، که بهك بکلر، اوشانداق علیکای میرزا روسلریانندن قاچوب، قزانغه کردی. بونلر شهر نڭ قابقالرینی بیکله توب، خلقنی روسلرغه قارشى قوتورتا باشلادی. روسلر شهرگه کرگانده قزانلیلرنڭ بار چه سینی هلاک ایتتتچك اید کلرینی قاسم تاتار لرنندن، قایسی لری ایسه شیخ علی آغزندن ایشوتد کلرینی سویلهب، قزان خلقینی قور قوتدی. قابقالار بیکله نگان؛ خلق قوزغالغان بولسه ده، بایار لر قزان یانینه کیلوب، شهرگه کر مکچی بولدی. آنلر شهر یانینه کیلگاج، ایوان چیریمیسینوف ایله فل - علی بك بولاق یاننده بایار لرنی قارشولادی.

«شول وقتغه چاقلی هیچ بر ناچارلق سبزو لماغان ایدی. نیچولك تگی بکلر سز نڭ یانگزدن قاچوب قزانغه قایتدیلر، شولای ناچار سوز لر سویلهرگه باشلاب، خلقنی قوزغاتدیلر. بز نڭ ایله شهر دن قزان نڭ بتون بکلری سز نڭ یانگزغه کیلورگه چقننلر، مگر چاقون بك اوزیگنه قزانده قالغان ایدی. باشقه لری ایسه قوراللانلر» دیوب قزان نڭ نه حالده اید یگینی بایار لرغه بلدیردیلر. شولای بولسه ده بایار لر قزان نڭ «خان قابقاسی» آنالغان قابقاسی یانینه کیلوب، شهرگه کروورگه اومطلوب قارادیلر. بو چاغنده خلق قورقولرندن شهرگه طولار ایدی. بایار لر قابقا یانینه کیلگنده تگی قابقا بیکلی ایدی. شونده آنلرنی خدا یقل اوغلان ایله لیمان بك، اوشانداق باشقه بکلر اوچراتوب، قزان نڭ بولای بولووی قوتورتو شوملوغنده بولغانلغینی بایار لرغه سویله دیلر. «ناچار کشیلر خلقنی بوتادیلر، آنلرنی کوندیرگانچه گه چاقلی صبر ایتوگز» دیدیلر. قزانلیلرنڭ بولای بوتالولری روسلر اوچون كوگلسز اش بولوب چقدی.

قزانغه کرو، آنی اولوغ کناز قولنده فی بر شهر ایتو اوی ایله کیلگان روس باشقلرینه قزان قابقالرینڭ بیکلی بولولری چیکدن طش فایغولوی بولوب کوروندی. شولای بولسه ده آنلرنڭ قزانغه کورون امیدلری کیسولوب بتمه گان ایدی. بایار لر خدا یقل اوغلان ایله بورناش بکلرنی قزانغه بیاروب، «نه اوچون سوزگزده طور مادگز؟ کیچه هم بو کون سوز بیرگان ایدگز، نه حاضرنده خیانت ایتتتتت. بز نرسه گه سوز بیرگان بولسه ق، حاضرنده شولای بولوب، هیچ بر ناچارلق اشله مه مز» دیو قزانلیلرنی سوز بوزغانلقلری

اوپون شلتهلەرگه اوزلرینگ ایسه قزانلیلرغه هیچ بر ناچارلق قیلورغه اویلاری یوق ایدیگینی بلدیورورگه بویوردیلر. (۱) بر آز طور دقن صوگره، خدا یقل اوغلان ایله بورناش بک قزانن سیمون میکولینسکی یانینه قایتوب، «فرو دن قورقار؛ بزنی طکلایلر، دیوب قزانلیلرنگ روسلرنی شهرگه کورتورگه اویلاری یوق ایدیگینی سویله دیلر. روسلر قزانغه کورورگه بولدیره آلمادقلری کبی قووانچلی سوزده ایشوته آلمادی. شوندن صوگ رهس باشقلری خدا یقل— اوغلاننی، لیمان، شامسا، چوراقادیسیف، خانکیلیدی بکلرنی، همه آرچهلوق بوغاننی طوتارغه قوشوب، آنلرنی قزانغه، بیارمینچه، اوزلری یاننده آلوب قالدی. روسلر طرفندن طوتولغان کیشیلر تگی لرگنه بولماینچه، شامسا بکنگ اوغلی، طاغیده نیچه لهب بکلر هم قازاقلر روسلر طرفندن طوتولغانلر ایدی. شیخ علی ننگ قزانن ماسقاوغه آلوب کیتمکچی بولغان بکلری هم میرزالری روس باشقلرینگ قوشووی بوینچه طوتولوب، قاچماسدی ایتولدی. قزان تاتارلری بولدیره آلمان چاقلی قزانغه کروپ بیکله نسانلر ایدی ایسه ده، قالانگ طشنده قالغانلریده بایتاق بار ایدی. خصوصیله شهرنگ طشقی یاقلرنده ترکک ایتوچیلرنگ کوبسی قالاغه کرمی قالغانلر ایدی. شولای بولسه ده روسلر آنلرنگ هیچ برسینه ضرر کیلتورمادی (۲). روس باشقلری کون بوی شهرنگ قابقاسی توینده طورسه لرده، فائده لی اش چقمادی. کیچنی قالانگ یاننده اوتکاروب، ایکنچی کوننی قزانلیلر ایله طاغیده سوز آلوشا باشلادی. بو چاقلرده قزاننگ اچنده روسلر ضررینه ایگ کوب طروشوچی کشی چاقون بک بولوب، اول، بتون قزان خلقینی روسلرغه قارشى قوزغاتوب بتورگان ایدی. چاقون بک ثلوکده روسلر یاقلی ایدی ایسه ده، بو یولی اول روسلرنگ برنچی دشمانی بولوب کیتمش ایدی. قزانلیلر روسلرنی شهرگه کرتما دکلری کبی، شهرده قالغان روسلریده قالادن چغارمیلر ایدی. روس باشقلرینگ نرسه لری اوشانداق نیچه لهب بیار بالالری قزانده قالغانلر ایدی. قزانلیلر شونلرنگ هیچ برسینی قالادن چغارمادی. بیارلار شول کوننگ توش

۱) Никон. л. т. 5. стр. 176. Цар. кн. стр. 476. Татищевъ т. 5. стр. 302. Арцыбашевъ т. 4. стр. 183.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 176. Цар. кн. стр. 476. Татищевъ т. 5. стр. 302.

وقتینه چاقلی قزانلیلر ایله سوز آلوشوب قاراسه لرده، هیچ بر کوکلی اُش بولمادی. قزان قابقاسی توبنده طوروب فائده چقماغانغی بایارلرغه بیلگولی بولغانغه ~~سکوره~~، آنلر، ۱۲ نچی مارتده قزاندن زویهگه قایتوب کیتدی. روسلرنڭ قزانغه کره سیلری کیلگان، شوگا کوره قزانلیلرنڭ سوزلرنه طوروماولرینه آپولری قبارغان ایدی ایسه ده، قزاندن کیتدکلی وقت شهر تیگره سنده گی اورونلرنڭ هیچ برسینه ضرر کیلتورمادی. روسی باشقلری زویهگه قایتقاج ئلیگی قزان بکلری ایله میرزالرینڭ بارچه سی تورمه گه یابولدی. قزانلیلر شیخ علی دن طویدقلری سببلی، آنی یا ڭادن خان ایترگه او یلامیلر ایدی. شوگا کوره، نوغای بورتینه ایلچی بیاروب، اوزلرینه خان صورادیلر. طاغ یانبنه چغوب آنی محاربه ایترگه، آنه غی خلقلرنی روسلردن آیورورغه اومطلوب قارادیلر. دشماننی جیگار اوچون آنقیندن ارتقی کوچ وشونڭ ایله برابر برك کیبه ک بولغانغی، قزان تاتارلرنده ایسه بونلرنڭ هیچ برسی بولماغانغی سببلی آنلرنڭ روسلرنی جیکمک احتماللری یوق ایدی. نه چاقلی غنه طروشوب قاراسه لرده، طاغ یاغندن روسلرنی قاولولری ممکن توگل ایدی. چنلابده اول شولای بولوب چقدی. طاغ یاغینی محاربه ایتر اوچون اول یاقغه چقغان قزان یابونڭ کوبسی آنده غی کشیلر طرفندن قرولوب، قایسی لری طوتقون ایتولدی. شاه - چورابک ایله شامای میرزا طاغلیلر طرفندن طوتولوب، روس باشقلرینه کیلتورولدی. روسلرغه طوغری بولغان طاغلیلر، روس باشقلری طرفندن بوله کله نوب، خیانت ایتکانلری جزالاندی.

شیخ علی خان بوچاقلرده زویه ده بولونوب، بیکه سی هم آنڭ ایله برگه ایدی. شیخ علی روس باشقلری ایله کیگاشدکدن سوگره، یازنی زویه ده اوزدیورورغه بولدی. قزاننڭ بولغانووی ایوانغه بیلگولی توگل ایدی. آڭا شونی بلدیرور اوچون، ایوان شیریمیتیف زویه دن ماسقاوغه کیتدی. مارت نڭ ۲۴ نچی کوننده، ماسقاوغه قایتوب، قزانده نهلر بولغانلغینی ایوانغه سویله دی. ایواننڭ بو أشکه بیك آپووی کیلوب، قزانلیلردن ئوچ آلو اوینه توشدی. میتروپالیت مقاری، اوشانداق روس روحانیلرندن خریستیانلرنی تاتارلر قولندن قوتقارو، روسلرنڭ تاتارلرنی جیگولری طوشماسنده تله کله بولولرینی اوتوندی. ایواننڭ قزانلیلرغه چیکدن طش آپووی کیلگانلگی سببلی، برده کیچو کما نیچه،

قزاقان اوستینه یورورگه بولدی. یلغهلردن بوزلر آرچولغاچده، دانیلورامانوویچنی،
بایار بالالری هم قازاقلر ایله، کیمهلرده اولاروق زویهگه ییاردی. شیخ علیگه،
اوزینک بیکهسی ایله، زویهدن قاسم شهرینه قایتورغه قوشوب، شیخ علی
ایله برکه، زویهدن ولادیمیر موروزوف اسملی کشینی قاسمغه یبارورگه
دانیلوغه بویوردی. شول یلنک آپریلنده، ایوان، طوغانی یوری واسیلیویچ،
یاقینی ولادیمیر آندرییویچلرنی، اوشانداق اوزینک بایارلرینی جیوب،
قزاقان اوستینه یورو کیره کلگی طوشماسنده کیکاشه باشلادی. کیکاش وقتنده
تورلیچه سوزلر بولوب، بایارلرنک قایسی لری «قریم خانی ایله نوغایلر اولوغ
کنازگه دشمان، شوکا کوره آنک ماسقاودن کیتووی مصاحعت توکل» دیوب
ایواننک قزاقان اوستینه اوزی یورماینچه، عسکرگنه یبارورگه تیموشلی ایدیگینی
سویله دیلر. بو سوزلر ایوان اوچون فائدهلی صمان بولسه لرده، ایوان آنلرغه
قولاق سالمادی. «خریستیانلرنک خراب بولولرینه چدار حالیم یوق» دیوب
اوزیده بارمقچی بولدی. ایواننک شول اویده ایکانلگینی بلگاچ، بایارلرده
آنک بارووینی تیموشلی کوردی. «خریستیان قانلری اوچون سینک طروشووکنی
کورگاچ، الله اوزینک قلینی یاردهمسز قالدیرماس» دیدی. شوندن صولف
ایوان، قوریدن هم صودن عسکر یبارورگه بولوب، اوزینه هم عسکرگه کیره کلی
بولغان نرسلرنی، اوشانداق آغیر طوبلرنی اوزاندیرورغه بولدی. تورلی
کشیلر یباروب، قزاقان اوستینه یورویهچک عسکرنک یراق شهرلرده گیلرینه
قالومنا ایله کاشیرا شهرلرینه، یاقینده غیلرینه ایسه موروم شهرینه جیبولورغه
قوشدی. ایوان اوزی قوریدن یورمکچی بولدی. آلیکساندر غورباتی،
پیتر شوپسکی، اوشانداق باشقه باشلقلر قول آستونده کیمهلر ایله
کوب عسکر یباردی. آنلرغه، زویه قالاسینه طوقتاب، اوزینی کوتهرگه قوشدی.
طوبلر ایله میخائیل موروزوفنی یباروب، عسکر اوچون کیره کلی بولغان
آزوقلر، اوشانداق صوغوش یاراقلری بارمیکه کوب ایتوب یبارولدی. قاما
یلغهسی بویینه میخائیل گلینسکی ایله ایوان اومنینی یباردی، بونلرنک یاننده
بایار بالالری، قازاقلر هم اوقچیلر بولونوب، آنلرغه قامادهفی کینچولرنی
صاقلارغه بویوردی. وانکه دهگی کینچولرنی صاقلار هم، میخائیل گلینسکیغه
طابشورولغان ایدی. پاتوق زابالوتسکی ایله گریگوری صوقینغه واتکهدن

قاما بويىنە بارورغە بويورولوب، بونلرنىڭ بىرنچىسى اوستىبوغ ھىم وانكە
ئلوشىندەكى كشىلر ايله، اىكنچىسى ايسە وانكەلەر بىرلە يورورگە تىوشلى
ايدى. زوبە قالاسىندەغى باشلىقلارغە ھىم ولغەدەغى كىچولرنىڭ ھىر بىرسىنە
قاراوللر قويارغە، قزاندىن ھىم قزانغە كشىلر يوروتماسكە بويوردى. طاغ ياغى
خلىقلرى روسلرنى ياراتقان صمان بولوب كورونسەلردە، اچلردىن انلرنى
ياراتمىلر ايدى. قزانلىلرنىڭ طاغ ياغىنە چغوب روسلر ايله اوروشە باشلاولارى
طاغلىلارغە امىد بىردى، انلردە قوزغالا باشلادى. زوبەدەكى روسلر آراسىندە
يوغوشلى رنجولر پىدا بولوب، شونلردىن بايتاقغە روسلر قورولا باشلاغانلر ايدى.
طاغلىلرنىڭ قوزغالووى روسلر اوچون نە چاقلى كوڭكسز بولسە، يوغوشلى
رنجولر ايله قورولور يدە شول چاقلى كوڭكسز ايدى. بواشلرنى ايوانغە بىلدىرور
اوچون، سىمون مىكولىنسىكى مىخائىل شىپىلوف اسملى كشىنى، يارلىق ايله،
زوبىدىن ماسقاوغە بىباردى. انىڭ يارلىغىندە دانىلور امانوويچنىڭ زوبەگە كىلوب
يتكانلىغى، شىخ علىنىڭ، بىكەسى ايله، قاسمغە قايتوب كىتكانلىغى، طاغلىلرنىڭ
بولغانولرى، قزانلىلر ايله سوز آلوشا باشلاولارى، انلرنىڭ ھىچ بىرسىنە اوشانچ
قالماغانلىغى، آرالزىدە طىڭلاما وچىباق بىك نىق طارالغانلىغى، تىسپولنىڭ
يوغارىغى ياغىندە بولغان خلىقلرنىڭ زوبەگە كىلماولرى، روسلر آراسىندە
زەنگەلە، ئولەت آورولرى پىدا بولوب، شونلردىن خلقنىڭ ئولگانلىغى،
بايار بالالرى، اوڭچىلر ھىم قازاقلرنىڭ رنجوب يانتانلىقلرى يازولغان ايدى.
مىخائىل شىپىلوفنىڭ ماسقاوغە قايتووى آپرىل آيندە بولوب، اول چاغىدە
روس عىسكرىنىڭ كوبىسى يولغە چىققانلر ايدى. ايوان، شول خىبرنى آلتاچىدە،
آلىكساندر غورباتى ايله پىتەر شويسكىلرنىڭ اوتلردىن نىزنى - نووغورودغە
كشى بىباردى. يانلر يىنە جىولغان كشىلر بىرلە، بىرە كىچوكماينچە زوبەگە
يورورگە بويوردى. مىخائىل موروزوفغە طوبىلرنىڭ كىلوب يتووينى
كوتەرگە، سىمون قونستانتىنويچ كە ايسە جىولمى قالغان بايار بالالرىنى
كوتوب، شونلر ايله بىرلىكە يورورگە بويوردى. غورباتى ايله شويسكى
زوبەگە كىلگانىدە طاغلىلر بتونلاى روسلردىن آيورولغانلر، روسلر
آراسىندەغى يىغوشلى آورولردە بتماگان ايدى. شوڭا كورە، غورباتى ھىم
شويسكى، ايوان قوچىرغىن اسملى كشىنى، يارلىق ايله، ماسقاوغە بىباروب،

زوبهده نەلر بولغانلقدن ابوانغە خبر بېرىدیلر. آنلرنڭ يارليغىندە اوزلرينڭ
صاغ - سلامت زوبهگە كىلوب يتولرى، طاغليلرنڭ بتونلاي اولوغ كىنازدن
آيورولولرى، قزانلىلر ايله برلەشوب زوبهدهگى روسلرنڭ كوتولرىنى قاولاب
كىتولرى، آنلرنڭ آرلرنىدن قاولار اوچون، آلكسى قوبىزوفنى قازاقلر
ايله يبارولرى، لىكن قزانلىلر قازاقلرنى چىڭكوب، آرالرنىدن ۷۰ كىشىنى
ئولتورولرى، يىڭل طوبلرنڭ قزانلىلر قولىنە توشولرى، روسلر آراسىندەغى
رنجونڭ طوقتاب بىتماوى طوشماستىدە يازولغان ايدى. كىناز، ميخائىل گلېنسكى
كىمەلردە اولاروق قامادن زوبهگە آزوق آلور اوچون سىبىرغا قول آستوندى
۳۰ قازاق يبارگان ايدى. بونلرنڭ اوستىنە قزانلىلر ھجوم ايتوب، سىبىرغانڭ
اوزىنى طوتقون ايتدى قازاقلرنى ايسە قروب بتوردى. بونلرنڭ ياندىدە
بولغان طوبلر ھم قزانلىلر قولىنە توشدى. قزانلىلر سىبىرغانى تىرى كوينچە
قزانغە آلوب قايتىدقدن سوڭرە، اول آندە ئولوم ايله جىزالاندى. شول چاقىدە
قزاندىن زوبهگە روس طوتقونلرى قاچوب كىلگانلر ايدى. بونلر، قزانغە
بىككەنوب قالمىغان ۱۸۰ يباربالاسى ھم قازاقلڭ قزانلىلر طرفىدىن ئولتورولگان
ايدىگىنى روسلرغە سوبلەدىلر. ميخائىل گلېنسكى قاما بويىنە باروب يتىدىكىدىن
سوڭرە، اول بويلرنى قازاقلردن بىك نقلاب صاقلانا باشلادى. قازاقلر، قزانغە
ھىچ كىمنى بىبارماسكە طروشقلرى كىبى، قزاندىنە ھىچ كىمنى بىبارماسكە
طروشالر ايدى. وولغە، قاما، وانكە يلغەلرنىدەغى كىچولرنڭ ھر برسندە روس
قازاقلرى صاچقىلىق ايتكانللك لوى سىبىلى، قزانغە ھىچ قايدىن ياردەم آلومىكىن
بولمادىغى كىبى، ياغادن آڭا كروب، ھم چغوب بورودە مىكىن توگل ايدى.
پائوق زابالوتسكى ايله گرىگورى صوقىن قول آستوندىدە وانكەدىن سفرايتكان
عسكەر قاماغە باروب، گلېنسكى عسكرى ايله قوشولدىدىن سوڭرە، قاما ايله
وانكە يلغەلرنىڭ بويلرنىدە روس صاچقىلرى شاقىلى كوبايدى. قزان تاتارلرى
اوچون يورو بىگرە كدە قىيونلاشدى. بو چاقلردە شىخ على قاسمغە قايتوب
كىتىكان، ياڭا خان ايسە قزانغە كىلوب يتماگان بولغانغى سىبىلى، قزان
خانلىغى خانسز طورادى ايدى. شىخ على، شوشى كىتوندىن سوڭ، قزانغە
ياڭادىن خان بولا آلمامانغى اوچون، بىز آنڭ حققىدە سوزنى كىسوب،

یادگار حقنده سوز باشلامقچی بولامز. شولای بولسده شیخ علی اسمی بزنگ تاریخمده تکرار ذکر ایتوله چکدر.

۱۱

یادگار خان

بو کشی ننگ اسمی تاریخلرده تورلیجه یازولادر. آنی روزنامه لوننگ قایسی اورننده ایدیجر (۱)، قایسیلرنده ایدیگر (۲)، قایسی اورونلرنده ایدیگر (۳)، ایدیگر - محمد (۴)، دیو آنالوب یورتوله در . مینم بلوومچه ، آننگ چن اسمی یادگار - محمد بولوب، اول، یادگار اسمی ایله آنافلنغان بولورغه کیره. آنی روسچه روزنامه لرده کوبره وقت شول اسم ایله آنالوب یورتولدیگی کبی، بورونغی یازمه لرده ده شوننگ ایله آنالوب یورتوله در (۵). بورونغیده یادگار اسمینی ایکنچی سوزگه قوشولوب آنالغان ایلر بولدیگی کبی، شول سوزنی ایکنچی سوزگه قوشولوب آنالغان خاتونلرده بارایدی (۶). یادگار، آستراخان خانی قاسم خان ننگ اوغلی بولوب، قاسم سید - احمد اوغلی، سید - احمد احمد اوغلی، احمد کچوک - محمد اوغلی در (۷). تاتار شاهزاده لری ایله تاتار بکلری آراسنده ماسقاوغه بارو، روس کنازلرینه خدمت ایتوب ماسقاوده صیلانوب یاتو عادت حکمینه کرگان ایدی. یادگارده

۱) Никон. л. т. 5. стр. 143.

۲) Цар. кн. стр. 441.

۳) Никон. л. т. 5. стр. 159. Цар. кн. стр. 461. Кн. степенная т. 2. стр. 627, 647, 650. Русский хронографъ ч. 1. стр. 530. Продолж. древ. рос. вивліов. т. 9. стр. 30, 33, 60—61, 64, 67, 70—71, 73, 105, 109—110, 111—113, 119—121, 156, 166, 191, 240, 286.

۴) Никон. л. т. 5. стр. 179, 218, 229. Цар. Кн. стр. 478, 513, 527. Продолж. древ. Росс. вивліов. т. 9: стр. 38.

۵) پانزد هم یادگار. اما در زمان یادگار خان در تاریخ نهصد پنجاه سال کسوفی شمس شد. جز جنک ص. ۲

۶) ینه برقیز یادگار سلطان بیکیم ایدی. آناسی آغا سلطان آتلیق غنچهچی ایدی. بابر نامه ص. ۱۱

۷) Вархатная книга т. 1. стр. 24—25. ۱. استفاد الاخبار ج. ۱. ص. ۱۳۰.

شولای بولورغه طوغری کیلیدی. ۱۵۴۲نجی یلنڭ جاینده، یادکار آستراخانندن ماسقاوغه بارمقچی بولوب یولغه چقدی. اوی ایوانغه خدمت ایتمک، ماسقاوده صیلانوب طورمق ایدی (۱). شوشی ۱۵۴۳نجی یلنڭ ۸نجی اییولنده فیئودر نیویژین اسملی روس ایلچیسی آستراخانندن ماسقاوغه قایتیدی. یادکارنڭ اولوغ کنازگه خدمت ایتهراوچون ماسقاوغه کیلمکده بولغانلغندن خبر بیردی. یادکار ماسقاوغه کیلگان چاغنده قاسم شهرینه طوقتاب، نیچه کونلر شیخ علی یاننده قالدی. فیئودر ایله برابر آستراخانندن ایشم اسملی کشی ماسقاوغه کیلیدی. آنی آستراخان خانی عبدالرحمن خان ایوانغه ایلچی ایتوب ییارگان ایدی. فیئودرنڭ ماسقاوغه قایتووندن ۸ کون صولڭ، ۱۶نجی اییولده، یادکار ماسقاوغه کبابوب یتدی. اولوغ کناز ایوان یادکارنی آچیقلى ایله قبول ایتوب، آنی اوز یانینه خدمت که آلدی. یادکار نیچه یللر روسیهده قالوب، اولوغ کناز نڭ خدمتنده بولوندى. ۱۵۴۹نجی یلنڭ ۲۴نجی نوپابرنده، ایوان ماسقاودن قزان اوستینه یوروب، ۳نجی دیکابرده ولادیمیرغه کیلگان ایدی. ۲۰نجی دیکابرده، ولادیمیردن نیژنی - نووگورودغه واسیلی یورینی ایله فیئودر ناغوی نی طوبلر ایله یباردی. شیخ علی ایله یادکارغه هم نیژنی - نووگورودغه کیلوب طورورغه قوشدی. ایوان ۱۵۵۰نجی یلنڭ ۷نجی غنوارنده ولادیمیردن کیتوب، ۱۸نجی غنوارده نیژنی - نووگورودغه باروب یتدی. ایوان نیژنی - نووگورودغه کیلگانه شیخ علی ایله یادکار آنده کیلوب یتکانلر ایدی. غنوارنڭ ۲۳نجی کوننده، ایوان نیژنی دن قزان اوستینه یوری باشلادی. عسکرینی تورلی بولوکلرگه بولوب، آنلرغه اوزینڭ آلدندن یورورگه بویوردی. طوبچیلرده شونلر ایله برکه ایدی. ایوان اوزی عسکرنڭ آرتندن یوروب، آنڭ یاننده روسلرنڭ آناقلی کشیلری بولدیغی کبی، یادکار ایله شیخ علی ده آنڭ یاننده ایدی. ایوان یاننده فی تاتارلر شیخ علی ایله یادکارغه بولماينچه، طابای، قاستروف بکار، اوشانداق بونلرغه باشقه بايتاق ییرلردن جبولغان تاتارلر بار ایدی (۲). بونلر، بارسیده، ایوان ایله

۱) Никон. л. т. 5. стр. 143. Цар. кн. стр. 441. Татищевъ т. 5. стр. 246.

۲) Изслѣд. о касим. цар. и царев. т. 1. стр. 341.

برگه، قزان اوستینه یورمکده لر ایدی (۱). بو سفرنده شیخ علی گه کناز میحایلو ترویوقورف بولشلق ایتدگی کبی، یادکارگه کناز یوری میشچپوسکی بولشلق ایتدی. ایواننڭ شیخ علی ایله یادکارنی اوز یاننده ایتوب، آنلرنی اولوغلاب بارووی، نگیلرنڭ ایوان تلهگان اشلرنی هیچ بر طارتونیاپنچه قیلولری اوچون ایدی. ۱۲نچی فیورالده، ایوان قزان یاتینه کیلوب یئتدی. روس عسکرینڭ بارچهسی ایوان ایله برگه بولدیغی کبی، شیخ علی ایله یادکارده آنڭ ایله برگه ایدی. ایواننڭ بویروغی بوینچه، روس عسکری قزاننی چورماب، تورلیسی تورلی اورونغه اورونلاشدی.

شیخ علی آرچه قرینه اورونلاشوب، یادکار قزان یلغه سینڭ بیرگی باغینه اورونلاشدی. روس عسکرینڭ اوق هم صول قوللری، اوشانداق صاچی بولوگی یادکار ایله برگه قزان یلغهسی یاتینه اورونلاشقانلر ایدی. یوغاریده یازلغانچه، ایواننڭ بو سفری اول تلهگانچه بولوب چقمادی. ایوان قزاننی ۱۱ کون چورماب طورسهده، آنی آلورغه بولدرآلمادی. شوڭا کوره، اول، فیورالنڭ ۲۵نچی کوننده، ماسقاوغه قایتوب کیتدی. یادکار اسمی نڭ شوشی ۱۵۵۰نچی یلغی واقعه دن صول روس روزنامه لرنده ذکر ایتولماوندن، انڭ شول یلنی نوغای یورتینه قایتوب کیتکانلگی آڭلاشولادر. ۱۵۵۱نچی یلنڭ کوزنده، قزان بکلری نوغایلر ایله سوز آلوشا باشلاغانلر ایدی (۲). بونلرنڭ باشنده بیبارس بک بولونوب، آنلر شیخ علینی ئولترمکچی آنڭ اورنینه نوغای یورتندن قزانغه خان آلمقچی بولغانلر ایدی. بو آش شیخ علی گه سیزولدی. اول، قزانلیلرنڭ نوغایلر ایله یازوشقان یاریقلوینی قولینه توشوردی. شیخ علی نڭ بو اشکه بیک آچووی کیلوب، نوغایلر ایله یازوشقان کشیلرنڭ کوبسینی ئولتورتدی. آنلرنڭ قایسی لری ماسقاوغه، قایسیلری ایسه نوغای یورتینه قاچوب قوتولدی. شیخ علی نه چاقلی کشیلرنی ئولتورتدی ایسهده، قزانده طنچلق یاصنی آلمادی. قزان خلقینڭ بر تورلیسی نوغای یورتندن یاڭا خان آلو اوینده بولدیغی کبی، ایکنچی تورلیسی شیخ

۱) Никон. л. т. 5. стр. 159—160. Цар. кн. стр. 460—461. Татищевъ т. 5. стр. 276.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 172 Цар. кн. стр. 472. Татищевъ т. 5. стр. 296.

علی نى توشورو، آنڭ اورنینه روس قالغاي آلو اوینده ایدی. بو صوڭخیلرنڭ باشنده ماسقاوده طوروچی مورالی، قاستروف بکلر، اوشانداق علی مردان حاجی بولوب، بونلر شول طوشماده ایوانغه باغونغانلرده ایدی. قزان نى روس قالغاي قولینه طابشورو ایوان اوچون ایڭ فائده لی اش بولغانغه کوره، اول ۱۵۵۲ نچی یلنڭ فیورالنده، آلیکسی آداش نى ماسقاودن قزانغه یباروب، آڭا شیخ علی نى قزان خانلغندن توشوررگه قوشدی. شول بویروق بوینچه، ۶ نچی مارتده شیخ علی قزاندىن کیتدی. قزان نى روسلر قولینه طابشورو، قزان بکلردن نیچه گنه کشی نڭ اوی بولوب، قالغانلری ایسه، یاڭا خان آلو اوینده ایدی. بونلر، ۱۵۵۲ نچی یلنڭ یازنده، نوغای میرزاسی یوسف یانینه ایکی ایلچی یباروب، آناردن کمینده بولسه، قزانغه خان ایتوب یبارونی اوتوندیلر. شول یلنڭ جاینده، یوسف غه قزاندىن ایلچیلر کیلدى. آنلر آڭا شیخ علی نى قزاندىن قولادقلرینی سویله دکدن صوڭره، شاهزاده لردن بروهی قزانغه خان ایتوینی، آنڭ ایله برکه کوب کشیلر یبارووینى یوسف دن اوتوندیلر. قزان ایلچی لری کیلگانده یوسف میوزا جایق بوینده کوچوب یوریدر ایدی. یوسف میرزا قزانلیرنڭ تلهوینی بیرینه یتکوزوب، آنلرغه آستراخانلق یادکارنى خان ایتوب یباردی (۱). قایسی بر سوزلرگه قاراغانده، یادکارنى قزانغه خان ایتوب یباروچی یوسف میرزا بولماينچه، یادکارنڭ اوز تلهوی ایله گنه خان بولوب کیتکانلگی بلونسده (۲)، لکن اول سوز درست بولماسقه کیرهك. بو سوزنى سویله وچی کشیلر، ایواننڭ نوغای یورتینه ایلچی ایتوب یبارگان سیمون طوتایف، سیوندك موشایف اسملی تاتارلری بولوب، بونلر ۱۵۵۲ نچی یلنڭ ۱۵ نچی اییولنده نوغای یورتندن مورومغه فایتقانلر، ایوانغه شول سوزلرنی سویله گانلر ایدی. یادکارنى قزانغه یباروچی یوسف میرزا بولوبده، نوغایلرنڭ روس ایلچی لرینه «یادکارنى یوسف یبارمادی، اول اوزی کیتدی، دیو آلداب سویله ولری بیسک میکندر. ایواننى یوسف غه آچولاندرماس اوچون، نوغایلرنڭ شولای آلداب سویله ولری تیوشلی ایدی. مونه شوشی سببلر اوچون، بز، یادکارنى قزانغه خان ایتوب

۱) Продолж. древ. рос. вивлісө. т. 9. стр. 30.

۲) Продолж. древ. рос. вивлісө. т. 9. стр. 33.

يباروچى يوسىف ميرزا بولوب، يادكار اوزلگندى كنه خان بولوب كيتماكان ديهه سىز كېلە. روس روزنامەلرينىڭ سوزلرندىن ھىم، قزانلىلارنىڭ نوغايلىرىدىن خان سوراۋلىرى بويىنچە بو سوڭخىلىر آنلرغە يادكارنى خان ايتوب يبارگان بولوچىلىقلىرى بلونەدر (۱). يوسىف ميرزا يادكارنى قزانغە اوزاتور اوچون اوزىنىڭ ميرزالرندىن جھانشاه ميرزا ايلە طوروى ميرزانى يباردى. بونلارنىڭ يانلرندە نېچە يوزلەب نوغاي يايى بار ايدى ئىلىكى طوتايىف ايلە موشايفلرنىڭ سوزلرېنە قاراغاندە، اول ياونىڭ سانى ۲۰۰ ايدى (۲). وولغەدەغى كېچولرنىڭ ھىر بوسى روس قاراۋولچىلىرى طرفىدىن ساقلاندىقلىرى كېيى، قاما ھىم وانكە يىلغەلرېنىڭ كېچولرېدە روس عىسكىرى طرفىدىن ساقلاندار ايدى. شوڭا كورە، يادكارگە قزانغە اوتو بېك قيون بولاچق ايدى. چنلابدە اول شولاي بولوب چقىدى. قزان ايلچىلىرى يادكارنى قامادن اوتكارمكچى بولوب، آنى قاما بويىنە آلوت كېلگانلر ايدى. بتون قاما بويى روس ساقچىلىرى ايلە طولغان بولغانلىقدىن، آنى قامادن اوتكارو بېىڭل بولوب چقمادى. قزانلىلر، نوغاي باتورلرندىن يانخورا اسىلى باتورنى، نېچەلەب كىشى ايلە، قاما آرقىلى چغارلىق اورون ئزلەرگە يبارگانلر ايدى. بونلر قاما بويىدە قاراۋولچىلىق ايتوچى روس قازاقلرېنە اوچراب، قازاقلر آنلرنىڭ اوستلرېنە ھجوم ايتدى. يانخورانىڭ اوزى طوتقون ايتولوب، يانندەغى ايدىاشلرېنىڭ بارسى قىرولوب بتورولدى (۳). يانخورا باتور ميخائىل گلېنسكى يانېنە كېلتورولوب، اول آنى زويەگە اوزاتىدى. زويەدن ايسە ماسقاوغە يبارولدى. بو يانخورا نوغايلىر آراسىدە آتاقلى كىشى ايدى. اسماعىل ميرزا، ۱۵۵۲ نچى يىلنىڭ كوزىدە، ماسقاوغە كىشى يباروب، يانخورا باتورنى آزاد ايتونى ايواندىن اوتوندى (۴). ۱۵۵۳ نچى يىلنىڭ غىنوارىدە، ايوان اسماعىل ميرزاغە يارلىق يباروب، «يانخورا بزدە اوزاق طورماينچە وفات بولدى. سېنىڭ ايلچىلرڭ كېلوب ئولگورە آلمادى. اگرەدە كېلوب يىتكان بولسەلر ايدى، بىز آنى بېرمى قالدېرماس ايدىك» دېو

۱) Никон. л. т. 5. стр. 179. Цар. кн. стр. 478.

۲) Продолж. древ. рос. вивлиоѳ. т. 9. стр. 33.

۳) Никон. л. т. 5. стр. 179. Цар. кн. стр. 478. Татишевъ т. 5. стр. 306—307.

۴) Продолж. древ. рос. вивлиоѳ. т. 9. стр. 39.

جواب بوردی (۱). یادکار قاما بویینه کیلگانده، آنڭ یاننده ۵۰۰ لهب کشی بار ایدی (۲). نوغای یورتندن کیتکانده یادکارنڭ یاننده فی کشیلر ۲۰۰ گنه بولغان دیوب سوزلر بولسه ده (۳)، نوغایلرنڭ روس ایلچیلرینه کوب کشیننی آز ایتوب کورسه تکان بولولری، ویا خود یادکار قزانغه کیلگان چاغنده نوغای یاوی یانینه چیت کشیلر قاتناشوب، یادکار یاوینڭ صانی ۵۰۰ گه یتکان بولووی بیک ممکن در. روس قاراوولچیلری قاما بویینی نه چاقلی نق قاراووللاسه لرده، یادکار قامادن چغوب قزانغه کوره آلدی. نوغای یاوینڭ کوبسی قامانڭ بیرگی یاغنده قالوب، یادکار ایله قزانغه آنچق ۳۰ گنه کشی کیتدی (۴). قزانلیلر یادکارنی اوتکارو ایله ئنه قالمادی، روس قاراوولچیلری اوستینه باسقونلق ایتوب، آنلردن ۴ بایار بالاسی ایله ۱۷ اوچینی ئولتوردی.

یادکار قزانغه کیلگاج، قزانلیلر آنی خان ایتوب قویدیلر. میخائیل گلینسکی قاما بوینده بولغان اشلرنی زویده گی روس باشلقلرینه بلد پروب، آنلر اول خصوصه ایوانغه خبر یباردیلر. یادکارنڭ قامادن اوتوب قزانغه کرووینه ایواننڭ کیفی کیتدیگی کبی، روس عسکرینڭ تاتارلر طرفندن ئولتورولگان بولولرینه بیگه کبه کیفی کیتدی. میتروپالیت ماقاری ایله ماسقاوچیرکاولرینڭ ایڭ اولوغسینه باروب، روس ایزگولرندن یاردهم تله دی. تیموفی اسملی پراتاپوبنی نیزنی گه یباروب، آڭا روس عسکری ایله برگه، نیزنی دن زویده گه بارورغه بویوردی. میتروپالیت ماقاری تیموفی ایله یللق صوبیاریگی کبی، زویده گی باشلقلرغه، اوشانداق آنده فی روس عسکری ایله روس خلقینه بیک اثرلی بر اوگوت یازوب یباردی. آنڭ بو یازووی شاقطی اوزون بولغانلقدن، بسز آنی موند بونی ایله ککوچوره آلمیز. آلایده آنڭ یازغانلری آراسنده «تکری تعالی، بزنڭ سیوکلی پادشاهمز ایله آنڭ خریستیان سیوچی عسکرلرینه، هیچ بر قان توکماینچه، اوزلرینڭ

۱) Продолж. древ. рос. вивлію. т. 9. стр. 66.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 179. Цар. кн. стр. 478. Татищевъ т. 5. стр. 307.

۳) Продолж. древ. рос. вивлію. т. 9. стр. 33.

۴) Продолж. древ. рос. вивлію. т. 9. стр. 33.

دشمانلارنىڭ ئاستون بولۇرغە، قزان خانلىغىنى جىڭكارگە نصىب ايتىدى. قزاننىڭ پادىشاھسى ايله خانىنىڭ بىكەسى پادىشاھمىزنىڭ قولىنىڭ بىرولوب، قىرىم بىكلىرى، اوغلانلىرى، مىرزالىرى پىراواصلانى پادىشاھنىڭ عىسكىرى ايله طوتقون ايتولىدى. بختلى پادىشاھمىز قزان شىرىنى، بتون ئلوشى ايله، اوزىنىڭ شىخ على سىنە بىرولوب، طاغ ياغى چىرىمشلىرى بتونسى ياڭكا قالا زوىگە قارادى. اللەنىڭ ياردەمى، اوشانداق سىزنىڭ لىككىز آرقاسىدا سانسىز خرىستىيان طوتقونلىرى بلچىراق قوللردن قوتولىدى. قىرىم خانى، نوبغاي مىرزالىرى، اوشانداق باشقە بىك كوپ اوردا لىرى بىزنىڭ پادىشاھمىزغە تورلى پارلىق لىرى ھەم بولەكلىرى بىرولوب، آنىڭ ايله بارىشلىق دە بولۇرغە تىلىرى؛ تورلى ئولكەلردن اوز ايرىكلىرى ايله پادىشاھ ھەم شاھزادەلەر كىلەلەر، بىزنىڭ پادىشاھمىزغە خىدمت ايتەلەر. بىزنىڭ قالا لىرىمىز ھەم ئولكە لىرىمىز طاتولقە بولۇپ، آنلىرى چوالوسىز ياشىلەر. قزان بىكلىرى، مىرزالىرى، سىدىللىرى، اوغلانلىرى، اوشانداق باشقە تورەللىرى اوز ايرىكلىرى ايله بىزنىڭ پادىشاھمىزغە خىدمت ايتەرگە كىلەلەر. پىراواصلانى پادىشاھىدىن قورقۇپ، ھىچ بىر خىيات ايتمىلەر. اللەنىڭ سويلەپ بتورگىسىز بولغان شوشى ياخشىلىق لىرى اوچون بىز آڭكا نوسە بىرە الىق؟ سىز، عىسىنىڭ اخلاصلى كوتوللىرى، انصافلى كىنازلىرى، بايارلار، باشلىقلار، بايار بالالىرى، اوشانداق بتون خرىستىيان عىسكىرى حاضرئىدە ھەم كىلەچكە چىكە اىزگو چىركا ھەم مەقس پىراواصلانى دىن اوچون، اوزىڭىزنىڭ بار كىچىك ايله، تىگىرىسىز ھاجىر بالالىرىنى (تاتارلارغە) قارشى بارىڭىز! دىگان سوزلىرى بار ايدى. ماقارىنىڭ بو اوگوتى ۱۵۵۲ نچى يىلنىڭ ۲۱ نچى ماينىدە، ماسقاو شىرىندە يازولغان ايدى (۱). بو يازو شوشى كوندوك زوىگە بىبارولدى. شوندىن سوڭ اىوان سوغوش حاضرلىكارىنى چىلاب كورە باشلادى. عىسكىرىنى بولوكلىرگە بولۇپ، آنلىرىنىڭ ھەر بىرىنى باشلىقلار بىلىگولەدى.

اولوغ بولوكگە اىوان مستىسلافسكى ايله مىخايلو واراتىنسكىنى؛ آلنى بولوكگە اىوان پرونسكى ايله دىمىترى خىلقوفنى؛ اوڭ قولغە پىتر اشچىناتوف ايله آنلىرى قوربىسكىنى؛ سول قولغە دىمىترى مىكولىنسكى ايله دىمىترى پەشچىپىنى؛ صالحى بولوكگە واسىلى سىرىبىرانى ايله سىمون شىرىمىتىفنى

۱) Никон. л. т. 5. стр. 180—183. Цар. кн. стр. 479—482. Татищевъ. т. 5. стр. 313.

بیلگوله دی. ایوان مستیسلافسکی غه، اوزینک ایبداشلری ایله، قالومناغه بارورغه قوشوب، آنده عسکر جبارغه بویوردی. اوک قولغه کاشیرا شهرینه، صاچی بولوك گه موروم شهرینه بارورغه بویوروب، بو صوگنی سینه، ماسقاو تیگره سندن جیولاچق عسکر ایله قوشولورغه بویوردی. اوزی ایله برگه باراچق بولوك گه ایسه ولادیمیر واراتینسکی ایله ایوان شیریمتیفنی بیلگوله دی. شولوق مای آینده، شیخ علی گه ککشی یباروب، آشا ماسقاوغه کیلورگه بویوردی. بوچاغنده شیخ علی قاسم شهرنده طور ادرایدی. اوزافنده طور ماینچه، شیخ علی ماسقاوغه ککیدی. ایوان، آنی توری بوله ککر ایله بوله کله دی. شیخ علی، ایواندن، میسچیراده غی نیچه آولنی اوزینه صوراب، ایوان، آشا صورانلرینک بارسینی باغشلادی. شیخ علی گه، ایوان، بابتاق نرسه باغشلادی ایسه ده، شیخ علی ناک کوکلی بولوب یتماگان ایدی. آنک سیون - بیکه نی اوزینه خاتونلق غه آلاسی کیله در ایدی. بوچاغنده سیون - بیکه روسیه ده بولونغانغی سببلی، آنی شیخ علی گه بیرو ایوان ایرکنده ایدی. شیخ علی سیون - بیکه نی آلورغه تله گانلگینی ایوانغه بلدیردی. سیون - بیکه نی شیخ علی گه بیرو دن ایوانغه هیچ بر کیمچیک کیلما گانگه کوره، اول، هیچ بر سوز ایتماینچه، سیون - بیکه نی شیخ علی گه بیردی. ایوان، قزان خانلغینی آلو اوی ایله باش واتدینی وقت، بزناک شیخ علی سیون - بیکه نی اویلاب باش واتدر ایدی. ایوان، اوزینک طوغانینی، اوشانداق شیخ علی ایله بایارلری جیوب، قزان اوستینه یورو طوشماسنده کیکاشه باشلادی. شیخ علی، قزان یورتی ناک بیک نق قورغانلر، اورمانلر، کوللر، کوله وکلر اچنده بولغانلغینی سویله ب، جای کونی قزان اوستینه سفر ایتونک قیون بولاچق ایدگینی بلدیردی. آنک اوینچه قزان اوستینه یورور اوچون ایک اوگغایلی وقت، قش کونی ایدی. ایوان ایسه اوزینک صودن کوب عسکر ایله طوبلر، اوشانداق صوغوش یاراقاری یبارگانلگینی بلدیروب، قزانغه یورونی قشغه قالدیرو یاراماغانلغینی سویله دی. ایوانک شوشی سوزلردن صوگ، شیخ علی ده ایوانک سوزینی ماقتاب « سز پادشاهنک أشی باشده نوق طوغری بولوب، آنلرنقی آلد او بولدی. الله سیک ایارده مچی بولسون» دیدی.

ایوان اوزی قزان اوستینه یورونی چن کوکلدن تله گانلگی سببلی،

آنڭ اويىنە قارشى كېلۈچى بولمادى. شوڭا كۈرە كىڭاش اول تەلەكەنچە بولوب توگاندى. شوندىن سوڭ اول، ماسقاودن قالومناغە، آندىن مورومغە، مورومدىن ايسە «صاقان» قالاغىي آرقىلى زوبەگە بارمىچى بولدى. شېخىلىگە كىمەلرە اولارەق زوبەگە بورورگە بويوروب، صوغوش ياراقلىرىنى ھەم كىمەلرە ايلە اوزاتورغە بويوردى. شول چاقىدەغى تاتار اولوغلىرى آراسىدە ماسقاوغە باروب روس كىنازلىرىنىڭ خىدمىتىدە بولونو عادت ھكىمىنە كرگان ايدى. بو سورى قورتلرنىڭ قوللردىن اوز خانلىقلىرى فائىدەسىنە جونلى بر اش كىلىمى ايدى ايسەدە، بونلر روسلر قول آستونىدە قورال بولا آلار ايدى. قورصاق قلى بولوب ماسقاودە ياتوچى ئىللە نە چاقلى تاتار اولوغلىرى بولسەدە، شوندىلر ھماندە ماسقاوغە كىلوب طورالر ايدى. ۱۵۵۲ نچى يىلنىڭ مايندە آستراخاندىن ھىبب اللە اسملى كشى ماسقاوغە كىلدى. مونىڭدە چن تەلەگى ماسقاودە صىلانوب ياتو ايدى. بو كشى آستراخان خانلردىن آق كوبەك خاننىڭ اوغلى بولوب، آق كوبەك - مرتضى اوغلى، مرتضى - احمد اوغلى، احمد - كچوك محمد اوغلى ايدى (۱). ايوان ھىبب اللەغە بورىف شىرىنى باغشلادى. آندىن جىولاچق ياصاقلر ھەم آشكار بولاچق ايدى. ھىبب اللە جان على خاننىڭ قىزىنە اوبىلە نورگە تەلەب، ايوان آشكا شول قىزنى آلورغە ايرك قويدى (۲).

ايوننىڭ ۱۶ نچى كۈنىدە، ايوان قزان اوستىنە بورمىچى بولدى. يولغە چىقماقچەغە چاقلى اوزىنىڭ خانونى ايلە ايسانلەشوب، آشكا «مىن بلچراق بورىقچىلر اوستىنە بورمىچى بولام. پراۋىلاونى دىن ھەمە مەقس چىركاۋ اوچون، توگل قائىمىغە، بىلكە جانمىدە فدا ايتەرگە تلىم. عىسى اوچون ئولو - ئولوم بولماينچە، اول مىڭگولك تركلكىدر» دىدى.

شوندىن سوڭ ايوان، ماسقاۋ چىركاۋلرىنىڭ بوسىنە باروب، روس روھانىلىرى ايلە بىك اوزاق تەلەك تەلەدى. چىركاۋدەگى روھانىلردىن «اللە بزگە ياردەم بىروب، اوزمىزنى، اوشانداق تگرىسىز قزانلىلر طرفىدىن جفالىقمىدە بولغان بىك

۱) Бархатная книга т. 1. стр. 24.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 177. Цар. кн. стр. 476. Кн. степенная т. 5. стр. 653. Татищевъ т. 5. стр. 303.

كوب خريستيانلارنى، اوزمىزنىڭ دشمانلارمىز قولىنى بىر ماسە ايدى، ديو تله كده بولولرىنى اوتوندى. ميتروپاليت ماقارى روس پادشاهسى ايله روس عسكرىنىڭ اوستون چغووى ايله تلهك ايتدى. ايواننىڭ خاتونى باننده سويله كان سوزلرندىن مىلى هم دىنىي طويغولر آڭقوب طورديغى كىي، چىركاوده سويله كان سوزلرندى شونلر آڭقىلر ايدى. ايواننىڭ سويله خانلرى قسقه ايدى ايسه ده، اول سوزلرنىڭ معناسى سويله بىتورگىسىز اوزون ايدى. ايوان چىركاودىن چغوب، آتقە آتلاندىقن سوڭرە، Коломенское (۱) آتالغان آولغە قاراب يورى باشلادى. ايوان اول آولده آش آشاب، آندن **Островъ** اسملى آولغە باروب قوناچق ايدى. ايوان اوستروفى ده چاغنده. ايواشقا استريلنىق اسملى كشى كىلوب، قريم عسكرىنىڭ روسيه اوستينه يورمكده بولغانلغىنى بىلدىردى. «خاننىڭ اوزى وياخود اوغلى كىلگانلىكى بىلگولى بولماسه ده، قريم عسكرىنىڭ كىلوونده شك يوق. آنلر حاضرندە تونكى دونىتس يلغەسىنى اوتدىلر» دىدى. شوندىن سوڭ ايوان، هېچ بر طوقتاوسىز، اوزىنىڭ ياقىنى ولادىمىر آندر يويوچ ايله، قالموناغە كىتوب، ۱۹ نچى ايوونده آندە باروب يتدى، ايوان قالموناده چاغنده آيدار ولژىن اسملى كشى آننىڭ يانينه كىلدى. قريملىلرنىڭ روسيه اوستينه يورمكە ايدىلرىنى سويلەدى. «اويلرى رەزان وياخود قالموناغە يورو بولورغە، كىرەك» دىدى. ايوان شىخ علىنى اوزىنىڭ يانينه چاقوروب، آڭقا قاسم شەرىنە بارورغە قوشدى. شىخ على جوان قورساقلى وشوننىڭ ايله برابر آغىر ياراتولشلى بولغانلىقى اوچون اول، آت اوستونده صوغوشورغە بولدىرە آلاچق توڭل ايدى. شوڭا كورە، ايوان آنى قاسمغە يىبارونى آرتق كوردى. قريملىلرنىڭ روسيه اوستينه يورولرى، ايواننى قزانغە بارودىن طوقتاتوب، قريملىلر ايله صوغوشورغە مېجور ايتدى. عسكرىنى اوقا بويىنە طاراتوب، اولوغ بولو كىنە قالىچوف دە؛ آڭغى بولو كىنە راستىسلاول دە؛ سول قولىنە غالتووين دە طورورغە بويوردى. قريملىلر اوقا بويىنە كىلگاچدە، ايوان اوزىنىڭ شوشى عسكرى ايله آنلرنىڭ اوستينه هجوم ايتەچك ايدى. شول چاغنده واسقا آلېكساندروف اسملى كشى ايوان يانينه

(۱) بو آوول ماسقاو اوبازدىنىڭ ظور آووللردىن بولوب، ۳ چىركاوى، ۲ مەكتىبى بار. بىنا ايتولووى ۱۲۳۷ نچى يىللك تىگرەسندە در.

كيلوب، قريميلرنڭ رهزانغھ ياقينلاشماق قاريني بلديردى. شول خبرنى ايشتووى ايله، ايوان، باشلقلرنڭ هر بوسينه اوز قول آستلرندهغى عسكلرنى كوزدن كىچورورگه، صوغوشقه حاضرلەب قويارغھ بويوردى. اوزى ايسه ولاديمير آندريويچ، اوشانداق صوغوش اشندە آتاقلى بولغان نيچەلەب بايارلر ايله اوقا يلغھسى بويينه باروب، صوغوش اوچون اوڭغايلى بولغان اورونلر قارى باشلادى. آلدەغى نيچە اوروننى صوغوش اوچون ياراقلى طابوب، قالومناغھ قايتدى. ايوان قالومناغھ قايتقاندە روس عسكرى صوغوشقه حاضرلەنوب يتكانلر ايدى. ايوان ماسقاوغھ كشى يباروب، قريميلرنڭ روسيە اوستينه يورمكدە بولغانلىق لريني خاتونى آناستاسيا ايله ميتروپاليت ماقارىغھ بلديردى. ايبوننڭ ۲۱ نچى كونندە «طولا» دن قالومناغھ چاپقون كىلدى. قريميلرنڭ طولا يانينه كيلوب يتكانلر لرينى ايوانغھ سويلەدى. ايوان، شول خبرنى آلوى ايله، كاشيرا، راستيسلاول، قاليچوف لرغھ كشى يباروب، آندەغى باشلقلرغھ اوزلرينڭ عسكلرى ايله طولاغھ كيلورگه بويوردى. كاشيرادەغى عسكەر، قزان اوستينه يورمكدە بولغان روس عسكرينڭ اوڭ قولى بولوب، آنارغھ پيتير اشچينانوف ايله آندرى قوربسكى باشلق ايتمكدە لرايدى. راستيسلاول دەغيسى آلغى بولوك بولوب، ايوان پرونسكى ايله دەمىنرى خيلقوف قول آستوندە، قاليچوف دەغيسى ايسه اولوغ بولوك بولوب، آنارغھ ميخايلو وارائينسكى باشلق ايتمكدە ايدى. ايوان اوزيدە، ايرتە طورغاچ، يانندەغى عسكلرى ايله طولاغھ بارورغھ اويلادى. شول چاغندە طولادن طاغيدە چاپقون كىلدى. قريميللردن ۷۰۰۰ كشىنڭ طولا يانينه كيلگانلكرينى، قالا تيگرەسپىنى طالادقدن صوڭرە، كىرى قايتوب كىتكلكرينى ايوانغھ بلديردى (۱). ايوان ئليگى باشلقلرغھ كشى يباروب، تيزلك ايله يورورگه، اوشانداق قريميلرنڭ آزمو - كوبمو ايدكلرينى بلور اوچون آرتلردن شومچى يبارورگه قوشدى. ۷ مڭ عسكەر قريميلرنڭ آلدەغى بولوكلر يگنە بولوب، آنلرنڭ آرتلردن كوچلى قريمياوى طولا اوستينه يورمكدە ايدى. طولادەغى روسلر، قريميلرنڭ

۱) Никон. л. т. 5. стр. 188. Цар. кн. стр. 487. Татищевъ т. 5. стр. 321.

آرندهغى ياولرندن خبرسىز بولغانلىق لرنندن اوتكارى، ايوانغه اول طوشماده بر نرسده بلدبرماگانلر ايدى. اييوننڭ ۲۲نجى كوننده قىريم يايوننڭ بارچەسى طولايانينە كىلوب، آشا هجوم ايتە باشلادی. بو يسا، دولت گراي خان ايله اوغلى قول آستونده ايدى. دولت گراي خاننڭ ياننده زور طوبلر بولوب، شونلر ايله، كون بوينچە طولايانينە شهرينى طوبقە طوتدى. شهرنڭ نيچە اورننده يانغين چغوب، بايتاق يورتلر يانا باشلادی. خاننڭ قوشووي بوينچە يانچچرلر شهرگە هجوم ايتوب، روسلرغە بيگ نىق قورقو سالدى. روسلر نيچوڭ بولسده اوتنى سونديروب، شهرنى كوچكە كول بولون قوتقاروب قالدى.

اييوننڭ ۲۳نجى كوننده، طولادهغى روس عسكرينڭ باشلىغى بولغان گريگورى تيمكين دن چاپقون كىلوب، دولت گراي خاننڭ شهرگە هجوم ايتكانلىغىنى، آنڭ ياننده بايتاق طوبلر بولوب، توركلرنڭ يانچچر آتالغان عسكرلريده بارايكانلىكنى ايوانغه بلديردى. اول كشى كىلگانده ايوان اشاب اولطورادر ايدى. شول خبرنى ايشتووي ايله، آش يانندن طوروب، طولايانينە يورورگە حاضرلەنە باشلادی. اوز بولو كىنڭ باشلقلرينى شهرنڭ طوشينه چخاروب، آندهغى بولوكلرنى توزە تورگە بويوردى. اولوغ بولو كنىڭ باشلقلرندن برسى بولغان ايوان مستيسلافسكىغە، اوشانداق صول قول باشلقارينە تيزلك ايله اوقا يلغەسى يانينە بارورغە قوشدى. مستيسلافسكى ايواندن ئلوك سفر ايتوب، اوقانڭ آرغى ياغنده ايواننى كوتوب طوردى. ۲۳نجى اييونده، ايوان قومنادن طولاغە يورى باشلادی. اوقا يلغەسىنە يتكاج، آشا يلغە آرقىلى كوپر سالوندى. ايوان كاشبرا شهرى يانينە يتكاج، طولادن گريشا صوختين اسملى كشى كىلوب، آنده نلر بولغانلىغىنى ايوانغه بلديردى. بو كشىنى گريگورى تيمكين يبارگان ايدى. ايواننڭ بويوروي بوينچە، تورلى شهرده كى باشلقلر اوز قول آستوندهغى عسكر ايله طولاغە كىلە باشلاغانلر ايدى. ۲۲نجى اييوننڭ كىچنده، آندرى قوربسكى ايله پيترا اشچيناتفوف طولادن ۷گنە چاقروم يراقلقده كىلوب طوقناديلر. بونلر ايله ۱۵مڭ عسكر بار ايدى (۱). خاننڭ قارا اولچيلرى بيگ كىوب روس عسكرينڭ طولاغە

یاقینلاشدقلرینی خانغه کیلوب بلدردی. تگی کیلوچیلرنی دولت گرای خان ایواننڭ اوز قول آستونده کیلگان عسکر دیو بلوب، طولا یانندن کیتەرگه اویلادی. خاننڭ طولانی طاشلاب کیتەرگه جیونووی ۲۳نجی اییوننڭ ایرته سنه ایدی. شول چاغنه شهرده اولوغ کناز ایواننڭ طولاغه یاقینلاشقانلغی طوشماسنه برخبر طارالوب، آنهغی روسلرنی شاقطی جانلاندردی. قالانڭ قیمهسی آرقیلی یراقدن کورونگان طوزان روسلرنڭ کوکللرینی بیگره که کوتهردی. بو طوزان روس عسکرینڭ کیلووندن کوتهرلگان طوزان ایدی. خاننڭ کیتەرگه جیونووی، روس عسکرینڭ طولاغه یاقینلاشووی روسلرغه بوره کبیردی. شهرده که روسلر قالادن چغوب قریملیلر اوستینه هجوم ایتدی. آنلرنڭ قایسیلرینی قروب بایتاقغنه صوغش یاراقلرینی قوللرینه توشوردی. قریملیلردن تولوچیلارده بایتاق بولدی. شونلر آراسنده خاننڭ قاینشی «قامبیردی» بگده بار ایدی (۱).

دولت گرای خاننڭ قول آستونده، طولادهغی روسلرنی قروب بتورورلک کوچ بار ایدی ایسه ده، روس عسکرینڭ یاقینلاشووی آنی امیدسزلندردی. آشا طولانی طاشلاب کیتودن باشقه چاره قالمادی. شوکا کوره اول، ۲۳نجی اییونده شهرنی طاشلاب کیتدی. دولت گرای خان طولا یانندن کیتکاچه، تورلی یاقدن کیلمکه بولغان روس عسکری طولاغه یتوب شهرکه کره باشلادی. پرونسکدن میخائیل ریپنین، میخایلو فدن فیئودر صالتیفوفی شاقطی عسکر ایله کیلمکلری کبی، آندری قوربسکی ایله پیتر اشچیناتونی قالانڭ یاقینینه کیلگانلر، خاننڭ اوتاقلری قورولغان اورونغه طوقتاغانلر ایدی (۲). دولت گرای خان اوزی طولا یانندن کیتکان بولسه ده، آنڭ کشیلرندن قایسیلری تیگره یاقغه طارالوب، شول یاقلرده باصقونلوق ایتمکده لر ایدی. بونلر، خاننی طولا یاننده دیو اویلاب شونده قایتدی. قالانڭ قریینده روسلرنی کوروب آنلر ایله اوروشه باشلادی (۳). روسلر قریملیلرنڭ کوبسینی قروب، قایسیلرینی طوتقون ایتدی. تاتارلر قولنده بولغان روس طوتقونلریده قوتقارولدی. بو اوروشه روسلردنده بایتاق کشی قورولوب، باشقارلردن آندری قوربسکی نیچه

۱) Никон. л. т. 5. стр. 190. Цар. кн. стр. 487. Татишевъ т. 5. стр. 323.

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 15.

۳) Сказанія князя Курбскаго стр. 15.

اوروندن بيك نق يارالاندى. جيگولگان تاتارلر «شيوورنا» (۱) يلغە سئدە خاننڭ آرتندن يتوب، آشا قوشولدى. روسلرنڭ آرتدن يتولردن قورقوب، دولت گراي خان بوك آربالرىنى طاشلاب قالدېرورغە بويوردى. يانفەغى توبەلرنڭ كوبسىنى بوغازلاتوب، قابسى لرىنى توى كوينچە قالدېرورب كىتدى. قريميلرنڭ بايتاق توبەلرى روسلر قولنە توشدىگى كىي، اوزلرينڭكە روسلر طرفندن طوتقون ايتولگانلرى بايتاق بولدى. اييوننڭ ۲۰ نچى كۈندە، ايرتوك، طولادن بەبەك غلبوفى اسلى كشى ايوان يانينە كىلدى. دولت گراي نڭ نيچوك قاچقانلغىنى، آنڭ قاچووندن اوج ساعت صوڭ بتون روس باشقلىرى طولاغە كىلوب يتكانلىكلرىنى ايوانغە سويلەدى. قريميلرنڭ جيگولووى ايوان اوچون چىككن طش كوڭللى اش بولوب چقانغە كۈرە، نيچوكگندە سيونوب بتورە آلמידرايدى. طوتقون ايتولگان قريميلر ايوان يانينە كىلتورولوب، اول آنلردن خاننڭ روسيە اوستينە نيچوك يورگانلگىنى صوراشا باشلادى. طوتقونلرنڭ سويلەولرىنە قاراغاندە، دولت گراينڭ روسيە اوستينە يورووى «ايوان اوزينڭ بتون عسكرى ايلە قزان اوستينە يوردى» ديوب قريم دەبر خبر طار الووى سببلى بولغان خان، رەزان يانينە يتكاچگنە، ايواننڭ قالمونادە طورغانلغىدىن خبر آلغان. دولت گراي خان ايواننى چىگورينە اوشانا آلماغانلقدن، كىرى قريمغە قايتورغە بولغان. لىكن قريم بىلرى خاننڭ تەلەوينە قارشى كىلوب، هيچ بر اش اشلەماينچە قريمغە قايتونڭ اويات ايكانلگىنى سويلەگانلر. «اولوغ كناننڭ قالمونادن يراق وشونڭ ايلە برابر بيك نق اورمانلر ايلە آيورولغان، قردەغى طولا قالاسى بار. سين آشا ليتواننڭ «برەسلاول» قالاسينە اشلاگاننى اشلى آلورسن» ديوب طولا شەرىنى باروب طالارغە كىكاش بىرگانلر. خان تگى لرنڭ كىكاشنچە اش ايتوب، طولا اوستينە يورگان بولغان. خان طولادن قاچقانلغى سببلى ايوان آنده بارونى تيوشسونمادى. كىرى قالموناغە قايتوب، قزان اوستينە يورورگە بولدى. ميتروپاليت ماقارى، خاتونى آناستاسيا، طوغانى يورى يانينە ايوان ياقوولوفى اسلى كشىنى يباروب، قريم خانينڭ جيگولوب قاچقانلغىنى

(۱) بو يلغە طولا غوبىرناستە، بو غوراديتسك اويازدندە بولوب، اوبا يلغە سينڭ اوڭ طارماغىدىر.

بلدیردی. قریم طوتقولرینی، اوشانداق قریملیردن آلونغان صوغوش باراقلاری ایله تویه لرنی ماسقاوغه اوزاتور اوچون سیمون یاقوولانی ییاردی. میتروپالیت ماقاریغه یازغان یازوونده اوزینک قزان اوستینه یورگانلیگینی بلدیروب، آناردن تله کده بولووینی اوتوندی. خاننک جیگلووینی زویه گه ده بلدیرو تیوشلی کورولدی. شونی بلدیروور اوچون فیدکا چیریمی سینوفنی زویه گه ییاردی. قریم خاننک جیگلوگانلیگینی، اوزینک ایسه تیزدن زویه گه باراچق ایدیگینی آنده غی باشقلوغه بلدیردی. ایبولنک برنچی کوننده، طولاده غی باشقلر قالومناغه کیلوب، خاننک نیچوک جیگلوب قاچقانلیغینی، قورقووندن هر کوننی ۶۰ - ۷۰ چاقروم یول یورگانلیگندن خبر آلغانلق لرینی ایوانغه سویلادیلر. ایوان آنده غی باشقلرنک هر بیرسینی باغشلاب، تورلیچه بوله کلر ایله بوله کلهدی (۱). شونندن سوک ایوان، ولادیمیر آندرییویچ، اوشانداق باشقه بابارلر ایله قزان اوستینه نیچوک یورورگه کیگاشه باشلادی. بتون روس عسکرینک بر یول ایله گنه بارووینی موافق کورماینجه، ایکیگه بولونوب بارونی تیوشلی طابدی. اوزی ولادیمیر، موروم آرقیلی یورمکچی بولوب، عسکرنک ایکنچی بولوکینی ره زان، میشچیرا آرقیلی بارورغه بویوردی. بو ایکی بولوک «آلاتور» یلغھ سینک آرقی یاغنده بولغان یالانده برله شه چکار ایدی.

ایبولنک ۳ نچی کوننده، ایوان قالومنادن ولادیمیرغه یوری باشلادی. عسکرنک اولوغ بولو کینه، آلی هم اولک قولینه ره زان آرقیلی یورورگه بویوردی. بو سوکغی بولو کده ۱۳ مگ عسکر بولونوب (۲)، باشقلرنک برسی آندری قوربسکی ایدی. بونلرغه اوچ کون طوتاشدن میشچیرا (موقشی) اورمانلری، بوش چول آرقیلی بارورغه طوغری کیلگانلیکدن، یورو بیک قیون بولدی. عسکرنک بو بولوکی آچلقدن بیک نق آغیرلق کوردیگی کبی، باشقه چه لیده بایتاق آغیرلق لرغه اوچرادی (۳). ایوان یولده ۵ کون یورد کدن سوکره، ۸ نچی اییولده ولادیمیرغه ییتدی. شول چاغنده تیموفی اسملی پراتاپوپ زویه دن قایتوب، ایوان

۱) Никон. л. т. 5. стр. 191. Цар. кн. стр. 488. Татищевъ т. 5. стр. 325.

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 15.

۳) Сказанія князя Курбскаго стр. 16.

ایله کوروشدی. بو کشی، یللی صوایله زویه گه بیارولگان ایدی. ایوان ایکی کون ولادیمیرده بولوب، ۱۰نچی اییولده مورومغه یوری باشلادی. ۱۳نچی کوننده مورومغه بتدی. ایوام مورومده چاغنده آشکامیتروپالیت ماقاری دن یاریق کیلدی. آنک بویارلیغی ۱۵۵۲نچی یلنک ۱۳نچی اییولنده یازولوب، آنده ماقاری ایواننی قزانلیلر ایله چن کوکلدن صوغوشورغه دیمله گان، اول اشکناک ایگ ایدگو اش ایدیگینی آشکلاتقان ایدی (۱). ماقاری ننگ یازووی ایوانغه بیک اوخشاغانلغی اوچون، اول آنی ولادیمیر آندرییویچ، اوشانداق باشقه روس باشقلمری آلدنده اوقورغه بویوردی. ایوان اوزینده ماقاری غه یازو یازوب، تله کده بولووینی اوتوندی. ایوان، عسکرنی اوشانداق صوغوش یاراقلمینی کوزدن کیچوروب، مورومغه کیتەرگه اویلی باشلادی. فیئودر اومنی شیخ علی آرتندن بیاروب، آشکا اوز یانینه کیلورگه بویوردی. ایوان قزان اوستینه باروب یتماگان بولسه ده، آنک زویه ده گی باشقلمری طاغ یاغی خلقلمری اوستینه یوروب آنلمنی قره باشلاغانلر ایدی. اولوغ بولوکی سیمون میکولینسکی، آغی بولوکی دانیلو رامنووویچ، باریس صالتیقوف، صاچی بولوکی پیتیر سیریبزانی قول آستونده بولغان روس عسکرنی زویه دن طاغ یاغی چیرمشلری (چوواشلر) اوستینه یوروب، آنلرنک آوللرینی طالادی، اوزلرینی ایسه قردی. روسلرنک «یورتاوللری» (۲) ایله چیرمشلر آراسنده شاقلمی قزو اوروشلر بولوب، هر ایکی یاقدن بایتاق کشیلر قرولدی. بو اوروشده روسلردن آلیکساندر ژیزیمسکی آتالغان کناز چیرمشلر طرفندن ئولتورولدی. چیرمشلرده روسلر ایله صوغوشورلق قورال بولماغانلقدن اوتکاری، اوستونلک روسلریاغنده بولوب چقدی. چیرمشلرگه زویه گه باروب روسلرغه باش اییودن باشقه چاره قالماغانلقدن، آنلرنک زویه، ولغه بوینده غیلری زویه گه کیلوب اولوغ کننازکه طوغری بولوچیلقغه سوز بیره باشلادی. ایوان مورومده چاغنده زویه دن ایوان واقشیرین اسملی کشی کیلدی. روسلر ایله چیرمشلر آراسنده بولغان اوروشنی ایوانغه توبچیله ب سوبله دی.

۱) Никон. л. т. 5. стр. 192—197. Цар. кн. стр. 489—494. Татищевъ т. 5. стр. 327—335.

۲) یورتاول — آلدن باروچی آتلی عسکر.

ایوان، ولادیمیر واراتینسکی ایله ایوان شیریمیتیفنی یانبه چاقروب، اوز بولوکنده گی کشیلر آراسندن یوز باشلری صایلارغه بویوردی. بو یوز باشلرینک آتاقلی اوروغدن وشونک ایله برابر صوغوش اشنده صناولی هم بولدقلی بولورغه تیوشلی ایدکلرینی بلدیردی. باشقه بولوکلرگه ده شوندی باشقلر صایلارغه بویوروب، بولوکلرینک برسی ایکنچی سی ایله فاتوشماسدی ایتولدی. ایبولنک ۱۵ نچی کوننک، یوری شیماکین ایله فیئودر تروبوکوروفلر قول آستونده بایار بالالربنی یباردی. بونلر روس عسکرینک یورتاولی ایدی. آنلردن صولک «صوفالق» اسمی ایله یورتولگان عسکرنی یباروب، آنلرغه روس عسکری یورویهچک یوللرده فی یلغه لرغه کوپرلر صالورغه بویوردی. ایبولنک ۲۰ نچی کوننده، ایوان اوزیده مورومدن کیتوب، قزان اوستینه یوری باشلادی. اوقا یلغه سینغی چغوب، «صاقان اورمانی» آتالغان اورمانغه کیلدی. عسکرینک صول قولی ایله صاچی بولوکینه، اوشاندق ولادیمیر آندریویوچینک بایاری بولغان یوری آبالینسکیغه، اوز قول آستونده فی کشیلر ایله، اوزینک آرتندن یورورگه بویوردی. مورومدن ۲۹ چاقروم یاروم کیتکاج «ویلیتما» (۱) آتالغان یلغه قرینده کیچله دی. بو یلغه اورمان اچندن آقمده بولغانغی اوچون، ایوانغه اورمان اچنده یوقلارغه طوغری کیلدی. ایواننک ۲ نچی طوقتاشی «شیلکشا» ده بولوب، ۳ نچی سی «صاقان» قالاچی (۲) یاننده ۴ نچی سی «ایرژا» قرینده، ۵ نچی سی «اوشا» یلغه سنده، ۶ نچی سی «کیوصا» یاننده، ۷ نچی سی «ایقشا» کولنده، ۷ نچی سی «پیان» (۳) یلغه سی یاقیننده بولغان بر کول یاننده بولدی. شول چاغنده ایواننک یانبه قاسمدن آق سید چیروسییف اسملی کشی کیلدی. آنک ایله برگه قاسمنک بارچه بکلری، میرزالری، تاتارلری

- (۱) بو یلغه نیزیغارود غوبیرناسی؛ آرداتوف اویازدنده بولغان Велѣтъма
 آولی یاننده بولورغه کیره.
- (۲) مورومدن ۷ چاقروم یرافلنده، آرزاماسی یولی اوستونده Саканы آتالغان
 بر آوول باز. تگی قالاچی شوشی آوول یاننده بولغان بولورغه کیره.
- (۳) بو یلغه نیزیغارود سمیر غوبیرنالردن آغوب، صورا یلغه سینبه صول یاقدن
 قیادر. اوزونلغی ۳۶۲ چاقرومدر. ۴ نچی دن ۷ نچیگه چاقلی بولغان طوقتاشلرنک
 قایدلهغینی بله آمدق.

بار ایدی. ایوان آڭا یورتاۋل ایله برگه بارورغه بویوروب، «پیانا»
یلغەسینە کوپرلر سالورغه قوشدی. شوندىن سوڭ ایوان اوزینڭ بتون
عسکری ایله یوروب، «دوبروفقا» کولینە کیلیدی. مونسی ۹ نچی طوقتاش
ایدی. ۱۰ نچی سی «میدانقا» (۱) یلغەسى یاننده بولدی. آوغوستنڭ
۱ نچی کوننده «مەنا» (۲) یلغەسینە کیلیدی. مونسی ۱۱ نچی طوقتاش ایدی.
آندن «آلتور» (۳) یلغەسینە کیلوب، مونسی ۱۲ نچی طوقتاش بولدی. ایوان
قالومنادن چقغانده روس عسکرینڭ قایسی لری قزان اوستینە یورودن باش
طارتقانلر ایدی ایسەده، آڭا قاراب ایواننڭ عسکری کیمومادی. ۸ نچی
طوقتاش یاننده قاسم تاتارلرینڭ کیلوب قوشولولری ایواننڭ عسکرینی
آرتدیردیغی کبی، ۱۲ نچی طوقتاش یانینە «تیمنیقوف» (۴) دن «یەنیکەى»
بڭنڭ کیلوب ایوانغە قوشولووی کوتولوب طورولادر ایدی. یەنیکەىنڭ قول
آستونده بتون تیمنیقوف تاتارلری هم موقشى لری بولونوب، آنڭ
قوشولووی روسلرغە شاقطی کوچ آرتدیردی. بو کشی ایوان کیلگانچەگە
چاقلى آلتور یلغەسى آرقیلی ۳ کوپر سالدیروب قویغان ایدی. ایوان
آلتور یلغەسندن «اولوغ سارا» (۵) یلغەسینە باردی. مونسی ۱۳ نچی
طوقتاش ایدی. بوچاغنده ایواننڭ رەزان، میشچیرا آرقیلی یبارگان عسکریدە
سارا سووینڭ باشینە کیلوب یتکانلر ایدی. اولوغ بولونڭنڭ باشلغی بولغان
ایوان مستیسلافسکی ایوانغە کشی یباروب، اوزلرینڭ صاغ - سلامت
سارا یلغەسى باشینە کیلوب یتکاننڭ لرینی بلدیردی. «بزگە اولوغ کناز اوزی

(۱) بو یلغە سمیر غوبیرناسنده بولوب، آلتور یلغەسندن توبەن، پیانان ايسە
یوغايرەقى، صول یاقدن صوراغە قیادر.

(۲) میدانقا یلغەسندن یوغاری، صوراغە صول یاقدن قیوچی یلغەدر.

(۳) بو یلغە نیمزیغارود، سمیر غوبیرنالردنن آغوب صوراغە صول یاقدن قیوچی،
۲۸۰ چاقروم اوزونلغنده بولغان یلغەدر؛

(۴) تامبوف غوبیرناسندەغی اویازدنی بر شهر بولوب، موقشى یلغەسینڭ اوڭ
قرییندەدر. بو شهرنڭ روسلر طرفندن بنا ایتولووی ۱۵۳۶ نچی یلدەغنه بولسەده،
آندن بوروندە شول تیگرەلردە «تیمنیقوف» آنالغان بر شهر بار ایدی.

(Военр. л. т. 2. стр. 291.)

(۵) بو یلغە آلتور یلغەسندن یوغايرەقى صوراغە صول یاقدن قیوچی
Сарка یلغەسى بولورغە کیرهک.

ایله قای اورونده قوشولورغه بویورا ایکان؟» دیدی. ایوان، مستی سلافسکی غه طوب طوغری صوراً یلغه سینه یورورگه، اوزندن یوغاریره ق صورادن کیچوب، آنڭ آرقی یاغنده فی قرده کوتوب طورورغه بویوردی. ایوان «صارا» دن «سورا» (۱) یلغه سینه کیلدی. مونسی آنڭ ۱۴ نچی طوقتاشی ایدی. ایوان نڭ موروم دن سوراغه چاقلی بولغان بولی ظور اورمانلر هم کیڭ قزلر آرقیلی بولغانلغی اوچون، آنڭ عسکرینه یورو شاقطی قیون وشونڭ ایله برابر آشاملق نرسه لری طابو چیتون بولدی. آنلرنڭ آشاغان نرسه لری کیوکلر، بالقلر، قوشلر، تورلیچه اوسوملک لری ایدی (۲). اول چاقده فی یلغه لرده بالق بیك کوب، قرده فی کیوکلر ایسه صانسز بولغانلغی اوچون، روس عسکرینه آنلرنی اولاو آغیر اش توگل ایدی. روسلرنڭ قزان اوستینه یورووی، قزان خانلغینڭ چینگنده یاشاوجی خلقلرنی بیك نق قورقوغه سالدی. آنلر ایوانغه کیلوب باغونلر؛ روس عسکرینه ایکمک، بال، ایت کیلتوره لرایدی. ایواننی صوراً یاننده نیکیتا طرفیموف، رمان پیپوف اسملی کشلر قارشو آلدی. بونلرنی زویه ده گی باشقلر ایواننی قارشو آلسور اوچون یبارگانلر ایدی. آنلر ایله برگه، طاغلیلردن جان - طودی میرزا، بوز که ی، خدای - بیردی، اوشانداق طاغیده نیچه لهب کشلر بار ایدی. بونلر ایوان ایله کوروشوب، آڭا «پیترو شوپسکی ایله دانیلو رمانوویچ طاغلیلرنڭ قالغانلری اوستینه یورورگه بولغاچ، بو صوغنی لری زویه گه کیلوب، اولوغ کنازگه باغوندیلر» دیو سویله دیلر. طاغلیلرنڭ ایوانغه باغونولری، آنڭ اوچون چن کوکلدن تلہ نگان نرسه بولغانلغی سببلی، ایوان آڭا نیچو کگنده قووانورغه بلمادی. طاغ یاغی ایلچیلرینی یانینه چاقوروب، آنلورغه آش آشانندی. ماتور سوزلر سویله ب، اوزینڭ آنلرنی باغشلاغان ایدیگینی بلد بوردی.

(۱) بو یلغه سمیر، صاراتاو، پینزا، نیزیارود غویبرنلاری آرقیلی آغوب، اوڭ یاقدن وولغغه قیوچی، ۸۸۸ چاقروم اوزونلغنده بولغان آنالق یلغهدر. بو یلغه بورونخیده قزان خانلغی ایله روس کنازلکی آراسنده چیک ایدی. آنی تاتارلر صوری دیوب آتیلر.

۲) Цар. кн. стр. 496. Сказанія князя Курбскаго стр. 16. Истор. о казан. Цар. (сп. Румянц. музея). стр. 406. Истор. о взят. казан. гл. 63.

آنلرغه اوزندن ئلوك زوبهگه يورورگه قوشوب، يوللرنى طازارتورغه، زوبهگه بارا طورغان يلغه لرغه كوپرلر سالورغه بويوردى. ايوان قوشقان اشلرنىڭ هر برسى يېرىنە يتكورولدى. يوللر طازارتولدى، يلغه لرنىڭ بارچە سېنە كوپرلر سالوندى. ايوان زوبهگە واسقا تېتىرىن اسملى كىشىنى يياروب، آندەغى باشلقرغە زوبەدن ايكى كونلغ اورونغە كېلورگە؛ زوبە يلغە سېنىڭ يوغارىغى ياغندە اوزىنى قارشو آلورغە بويوردى. ايوان صوراغە كېلگاندە، صورانىڭ نېچە اورنىنە كوپرلر سالونغان ايدى. روس عسكرى شونىڭ آرقىلى چغوب، ۱۵ نچى طوقتاشغە طابا يورى باشلادى. رەزان آرقىلى يوروجى عسكردە شول كونى «بارىش» (۱) يلغە سېنىڭ تاماغاينە كېلوب طوقتاغان ايدى (۲). صورانىڭ آرغى ياغندەغى قردە ايكى عسكەر برگە كېلوب قوشولدى. تىگى عسكەر، ايواننىڭ بويورغىچە، صورانى اولوغ كىناز عسكردىن يوغارىرەق كېچوب، آنلرنىڭ بونلرغە كېلوب قوشولورپدە اوڭ ياقىن بولدى. ايوان عسكرنى كوزدن كېچوروب، بولوكلرگە يوروراچون اورونلر بېلىگولەدى. آلغى بولو كىگە يورتاول آرتىدىن، اوز بولو كى نىڭ ايسە آلدىدىن بارورغە بويوروب، اوڭ قولغە اوزىنىڭ اوڭ ياغىدىن، سول قولغە اوز بولو كى نىڭ سولدىن، اولوغ بولو كىگە اوز بولو كى نىڭ آرتىدىن، ساڭچى بولو كىگە ايسە اولوغ بولو كى نىڭ آرتىدىن يورورگە بويوردى. آوغوست نىڭ ۶ نچى كونىدە «قىوات» (۳) يلغە سېنە كېلوب طوقتادى. مونسى ۱۵ نچى طوقتاش ايدى، ايوان آندە كون بويىنچە طوروب، اوزنچە تلە كدە بولوندى. آندىن «ياقلى» (۴) يلغە سېنە يوردى.

(۱) بو يلغە سېمىر غوبېرىناسندە بولوب، صوراغە اوڭ ياقىن قىيادىر. اوزونلغى ۱۸۰ چاقروم دىر. «بارىش» سوزى توركچە بولغانلىقىدىن، اول يلغە بويىدە بورونغىدە تورك اوروغلىرى ياشاغانلغى آنگلاشولادىر.

۲) Сказанія князя Курбекаго стр. 16.

(۳) بو يلغە نىڭ قايدەلغىنى طابا آلەمدى. صورا يلغەسى ايلە ياقلى يلغەسى آراستىدە آندى يلغە بارلغى بولونمى.

(۴) بو يلغە بوا، آلتور اويازدىلردىن آغوب، اوڭ ياقىن «بارىش» يلغە سېنە قىيادىر آنىڭ باشى مېنىم طوغان ايلم «چەكى» آوولىنىڭ قىرى ياقىنىدىن باشلاندىر.

مونسی ۱۶ نچی طوقتاش ایدی . ایوان نڭ ۱۷ نچی طوقتاشی «چنلی» (۱) یلغە سەنەمە بولدی . ایوان نڭ قزان اوستینە یورووی بتون طاغ یاغی خلقلرینی قورقوغە توشورگان ایدی . ایوان صورانڭ آرغی یاغینە چقعاچ، تور کوم - نور کوم چواشلار ایواننی قارشو آلار؛ آنڭ قزان اوستینە یورووینە قوواندقلرینی سویلیلر؛ اوزلرینڭ آڭا باغوندقلرینی بلدیره لر ایدی . بو تور کوم لرنڭ قایسی لرنده ۵۰۰ قایسی لرنده ۱۰۰۰ کشی بولادر ایدی (۲) . چواشلار روسلرنی یاراتمیلر ایدی ایسە دە، طشقی یاقدن یاراتقان صمان بولوب کورونەرلر ایدی . ایوان چنلی دە چاغندە طافلیردن بایناق کشی کیلوب، آنارغە باغوندی . روسلردن آیورولولری قزانلیردن قورقوبنە بولغان ایدیگینی سویلەب، اوزلرینی باغشلارونی ایواندن اوتوندی . ایوان آنلرنی باغشلاب، یانندە آشلر آشاتدی؛ اچوملڭ لر اچوردی . شوندن سوڭ آووللرینە قایتاروب قزاننی آلوشور اوچون اوزینڭ یانینە بارورغە بویوردی .

تگی لر ایسە ایوان تلەگانچە أش ایتەرگە بولوب، چنلی دن کیتدی . ایوان چنلی دن «قارلی» (۳) یلغە سینە باروب طوقتادی . مونسی آنڭ ۱۸ نچی طوقتاشی ایدی . آنندن «بولا» (۴) یلغە سینە، بولادن «بییه» (۵) یلغە سینە کیلدی . بونلرنڭ برنچیسى ۱۹ نچی طوقتاش بولوب، ایکنچی سی ۲۰ نچی طوقتاش ایدی . ایوان «بییه» یلغە سندن کیتوب، بر آز باردقندن سوڭرە، آنی زویە دن کیلگان باشقلر قارشو آلدی . بونلر ۳ بولو کسگە بولونگان بولوب، آنلرنڭ برنچی سنده آلکساندر غورباتی، دانیلو یوریف، باریس صالتیقوف؛ ایکنچی سنده سیمون میکولینسکی، پیتر سیربیرانی، فیئودر آداشف، فیئودر رامادانوفسکی، اوشانداق بونلرنڭ یانلرنده بولغان بایار بالالری بار ایدی .

(۱) بو یلغە رورنامە لردە Чивлы دیو یازولغان بولسە دە، اول سوزنڭ چنی، «چنلی» دیکان سوز بولورغە کیره ک . چنلی یلغە سی بوا، سمیر اویازلردنن آغوب، صول یاقدن زویەگە قیادر .

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 16.

(۳) بو یلغە بوا اویازدندن آغوب، بوا شهرندن توبە نرە ک ، صول یاقدن زویەگە قیادر .

(۴) بو یلغە تەتوش اویازدندن آغوب، صول یاقدن زویەگە توگولەدر .

(۵) بو یلغە هم زویەگە صول یاقدن قیادر .

اوچونچى بولو كده ايسه قزان خانلغىنى ساتار اوچون خدمت ايتكان تاتار بىكلى ايله تاتار ميرزالرى بولونوب، بونلرنگ يانلرنده بايتاقغنه طاع باغى كشىلىرى، چواشلىرى، چيرمىشلىرى بار ايدى. ايوان، بايارلر ايله كوروشوب، آنلردن صاغلق لرىنى صوراشدى چن كوگلدن ايتكان خدمتلىرى اوچون، آنلرنى، اوشانداق بايار بالالرىنى ماقئادى كىله چكده شوندى خدمتلىرى ايتقرهگه تيموشلى ايدى كرىنى بلدىردى. طاع باغى كشىلىرىنى هم ماقئاب، آنلرغه آشلىر آشانورغه بويوردى. ايواننگ ۲۱نجى طوقئاشى «ايتاك» (۱) قونده بولدى. آندن زويهگه يوروب، آوغوستنگ ۱۳نجى كوننده زويه قالا سینه باروب يتدى. اول كون شنبه كون ايدى. صوراننگ بيريگى ياغنده هم كىنگ قىرلى، طور اورمانلىر بولغانلغى اوچون، روس عسكىرىنه بو ياقدهده يورو ييگىل بولمادى. يول اوستونده آوللىر بولماغانلغى اوچون، ايكىگنى يرافدهغى آوللردن بىك قيمت بهايله باروب آلالر ايدى (۲). ايوان زويهگه كرگانده آندهغى باشقلىردن پىتر شويسكى، سيمون زابالوتسكى لر ايله برهگه بتون زويه خلقى ايواننى قارشو آلورغه چقانلر ايدى. بو چاغنده زويهدهگى روسلرنگ قووانلرىنه هيچ بر چىك بولماينچه، آنلر قالاننگ قابقالرى صايون «خاج» (۳) كوتاروب ايواننى قارشوللر ايدى. تاتارلر اوز آراطالاشوب خانلق لرىنى صوگنى چىكگه يتكوردكلى حالده، روسلر اوزلرينىڭ بىلك و طوغانلىقى لرى آرقاسنده قزان قالا سىنگ قابقاسى تويىنه ياقىنلاشمقده لر ايدى. بواش، چنلابه، روسلر اوچون قووانورلىق نرسه ايدى. ايوان، زويهگه كر ووى ايله، چيركاوگه باروب، تورليچه تله كده بولوندى. خرىستيانلرنى تاتارلر قولندن قوتقارو طوشماسىنك آبروچه تله كلر ايتدى. شوندىن صوگ زويه ياقىنندهغى بر بولونغه باروب، شونك قورولغان اوتاقلرغه اورونلاشدى. شىخ علىنى، اوشانداق بايارلرنى اوزىنگ يانينه چاقوروب، قزان اوستىنه نيچوك يورورگه كىره كلك خصوصنه

(۱) «اوتاك» قىرى بولورغه كىرهك.

(۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 16.

(۳) خاج سوزى Крестъ معنا سندهدر. بو سوزنى نهمه نچه ديوجىلر بولسدهده، اول سوز توركچه بولورغه كىرهك. خاج برون تاج بمعنى چلپيا باشده صليب نصارى ست. برهان قاطع ج. ۱. ص. ۳۵۳.

کیشکاشه باشلادی. ایوان، قزان اوستینه باصقونلق ایتکانچهگه چاقلی، آنه کشی بیاروب سوز آلوشونی تیوشلی طابدی. قزانلیرغه بیاروله چک یازوده، اگوده قزانلیر اوز ایرکری ایله کیلوب ایوانغه باغونسه لر، ایوان آنلرنک گناهلرینی باغشلا یاقچ ایکانلگی یازولغان ایدی. شیخ علی ننگ یادکار ایله یاقینلغی (۱) بولغانلغی اوپون، ایوان آکا یادکاری اوزینه باش بیوروگه دیملهب «سین اولوغ کنازدن قور قورغه تیوشلی توگل؛ اگوده سین ایوان یانینه کیلوب، آناردن اوزنگی باغشلاونی اوتونسه ک، اول سینی باغشلا یاقچ» دیوب یادکار خانغه خط یازارغه بو یوردی. ایوان قلشریف ملاغه، اوشانداق قزان کشیلرینه یازو یازوب، آنلرنی قوتور توچیلرنک سوزلرینه فاراماسقه، اوزینه کیلوب باغونورغه دیملهدی. آغوست ننگ ۱۵ نچی کوننده یازولر قزانغه بیارولدی. اول کون دوشنبه کون ایدی. ایوان قزانندن جواب قایتقانی کوتماينچه، عسکرینی آرغی یاقغه چارورغه اویلادی. آغوست ننگ ۱۶ نچی کوننده روس عسکری وولغنه ننگ آرغی یاغینه چما باشلادی. شول کوننی یورتال، اوک قول، آلغی هم اولوغ بولوکلر وولغه آرقیلی چغوب، زویه طوغریسنده غی بولونلقغه اورونلاشدی. آغوست ننگ ۱۸ نچی کوننده ایوان اوزیده آرغی یاقغه چقمقچی بولدی. صول قول ایله صاقچی بولوکگه اوزندن یوغار بره ق وولغندن چغارغه قوشوب، اوزی آنلردن توبه نتوره ک چقدی. شیخ علی نی کیمه لر ایله «قوناق آتاوی» یانینه بارورغه بو یوردی. طوپلر، اوشانداق صوغوش یاراقلری کیمه لرگه تویه لوب، میجائیل یاقولولوف ایله ایوان ویرود قوف لر قول آستونه قزانغه بیارولدی. ایوان ننگ عسکری وولغه آرقیلی چغوب بتما گانلک سبیلی، اول ایکی کون آرغی یاقده غی بولونده کیچله دی (۲). اول چافلرده شب یاغ مورلر بولغانلقدن اوتکاری، یلغه لرده صوبیک کوبه یگان ایدی. ایوان قزان یلغه سینه کشیلر بیاروب، یلغه آرقیلی کوپرلر سالورغه بو یوردی. آغوست ننگ ۲۰ نچی کوننده قزان یانینه یوری باشلادی. اول کون شنبه کون ایدی. شول کونداک قزان یاغ سینک آرغی یاغینه چقدی.

۱) Бархатная книга т. 1. стр. 24—25.

۲) Отрывокъ русской лѣтописи (п. с. л. т. 6.) стр. 306. Истор. о казан. пар. (сп. Румянц. музея) стр. 412. Истор. с взят. казан. гл. 64.

شوشى يىلغەنىڭ تاماغىنىدە، ۋولغەنىڭ ايسە ياقىنىدە بولغان «تېرەن اوزەك»
 آتالوچى اورونغە توقتادى (۱). «خان بولونلىغى» اوشانداق ۋولغەنىڭ توبان
 ياقلىرى روس عسكىرى ايله طولغان ايدى. شول چاغىدە يادكاردن شىخەلىگە
 يازو كىلدى. بو يازو روس طوتقونلىرىنىڭ بىرىسى آرقىلى يىبارولگان ايدى.
 يادكار خان شوشى يازووندى شىخەلىنى تورايچە سوزلر ايله سوگوب، ايواننىدە
 مسقل ايتكان، خرىستىيان دىنىنىدە خورلاغان، اوزىنىڭ ايسە صوغوشغە حاضر
 ايدىگىنى بىلدىرگان ايدى. زويهىدن يىبارولگان طوبلو بو چاغىدە قزانغە
 كىلوب يتكان ايدى. ايوان آنلرنى كىمەلردن چىقارورغە، سوگرە قزانغە طابا
 قاراتوب قوبارغە بويوردى. آوغوستنىڭ ۲۱-۲۲ نچى كۈنلۈندە ايوان شوشى
 طوقتاغان اورىنىدە قالدى. شوشى ۲۲ نچى كۈندە قزاندىن قاماى اسملى كشى
 ۷ قازاق ايله قاچوب ايوان يانىنە كىلدى. بونلر قزاندىن ۲۰۰ كشى قاچوب،
 يارسىدە ايوان يانىنە كىلمكچى بولغان ايدى ايسەلردە، قزانلىلر آنلرنىڭ
 قاچقانلىقلىرىنى سىزوب باشقەلرىنى طوتقانلر تىك بونلرغە قاچوب قوتولغانلر
 ايدى. قاماى، قزان ميرزالردىن بولوب، حسين بىكنىڭ اوغلى ايدى. اول، چن
 معناسى ايله خاتىن بولغانلىقىدىن، قزانە بولغان اشلرنىڭ بارسىنى ايوانغە سويلەدى.
 يادكار خاننىڭ قزاندى جىبون اوصاللىر ايله بىرلەشوب، اولوغ كىنازگە باش
 بىرورگە تىلەمەگانلىگىنى، خاننىڭ كىگاشچىلرى بولغان قلىشريف ملا هم
 قاضى (۲). زەيناش، چاپقون، اسلام، علكاى، كەبەك، درويش بىكلرنىڭ
 بارچەسى خلقىنى روسلر ضررىنە قوتورتقانلىقىنى، شونلرنىڭ قوتورتووى
 بوينچە يادكار خاننىڭ آرچە قرىنە ياپانچى بك ايله شوناق مېوزانى،
 آرچە بىگى بولغان ياووشىف، يىباروب، آندەفى كشىلردىن عسكىر جىبارغە،
 سوگرە شول عسكىر ايله روسلر اوستىنە ھجوم ايتەرگە بويورغانلىقىنى، قالدە
 صوغوش حاضرلىگى بايتاق بار ايكانلىكنى بارىندە ايوانغە سويلەپ بىردى.
 زەيناش بىك قزاندى طورسەدە، اول اوزى نوغاي بىگى ايدى. چاپقون بك
 ئلوكدە روسلرغە طور خدمتلىر ايتكان بولسەدە، سوگىندىن قزاندى طوراً

۱) Отрывокъ русской летописи стр. 306. Пестор. о казан. пар. стр. 413.

۲) بو سوز روزنامەلردە Кады دىو يازولغان بولسەدە، بىز آنى «قاضى» دىو يازدق.

باشلاغان، ایوان نڭ شوشی صوغھی هجومی وقتنده قزانده «آتالق» (۱) درجه سنه اییدی. بز بو اورونده قزان حقنده ده بر آز یازوب کیتونی تیوشلی دیوب بله مز. اول چاقده غی قزان، حاضرگی قزانغه قاراغانده، بایتاق کچکنه اییدی. آنڭ کون باتار یاغندن بولاق، تون یاغندن قزان یلغھسی آغوب، کون یاغندن بولاق یلغھسینڭ یوغاریغی یاغی همده شونڭ قایان کولندن آیورولغان اورنندن یارتی چاقروم توبه نندن باشلانوب چوروك کولگه چاقلی صوزولغان اور ایله، کون چغار یاغی چوروك کولدن قزان یلغھسینه چاقلی صوزولغان شول کول نڭ طارماقلى ایله چورمالغان اییدی (۲).

قزان نڭ قریلری طبیعی بولغان نرسه لر ایله نغوتولغان بولماقلى کی، ایمنندن یاسالغان قورغان (Крѣпость) ایله ده نغوتولغان اییدی. بوقورغان، نیچه قاتلی قیمه لردن عبارت بولوب، آنلرنڭ آرالرینه قوم، طوپراق، طاشلر طولتورولغان اییدی. بوقورغان نڭ بولاق هم قزان یلغھلری بوینده غی قالونلغی ۳ صاژین، آرچه یاغنده غی قالونلغی ایسه ۷ صاژین اییدی (۳). قزان بیوک طاغ باشنده وشونڭ ایله برابر نق قورغانلر ایله نغوتولغان بولغانلغی سببای، صوغوش یاغندن قاراغانده آنڭ اورنی بیك اوڭغایلی اییدی. خان نڭ سرایلری، اوشانداق مسجدلر قزان یلغھسینڭ قریینده غی بیوک طاغ باشنده (حاضرگی خان مسجدی یاقیننده) بولونوب، بونلر بیك یراقدن کورونوب طورالر اییدی. روسلر قزان یائینه کیلگنده قزان طب - طن بولوب، آنده کشی بارلغیده بلونمیدر (۴) اییدی. شولای بولسه ده، قزانده صوغوش یاراقلى بایتاق حاضرله نگان، روسلر ایله تیزدن اوروش بولاچقنی هر کم بلوب، شوڭا کوز تک کان اییدی. شول چاقده قزان نڭ اچنده ۵۰ مڭ چاماسنده ایر کشی بولوب، شونڭ ۴۰ مڭ چاماسنده غیسی قورال کوتر ورگه یاراقلى عسکر، قالغانلری ایسه صوغوشقه

(۱) آتالیق - بابالق، ابوت، مری، پدر مقامنده پادشاه نڭ طوتبیغی و پدر کیی اعتماد ایندیکی آدم. ترکستانده بر رتبه در آتالیغ - اهلینڭ غرض و دادینی استماع ایلمره ک پادشاهه تبلیغ و عرض ایتمگه و بابالق صفتیله مشفقانه حال و کیفیتلرندن آگاه و خبردار اولمغه مأموردر. لغت چغتای ص. ۴.

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 18—19.

۳) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 119—120.

۴) Сказанія князя Курбскаго стр. 18.

ياراقسز كشيلىر ايدى (۱). قزان عسكرى شهرده گنه بولماينچه، آنڭ ۳۰ مڭ چاماسنده غيسى قزان تيگره سنده گى اورمانلرغە « بوقتورمه (۲) ، ايتولگان ايدى (۳). بونلر نڭ ياننده نوغاي اولو - بكى طرفندن يبارولگان ۲ مڭدن آرتق نوغاي ياويده بار ايدى. قزان نڭ نه بار عسكرى ۶۰ مڭ ايله ۸۰ مڭ آراسنده بولوب، روسلر نقى آنلر نقىنه قاراغانده نيچه قات آرتق ايدى. اوشانچلى روزنامه لرده روس عسكرينڭ سانى طوشماسنده آچق سوز بولماسده، قايسى برلرنده آنسڭ سانى ۱۵۰ مڭ (۴) ، قايسى لرنده ايسه ۵۲۰ مڭ كنده آرتغره ق بولغانلغى كورسه توله در (۵). بونلر نڭ ۳۰۰ مڭى آنلى عسكر هم «كوبه» لى اوچيلر (стрѣльцы) ۳۰ مڭى ملطفچيلر، ۱۰۰ مڭى كيمه ده گى عسكولر، ۶۰ مڭى شيخ على، اوشانداق باشقه شاهزاده لر قول آستونده بولغان تاتارلر، ۱۰ مڭى قازاقلر، ۱۰ مڭى موقشيلر، ۱۰ مڭى نمسه هم پولا كر ايدى. قزانلير، روسلر كىلگانچه گه چاقلى، نوغاي يورتيه ايلچيلر يباروب، شونلر آرقىلى آنده غى ميرزالرغە قيمت لى بوله كر يبارگانلر، نه چاقلى آچه آلر ب بولسه ده، نوغاي يايونى قزانلرغە بولوشور اوچون يبارولر ينى اوتونگانلر ايدى. ميرزالر، قزانلير نڭ بوله كر ينى آلديلر ايسه ده، عسكر يبارماديلر. شولاي ايتوب قزان نى ايڭ كيوهك چافنده يارده مسز قالدرديلر (۶). روسلر قزان يانينه كىلگانده آنڭ اچنده ۵ مڭ چاماسى يات يبيرك ساتوچيلر بار ايدى (۷). بونلر بخارا، شماخى، توركيه، نهره نستان ساتوچيلرى بولوب، قزانلير آنلرنى روسلر ايله صوغوشد يرور اوچون كوچلهب قزانده قالد يرغانلر ايدى. قزان عسكرينڭ سانى روسلر نقتدن كوب كيم بولديغى كى، قزان خلقينڭ برك و طوغانلىق لريده روسلر نقىنه قاراغانده يوق درجه سنده ايدى. روس عسكرندن برگنه كشى بولسون تاتارلر يانينه قاچمادىغى حالده، تاتارلردن روسلر يانينه قاچوب كىلوچيلر بايتاق ايدى. قايسى بسر روزنامه لرنڭ

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 129.

۲) بوقتورمه - دشمنڭ ظهورينه پوصويه ياتد ير يلان عسكر. لغت چغتای ص. ۸۳

۳) Сказанія князя Курбскаго стр. 18—20.

۴) Карамзинъ т. 8. пр. 288.

۵) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 114.

۶) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 129—130.

۷) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 130.

سوزلويىنە قاراغاندە، بىر يولى ۳ مىڭ تاتار قزاندىن قاچوب روسلار ياتىنە كىلگانلار ايدى (۱). روسلار دىنى، مىلى اشلىر بىرنىچى اوروننى طوتوب، شونلار اوچون هر بىر روس بالاسى جان بىرورگە حاضر بولدىغى حالده، تاتارلارده بىرنىچى اورون طوتقان نرسە شىخى تىلەكلەر ايدى. شىخ علىلر، قامايلر اول چاغندەغى تاتارلارده كويمو طويغو بارلىغىنى بلدىرور اوچون ايكىڭ آچق دىلبل اولابلورلار. قزانده يىتەرلىك آزوق هم قورال بار ايدى ايسەدە، بىرلىك وطوغانلىق يىوق ايدى. قاماى مىرزانىڭ قزاندىن قاچوب ايوان ياتىنە كىلويى روسلار اوچون چىكىدىن طش فائىدەلى بولدىغى كىيى، قزان طورموشىنى تويچىلەپ ايوانغە سويلەوى بىگرەكەدە فائىدەلى بولدى. شوڭا كورە، ايوان آنىڭ اوزىنى اوشانداق ايدى اشلىرىنى تورلىچە بولەكلەر ايلە بولەكلەدى (۲). ايوان بايلارلارنى جىوب، قزانغە نىچوك ھجوم ايتەرگە تىوشلىك طوشماسندە كىكاش ايتىدى. بو كىكاشدە شىخ على، اوشانداق ولادىمىر آندىرىيوىچ دە بار ايدى. قاماى مىرزانىڭ ايوانغە سويلەگانلارنى روس باشلىقلىرى اوچون بىك كىرەكلى نرسەلر بولغانغە كورە، ايوان آنىڭ سويلەگانلارنى بايلارغەدە بلدىردى. كىكاش مجلسندە باشلىچە سويلەنگان نرسە: عىسكرلونىڭ قايسىلرى قىلى اورونغە اورونلاشورغە تىوشلىك طوشماسندە بولدى. ايوان اوزى، ولادىمىر آندىرىيوىچ ايلە، خان بولونغاندەغى «اوتوچ مسجدى» يانندە طورمىچى بولدى. بو بولونلىق بولاقنىڭ سول ياغىدىن وولغەغە چاقلى صوزولوب، ۷ چاقىرم كىكاشگىدە ايدى. آنارده هر تورلى اولەنلەر، تورلى چەچكلەر بولوب، چىكىدىن طش ماتور ايدى (۳). شىخ علىگە بولاقنىڭ آرقى ياغىدەغى قىبرىك آرتىدە طورورغە بويوردى. اولوغ هم آلغى بولوكلەرگە، اوشانداق ولادىمىر آندىرىيوىچنىڭ بايلارى بولغان كىناز يورىغە آرچە قىرىنە اورونلاشورغە بىلگولەدى. اولىڭ قولغە قزان يلغەسىنىڭ آرقى ياغىنە، صاڭقى بولوكگە بولاقنىڭ طاماغىنە، سول قولغە ايسە آناردىن بوغارىرەق اورونلاشورغە بويوردى. ايوان، بولوك

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 130.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 202. Цар. кн. стр. 498—499. Татищевъ т. 5. стр. 343.

۳) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 119.

باشلقلرينه خبر يباروب، هر ۱۰ كشي گه بر اورمه (Турби) كشي صايون
تكمه لك بر بورنه حاضرلر گه قوشدى. بو نرسدر قزاندىن آتولغان طوب
جه دره لرندىن صاقلانورغه هم شوگا اوشوقلانوب شهرگه آتار اوچون ايدى.
هر بر يباروب باشلقلرغه اوزينىڭ بو يروغدىن باشقه قالاغه ياقينلاشماسه قوشوب،
عسكرنيدى اوزلرينىڭ قوشولوندىن باشقه قالاغه ياقينلاشماسه بو يوردى.
آوغوست نىڭ ۲۳ نچى كوننده، ايوان اوزينىڭ طوقتاشى بولغان تيرىن اوزه كدىن
قزانغه طابا يورى باشلادى. يورى شىما كين ايله فيئودر ترويو قوروف لىر
قول آستوندى بولغان يورتاولغه اوزينىڭ آلدندىن يورورگه بو يوردى. بونلر
ايله اوچقىلر هم جاياولى قازاقلر بولونوب، آنلر بولوكنىڭ آلدندىن يورمكده لىر
ايدى. آلنى هم اولوغ بولوكلرگه، اوشانداق شىخ على گه بولاقنىڭ آرغى ياقينه
چغوب، آرچه قرينه طوقتارغه بو يوردى. اوڭ قول قزان يلغىسىنىڭ آرغى
ياغينه، صول قول ايله صاڭقى بولوك بولاق طاماغينه طوقتارغه تيوشلى لىر ايدى.
ايوان اوزى اولوغ بولوكنىڭ آرتندىن يوروب، صول قول ايله صاڭقى بولوك،
اوشانداق طويچى بولوكى آنىڭ آرتندىن يورمكده لىر ايدى. ايوان قزانغه
ياقينلاشماچى «يالاو» (۱) لرىنى طوزديروب كوتورورگه بو يوردى. بو
يالولردىن برسىنىڭ يوغاريسنده، دمىترى دانسكوى نىڭ ماماي ميرزاني چيىڭگان
چاقده اوزى ايله برگه يوروتكان خاچى بار ايدى. ايوان، شول اورونغه
طوقتاب، آتندىن توشدى. ولادىمير آندرييوچ، اوشانداق باشقه يبارلرده
آلترندىن توشكافلر ايدى. ايواننىڭ آندى طوقتاوى تللك ايتواچون ايدى.
تللكدىن صولك ايوان عسكرباشلقلرىنى هم يبارلرنى جيوب، آللرغه خريستيان
دينى، اوشانداق نيچه يللردىن بىرلى قزان تاتارلى قولندىه طوتقونلقده ياشاكان
طوغانارىنى قوتقارو اوچون، اوزلرىنى فدا ايتەرگه اوندهدى. «باشلرگزنى
قزفانماگز، بو ئولو - ئولوم توكل، تركلكىر. عيسىنى خورلاتوب، اوزمنىڭ
خلقىمنى بلچراق تاتارلر طرفندىن جفالاتوغه قاراغانده، مېن اوزم، سزنىڭ ايله
برگه، موندىه ئولونى آرتقى كورم» ديدى (۲). ايواننىڭ بو سوزلرى روس

(۱) يالاو - سىنچاق، طوغىچىلارنىڭ بولوب، بو سوزلر بىلرسىدە توركچىدەر.
روسچىسى *знамя*

(۲) Никон. л. т. 5. стр. 203—204. Цар. кн. стр. 499—
500. Татищевъ т. 5. стр. 345.

باشلقلىرىنى چىكىدىن طش تائىر ايتىدى. آنلر، كوزلردىن ياشلرىنى اغوزدقلىرى حالده، «بىز بارمىزده بلچراق تاتارلر ايله صوغوشوب ئولەرگه تيوشىلىرىمىز» دىوب چىقىردى. ايواننىڭ سويلەنگان سوزلردىن مىلى هم دىنى طويغولر چن معناسى ايله آڭقوب طوردقلىرى كىي، باشلقلىرىنىڭ سوزلردىن شونلر آڭقىلر ايدى. شول سوزلر سويلەنگانده شىخ على ايله قامايلرنىڭ طوڭغان يورەكلىرى، ئولگان طويغولرى آز بولسەدە قىلمامادى. شوندىن صوڭا ايوان طاغىدە بىر قات تله كدە بولونوب، آرغاماقىنە اتلاندى، ايوان، اوز سوزى ايله، اوزى نە چاقلى اثرلەنگان بولسە، روسى عسكىرىدە شول چاقلى اثرلەنگان، بارسىدە ئولومنى بىر نرسەگەدە سانامى باشلاغان ايدى (۱). مونه بوخاصىت روسلرنىڭ بايتاغىستدە بولدىغى حالده، تاتارلرنىڭ بىلىك آزندەغىنە بار ايدى. تورلى يىردن جىولغان ۶۰ مىڭ چاماسىندەغى (۲) تاتار ياوينىڭ روسلر ايله بىرگە قوشولوب قزان اوستىنە هجوم ايتولرى، بارسىدە شوشى طويغولرنىڭ يوقلىغىدىن كىلگان نرسەلر ايدى. شوندىن صوڭا روسى عسكىرى اورنىدىن قوزغالوب، قزانغە ياقىنلاشە باشلادى. ايلنىڭ آلدن باروچى يورتول بولوب، آنە ۷ مىڭ كشى بار ايدى (۳). بو كشىلر ايلنىڭ بولدىقلى صوغوشچىلر بولوب، روسى عسكىرىنىڭ سايلاندىغى ايدى. بونلر بولاق آرقلى كوپردن چغوب، قابان كولى ايله قالا آراسىندە بولغان طاغغە مەنەرگە تيوشىلر ايدى. بو اورون شاقلى بىوك وشوننىڭ ايله برابر قالاننىڭ قابقالردىن ايكى اوق آدمى براقلمدەغىنە بولغانلىقىدىن، آندىن اوتو چىتون بولاقچى ايدى. بونلر شول اورونغە يىتكەندە اولوغ بولوب بولاق كوپردىن چغارغە باشلاغان ايدى. شول چاغىدە قالاننىڭ قابقالرى آچولوب، شەردن قزان ياوى كىلوب چىقىدى. بونلرنىڭ ۵ مىڭى آنلى بولوب، سونكىلر ايله قوراللانغانلر، ۱۰ مىڭى جاياولى بولوب، اوقلر ايله قوراللانغانلر ايدى (۴). تاتار ياوى روسى عسكىرى اوستىنە آتولوب آنلرغە هجوم ايتىدى.

۱) Никон. л. т. 5. стр. 204. Цар. кн. стр. 500. Татишевъ т. 5. стр. 346.

۲) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 112—114.

۳) Сказанія князя Курбскаго стр. 19.

۴) Сказанія князя Курбскаго стр. 19.

روسلرده تانارلر ايله صوغوشورلق کوچ بولماغانلقدن، اوستونلنك تانارلر ياغنده كورونه باشلادی. ايوان، يورى شيما كين ايله فيئودر ترويو قوروف لرغه، اوز بولوكنده گي بايار بالالرى ايله، تيزلكدن اوچيلرغه بولوشور اوچون بارورغه بويوردى. بونلر نك كيلووى ايله روسلر نك كوچى آرتوب، صوغوش طاغیده قزهراق توشدى. شولای بولسه ده، اوروش اوزاقغه صوزولمادی. روسلر تاتارلرنى قالانك قابقالرينه چافلى قاولاب، آنلر نك قاييسى لرى قرولدى، قاييسى لرى ايسه طونقون ايتولدى (۱). طوتقونلر نك سانى ۱۰ كشى چاماسنده ايدى (۲). تاتار يايونك قوراللى اوق هم سونگى، روسلر نك ايسه ملطق بولغانلقدن تانارلر نك قرولووى روسلر نك آرتق بولدى. بو اوروش، شيخ على ايله روس باشلقلر نك اوز قول آستونده فى عسكرلرى ايله آرچه قرينه چغوب قالولرينه قوماچاولق ايتمادی. آنلر بولاقنى چغوب، اوزلرينه بيلگوله نگان اورونلرغه اورونلاشدى. شوندىن صولك ايوان اوزينك طوقتاشينه قايتدى. اول آنده اوچ چيركاو ياصارغه بويوروب، بونلر نك اوچيسيه اوتافلرده بولاچقلر ايدى. اوزينه ده بر اوتاق قورورغه قوشدى. آوغوست نك ۲۴ نچى كوندده، ايوان صاقى بولوكنك باشلقلرى بولغان واسيلى سيريبرانى ايله سيمون شيريميتيف گه، صول قولنك باشلقلرى بولغان دمبترى ميكولينسكى ايله دمبترى پله شچييف لرگه بولاق بوينچه يوغارى طابا اورمه لر قوبارغه بويوردى. بونلر، آوغوست نك ۲۵ نچى كوندده، كىچ قرون بولاق بوينه كىلوب، اورمه لر قويا باشلادی. روس اوچيلر نك بر تورليسى بولاق نك آرغى ياغينه چغوب، شهر نك قيمه لرى توبنده چقورلر قازودى. بو چقور قزانلير نك قالادن چغولرينه شاقطى قوماچاولق ايتهر بولدى. اوچيلر شونلرغه اوشوقلانوب قزانلير نك قالادن چغولرينه قوماچاولق ايتهر ايدى. بولاق نك آرغى ياغنده، قورغار نك ايسه طشنده «طاهر مونچه سى» آتالغان بر طاش مونچه بار ايدى (۳). بوه ونچه قالانك طشنده بولغانلغى سببلى، روس قازاقلرى هيچ بر

۱) Никон. л. т. 5. стр. 204. Цар. кн. стр. 500. Татищевъ т. 5. стр. 346. Сказанія князя Курбскаго стр. 19.

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 19.

۳) Никон. л. т. 5. стр. 205. Цар. кн. стр. 501. Татищевъ т. 5. стр. 347.

آغیرلق کورماينچه شونڭ اچينه كروب اورونلاشدى. قزاننڭ باشقه ياقلرينه اورمەلر قويوبيك آغیر بولدى ايسەدە، بوياقغه قويواول چاقلى آغیر بولمادی. اورمەلر قويولوب بتکاچدە، شونلرنڭ يانلرينه طوبلر اورونلاشتورولدى. روس طوبلرينه اوشوقلانمى طورو قيون ايدى. اورمەلر قويولغاچ آنلر ايركونلەب قزان اوستينه آتار بولدى. اوڭ قول قزان يلغەسينڭ آرغى ياغينه اورونلاشورغە بيلگولهنگان بولسەدە، اول آندە اورونلاشوب يتماگان ايدى. آوغوستنڭ ۲۵ نچى كونندە، ايوان آڭا يلغەنڭ آرغى ياغينه، قزاندىن ايسە بر آزغنه توبەنرەك اورونلاشورغە بويوردى.

بو بولوكدە ۱۸ مڭ عسكر بولونوب، شونلرنڭ ۱۲ مڭى آتلى، ۶ مڭى جايولى اوچيلر هم قازاقلر ايدى(۱). شوشى كوندە ايوان، يورتاولغە آرچە قرندىن قزاننڭ آرتينه كوچەرگە بويورغان ايدى. بونلرنڭ اوستينه قزان يايوى هجوم ايتوب، ايكى آرادە اوروش باشلاندى. بو اوروش بايتاقغە سوزولوب، ايكى ياقندىنە قرولوچيلر بولغالادى. باشدە اوستونلنڭ قزانلير ياغندە بولوب، روس عسكرى جيگولامكدە ايدى. دميتري حيلقوف قول آستوندەغى آلتى بولوكنڭ اوروش بيورينه كيلوب صوغوشقە قاتناشوى، اوروشنڭ كيتوشينى اوزگەرتدى. اوزاقلامى اوستونلنڭ روسلر ياغندە كورونە باشلادى. تاتار عسكرى قاچوب قالاغە كورورگە طوتوندى. بو اوروشدە تاتارلردن ئولوچيلر بولديغى كىمى، طوتقون ايتولوچيلردە بار ايدى.

بواوروش روسلر اوچوندە شاقطى ضررلى بولدى. باشلقلرى بواغان يورى شىماكين يارالانوب، آناردن باشقەدە يارالانوچيلر بايتاق بار ايدى. بو كون برياقندن قاراغاندە روسلر اوچون قووانچلى بولسەدە، ايكنچى ياقندن قاينولى بولدى. شول ككوننڭ كيچندە بيك نق داول چغوب، روسلرنڭ اوتاقلرينى قوباروب طاشلادى. ولغەدەغى كيمەلرنڭدە كوسينى يموروب صوغە باتوردى. بونلرنڭ اچندە ئللە نە چاقلى آزوق بولونوب، شونلرنڭ قايسى لرى ايواننقى، كوبورگى عسكونكى ايدى. بو واقغە روسلر اوچون بيك آغیر طبولدى. روسلر آراسندە آڭا قاينغورماغان كشى قالمادی. قزاننڭ تيزگنە آلونماوى، آلوب كيلونگان آزوقنڭ صوغە باتووى روسلرنى قورقوتدى.

بوگا ایوان اوزیده قایغورا باشلادی. اول، قزاننی تیزگنه آلوینه اوشانوب
 بتماگانلگی وشونڭ ایله برابر آنی طاشلاب کیمه رگه ده تله مه گانلگی اوچون،
 ماسقاوغه کشی یباروب، آندن تیزلک ایله آچه هم آزوق یبارورگه بویوردی.
 بونلرنڭ هر ایکسی سی بیک کوب ایتوب صورغانلر ایدی (۱). ایوان زویه
 قالاسینه ده کشی یباروب، آندن بیک کوب آزوق کیمتورورگه بویوردی.
 آچینه تویه لگان آزوقلر ایله کیمه لرنڭ باتولری روس باشلقلرینه بیگره کده
 آغیر طیولدی. آنلر آراسنده قزاننی طاشلاب کیتو اوی یوری باشلادی.
 بو اوینی ایوانغده بلدیورورگه تیوشلی کورولدی. بونلر نیچه کونلردن صولڭ
 ایواننی «جای اوتدی، کوز هم قش یاقینلاشدی؛ روسیهغه قایتورغه بیک
 یراق. قزانلیر هیچ بیرونورگه تله میلر؛ طورغانی حاضرلنه بارالر. سزنگ هم
 بزنگ آزوقلرمز وولغغه باتدی. بولای بولغانده نیگه اوشانوب طورامز؟» (۲)
 دیوب قزاننی طاشلاب ماسقاوغه قایتورغه دیملی باشلادی. لکن ایوان بو
 سوزلرگه قولاق سالمادی. تاتارلر قالا اچنده، روسلر ایسه آچیق قرده
 صوغوشقانلق لری اوچون، آنلرغه تاتارلر ایله اوروشو قیون ایدی. ایوان،
 روسلر اوچون قزان تیگره سینه قورغانلر باصاتو اوینه کیلدی. کوندوز هم
 کیچ قرون قزان تیگره سینده ایله نوب، قای اورونغه قورغان یا صارغه اوڭغایلی
 ایکانچیلکنی قارادی. بو قورغانلر طوبلر اورونلاشتورو همده روس عسکرینی
 قزانلیرنڭ باصقونلق ایتولردن صاقلار اوچون ایدی. ایوان، آوغوستنڭ
 ۲۶ نچی کوننده، خان قابقاسی، اوشانداق آرچه، آتالق، تومهن قابقارلی
 طوغری سینه قورغانلر یا صارغه بویوردی. بو قورغانلر روسلرنی صاقلار اوچون
 شاقطی طور فائده کیمتوره چکار ایدی. چنلابده شولای بولدی. اولوغ بولوکنڭ
 باشقلرندن برسی بولغان میخائیل واراتینسکیغه جایاولی عسکر ایله قزان
 یانینه کیلوب قالا یانینه اورمهلر نه گهره تورگه بویوردی. شولوق بولوکنڭ
 ایککنچی باشلغی بولغان ایوان مستیسلافسکیغه، اوشانداق اوز بولوکی نڭ
 باشقلرندن قایسی لرینه میخائیل واراتینسکی آرتندن یورورگه بویوروب،

۱) Никон. л. т. 5. стр. 205. Цар. кн. стр. 501. Татишевъ т. 5. стр. 348.

۲) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 134.

بونلر واراتینسکی عسکرینی قزانلیونانک آتلی یاوی هجومند صافلارغه
 تیوشلیلر ایدی، مستیسلافسکی قول آستونده بیارولگانلر آتلی عسکر
 بولدقلری کبی، ایواننک اوز بولوکندن کیتوچیلرده آتلیلر ایدی. شوگا کوره
 بونلر، روس جایاولیلرینی قزانلیونانک آتلی عسکرندن نیزگه طابناتاجی توگللر
 ایدی. ایوان، اوز بولوکنده گی بایار بالالرینک صوغوش اشنده آناقلی
 بولغانلرینه یوزر کشی بیروب، شونلری جایاوله ب میخائیل واراتینسکی غه
 بولوشورغه بیاردی. شول کوننک کیچنده واراتینسکی قزان یانینه یوری
 باشلادی. اوزینک آلدندن ایوان چیری میسینوف گریگوری ژولوبوف،
 فیئودر دوراسوف، دییاق رژیفسکی لر قول آستونده اوقچیلر، آتامانلر
 ایله قازاقلر، باشقلری ایله بایار کشیلری بیاروب، انلرغه قالا یانینه اورمه لر
 ته گهره تورگه بویوردی. اوزی ایسه بایار بالالری ایله تگی لر آرتندن
 جایاوله ب یوریدر ایدی. روسلر قزان یانینه یاقینلاشماچده، قالدن تاتار
 یاوی چغوب روسلر اوستینه هجوم ایتدی. بو یاونک بر بولوکی آتلیلر،
 ایکنچی سی جایاولیلر ایدی. روس عسکری ایله تاتارلر آراسنده بیك نق
 اوروش باشلانوب، بو اوروش شاقطی اوزاقعه صوزولدی. شهرنک طوبلویه
 أشکه کروشدی. بونلر روسلر اوستینه جهره لرینی یاغدیوه لر، روسلری
 قروورغه طروشالر ایدی. روس طوبلویه شهر اوستینه، قالا قابالرینه
 آتمه لر ایدی. طوبلرنک کورولده ولری، ملطق لرنک شارتلاری، قورالرنک
 یا گنراولری، اوروشوچیلرنک اوز آرا ققرو هم شاولولری سبیلی، یانده غی
 کشینک طاووشیده ایشوتولمیدر ایدی. طوب طاووشلری، کولک کوکره گان
 صمان، طوتاشدن گورولده ب طورا، شونلردن چقغان توتون ایله ییر اوستی
 قابلانغان ایدی. بو اوروش بیك قاتی بولوب، هر ایکی یاقدن ئولوچیلر
 بایتاق بولدی. بو اوروشده قزان تاتارلرینک چن کشی ایکانلگی
 آچیق کورولدی. طامورلرنده غی قاننک بتونلای طوگوب قالمغانلغی هر
 کمگه بلونورک بولدی. قزانلیلر، آرسلانچه صوغوشسه لرده، صوگنندن
 چیگونوب قالاغه کردی. بو چاغنده قالانک کوپر اوستلری تاتار
 ئولوکلری ایله طولغان ایدی. اوقچیلر، بایار کشیلری، قازاقلر، اوزلرینک
 باشقلری ایله قالا یاقیننده غی چقورلرغه اورونلاشوب، قزانلیلر اوستینه

آتولرئندە دوام ایتدی. تاتارلرنڭ قالاغە قاچولرى روسلر اوچون بىك اوڭخايلى بولوب چقىدى. ميخائيل واراتينسكى بولاقدن ۵۰۰ ساژين يراقلىقده اورمەلر قويوب، شونلرنى طوپراقلر ايله طولتورتدى. قالانڭ قابقالرى قارشوسينه، اوشانداق شەرگە باصقونلىق ايتەر اوچون اوڭخايلى بولغان اورونلرغە اورمەلر قويديروب، شوندهغى باشقلىرغە اوز قول آستوندهغى كشيلىرى اورمەلر يانينه اورونلاشتورورغە، قازاقلر ايله اوچپىلرغە اورمەلرنڭ آلدنده چقورلر قازوب اورونلاشورغە بويوردى. اورمەلرنڭ قويولووى روسلر اوچون نە چاقلى فائىدەلى بولسە، قزانلىلر اوچون شول چاقلى ضررلى ايدى. موى قزانلىلر اوزلرئيدە بلەرلر، شوڭا كورە نيچوك بولسەدە روسلرنى قالا يانندن قاولارغە تىلىلر ايدى. بو اشنى اوزاقغە صوزو ياراماغانلىغى اوچون، قزانلىلر شول كوننى قالدن چغوب، روسلر اوستينه هجوم ايتدى. اورمەلرنڭ يانينه چاقلى كيلوب، روسلرنى قرە باشلادى. روس عسكرى بتون كوچى ايله تاتارلرنى قاولارغە طروشديغى كىي، تاتارلرده روسلرنى قاولار اوچون بار كوجلوى ايله طروشالر ايدى. بو اوروش شاقطى اوزاقغە طارتولوب، توننڭ يارتى سينە چاقلى صوزولدى.

روسلر تاتارلرنى طارقاقوب قالاغە قاولادىلر ايسەدە، آنڭ بلهنگنە اش توگالمادى. تاتارلر تون بوينچە اوزلوكسز روسلر اوستينه باصقونلىق ايتوب، يوقلارغە ايرك بىرمادى. تاتارلرنڭ شوشى باصقونلىغى ايوانغە نق قورقوصالدى. اول، چىركاولرده طوتاشدن تلە كدە بولورغە بويورادر، اوروشوچىلر يانينه كشىلر بىاروب آنلرنى يالوقمى صوغوشورغە دىملىدر ايدى. اوروشنڭ باشى تاتارلر اوچون كوڭلسز توگل ايدى ايسەدە، صوڭى كوڭلسز بولدى. آنلرنڭ باشقلىرىدىن اسلام بىك، باخشاندى برونستىف، سيونچەلى باتور، طاعيدە نيچەلەب بىك هم ميرزالر روسلر طرفندن ئولتورولدى. روسلردندە يارالانوجى هم ئولوچىلر بايتاق بولوب، بو صوڭىلر آراسنده باشقلىردن ليئونتى شوشىرىن بار ايدى (۱). ايوان، آوغوستنڭ ۲۷ نچى كوننده، ميخائيل موروزوفغە ضرر طوبلرنى اورمەلر يانينه اورونلاشتورورغە بويوردى. پىتر موروزوفغە

۱) Никон. л. т. 5. стр. 206. Цар. мн. стр. 502. Татищевъ т. 5. стр. 350.

ایسه شونلر یانینه باروب طورورغه قوشدی. میجائیل موروزوف، ایواننڭ بویوروی بوینجه، طوبلرنی اورمه لر یانینه اورونلاشتوردی. ظور طوبلر ایله، طوقتاوسز، شهرنڭ اوستینه آزارغه باشلاب، شهرنڭ اوزینه هم کشیلرینه شاقطی ضرر لر کیلتوره در ایدی (۱). اورمه لر آلدننه غی چقورلرغه اورونلاشقان قازاقلرده طوقتاوسز آتوده بولونوب. قزانلیلرنی قالانڭ قیمه لری اوستینه منهرگه ایرک بیرمیلر، قابقادن چغارغه قومچاولیلر ایدی. بو طوبلرنڭ قایسی لری شهرنڭ طشقی قیمه لرینه، قایسی لری ایسه اچینه آتوب تورلیچه ضرر کیلتورمکه لر ایدی. روسلرنڭ قزان قالاسینی قاما اوچون اورونلاشتورغان طوبلرینڭ صانی ۱۵۰ بولوب، بونلرنڭ ظورلری هم کچکنه لری بار ایدی. روسلرنڭ بونلردن باشقه طاغیده نیچهلر طوبلری بولونوب، بوناری ایواننڭ اوتاقلری یاننده ایدی. شول کوننی ایوان، اولوغ بولوکنی اورونلاشتورورغه یارارلق اورونلر قارار اوچون، ایوان وارونتسوفنی قالا یانینه یباردی. قالانڭ هر قابقاسی برهه باشلق طرفندن صاقلانمقده ایدی. «قریم قابقاسی» آنالغان قابقانڭ باشلغی قارامیش اوغلان بولوب، اول کشی خدا بقل اوغلاننڭ اوغلی ایدی. قارامیش قالاده یابولوب طورونی تیوشسز طابدی. قابقادن چغوب، ایوان مستیسلافسکی نڭ عسکری نه حالده ایدیگینی بلمکچی بولدی. قارامیش نڭ بو چغوی اوغورلی بولمادی. اول چاقده مستیسلافسکی نڭ عسکری جبولوب بتماگان ایدی. ایوان مستیسلافسکی، اوزینڭ یاننده بولغان بار چاقلی عسکری ایله، قارامیش اوغلاننڭ اوستینه هجوم ایتدی. آنڭ کشیلردن کوبسی قرولوب قارامیش اوغلان طوتقون ایتولدی. مستیسلافسکی اوزیده بو اوروشده ایکی ییروندن یارالاندى. مستیسلافسکی قارامیشنی ایوان یانینه یباروب، ایوان آنی تورلیچه جزالر ایله جزالاب، قزان طورموشینی سویله تورگه بویوردی. قارامیش سویله ماسکه نه چاقلی طروشوب قاراسده، جزالاوغه چدی آلماینجه قزان طورموشینی سویله رگه طوتوندی. جمعه کون، ۲۶ نچی آوغوستده بولغان اوروشده قزانلیلرنڭ کوب قروغانلق لرینی، یادکار، اوشانداق بتون قزانلیلرنڭ روسلرغه بیرولورگه اوپلری یوق ایدیگینی،

۱) Никон. л. т. 5. стр. 207. Цар. кн. стр. 503. Татищевъ т. 5. стр. 350.

ئولوب بتكانچە، گەچاقلى صوغوشورغە كوڭلارنى بور كوئكان ايلكلارنى سويلەدى. قارامىش، قالانڭ طوبىخولى باشلقلىرىدى بولغانلىقى اوچون، اول روسلارنى كوزەتمكچى بولوب قالادن چىغان ايدى. آنڭ ايوانغە سويلەگان سوزلار يە يىگىنلرچە بولوب، اول، اوزىنڭ دىن ايله ملتىنى، قاماي ميرزا كېكە، قورصاغى بىر بىرىنە باغشلامادى. بو كون باشقەچە اوروشلر بولمادى. كىچ اوتدى، طانڭ بلوندى، آوغوستنڭ ۲۸ نچى كونى بولدى. اول كون يىكشەنە كون ايدى. يوغار يە يازولوب كىتولگانچە، قزان يايونڭ يارتىسى قالانڭ اچىندە بولوب، يارتىسى شەر تىگرەسندەگى اورمانلرغە پوصتورولغان ايدى. بونلر ايله قزانلار اراسندە ئلوكدن سوز بىرلەشتورولگان بولغانغە كورە، آنلر بىلگولەنگان بىلگولر بويىچە اش ايتلر، اوزلر نە نرسە بويورولغاننى شوشى بىلگولردن اڭلىلر ايدى. بو بىلگو قزانلار تلندە «ياساق» دىو اتالار ايدى. قزانلار بىك بىك بىر «ايلكەن» (۱) بولونوب، قزانلار شونڭ باشىن يالاولرىنى تورلەپچە بوتيلر، بونلرنڭ نىچوك بوتانلارنى اورماندە غىلر كوروب، نرسە بويورولغاننى بللر ايدى. شوندىن سوڭ آنلر، بر يولى اورماندىن چىغوب، روسلر اوستىنە توپولدىلر، قزانلار غىلردە قالا قايقالردن چىغوب روسلرغە ھجوم ايتلر ايدى. بو اش قزانلار اوچون چىككىن طش فائەلى، روسلر اوچون شول چاقلى ضررى ايدى. روسلرغە كوب ضرر كىلتورگان بولوك، قزاننڭ شوشى بوقتورمەسى بولوب، بونلر سىسكارتماسدىن روسلر اوستىنە باصقونلنى ايتلر، آنلرنى تلەگانچە قرلر ايدى. بىگرەكە روس عسكرىنڭ آرچە قىزىنە غىسى ايله قزان يلغەسىنڭ آرغى ياغندە غىسى بونلرنڭ باصقونلنى لردن يودەگانلر، نە قىلورغە دە باماس بولغانلر ايدى. آنلرنڭ طنچ طوروچى بولوكلرى بولاق بويىندە غى ايله ايواننڭ اوز بولوكى گنە ايدى (۲). آوغوستنڭ ۲۸ نچى كونىدە قزان بوقتورمەسى آرچە قىزىندە غى روسلر اوستىنە توپولداپ، آنلرنى قرە باشلادى. موندە روسلرنڭ آلغى بولوكلرى طورادر ايدى. بو تاتارلر ياپانچى بىك ايله ياوش بىك قول آستلوندە بولوب، سانلرى بايتاق بار ايدى. تاتارلرنڭ بو ھجومى روسلر اوچون

(۱) ايلكەن - توركچە، منارە دىمكدر.

(۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 23.

اوغورسز بولدى. آنلرنىڭ اورماندىن چغولوينى كوزەتۈپ طورورغە قويولغان تريتياق لوشاقوف اسملى باشقلىرى تاتارلار طرفىدىن ئولتورولدى. شولاي بولسەدە روسلار بتونلاي طارقاتولمادى. آلغى بولوكنىڭ باشقلىرىدىن برسى بولغان دمىترى خيلقوف تاتارلار ايله اوروشقە باشلاب، ايكى آراده صوغوش قزوشدى. خيلقوف عسكرىگنە تاتارلارنى جيگەچەك توگل ايدى. شوڭا كورە، روسلرنىڭ باشقە بولوكلىرىدە برەم-برەم اوروش يېرىنە كيلوب، تاتارلار ايله اوروشقە كروشىدى. آلغى بولوكنىڭ ايكنچى باشلىغى بولغان ايوان پرونسكى، اولوغ بولوكنىڭ باشلىغى ايوان مستيسلافسكى، آرچە قرندەغى كىناز يورى ابالىنسكىلر بارسيدە كيلوب اوروشقە كروشكانلر ايدى. ايوان، تاتارلرنىڭ آرچە قرينە باسقوناق ايتوارىنى ايشوتەكچدە، تيزلكدن اوز بولوكندەگى باشقارغە اوروش يېرىنە بارورغە بويوردى. اوزيدە بارمىچى بولوب جيونا باشلادى. تاتار يايونىڭ سانى روسلرنىقنە قاراغاندە نيچە قات كيم ايدى. شوڭا كورە، آنلر، روسلر ايله اوزاق صوغوشورغە بولدىرە آلمايىنچە، كىرى اورمانغە چيگوندى. بو اوروشدە روسلردن قرولوچىلر بولدىغى كىبى، تاتارلردندە بولغالادى. تاتار اولوغلردن نيچە كشى روسلر قولينە توشدى. شونلر آراسندە شاه بولات بكنىڭ اوغلىدە بار ايدى. ايوان، آوغوستنىڭ ۲۹ نچى كوندە، اوك قولنىڭ باشقلىرى بولغان پىتر اشچىناتوف ايله آندىرى قوربسكىغە، يورتاول باشقلىرى بولغان يورى شىماكين ايله فيئودر تروبوووروفغە قزان يلغەسىنىڭ آرغى ياغىنە، شولوق يلغەنىڭ بويىنە، شەرگە قارشى اورمەلر قويارغە بويوردى. بو اورمەلرنىڭ آرتىنە روس عسكرى اوشوقلاناچقى، اول آنلرغە طايانچ بولاچقى ايدى. تىگىلر اول أشنى ايوان يورشوفغە طابشوردى. بو كشى اوچقى باشلىغى بولوب، آنىڭ يانندە اوچقىلر، قازاقلرى ايله آتامانلر بار ايدى. بونلر قزان يلغەسى بويىدە اورلر قازوب، شونلرغە اورونلاشدى. قزانلىلر روسلرنى اورونلاشتورماس اوچون، اوستلرينە طوبلردن هم اوقلردن نە چاقلى آتوب قاراسەلدە، آنلرنى طارقاتا آلمادى. چقورغە اورونلاشقان روسلر قزانلىلر اوستينە طوقتاوسز آتوب طورالر ايدى. قزان تيگرەسىنە ئىللە نە چاقلى اورمەلر قويولوب، بارسيدە طوپراقلر ايله طولتورولدى. بو أش توگالگاندن سوڭ، اوك قول عسكرى اورمەلر آرتىنە

پووستورولدى. آلقى بولوڭ ايسه آرچه قرينه قايتوب كيتدى. شول كونى قزان بوقتورمىسى اورماندن چغوب، اورمان ياننده اورون طوتدى. بونلرنىڭ كوبسى آتلىلر، قالغانلىرى جاياولىلر ايدى. اورمان اچىنە پوصقانلر يە بايتاق بار ايدى. بونلر روسلرنى اورمان يانينە كىلتورمىچى، صوگرە هر ياقدن توپولداپ تەلەگانچە كىسىمىچى بولغانلىقى لرى اوچون، طوقتاغان اورونلردن قوزغالمىلر ايدى. تاتارلرنىڭ نرسە اويلاغانلىقى لرى روسلرغە دە ياشرون توكل ايدى. ايوان روس باشقلىرىنە اورونلردن قوزغالماسقى، تاتارلر ايله باروب اوروشماسقى بويوردى. اول كون روسلرنىڭ اولوغ ھىم آلقى بولوكلرى، اوشانداق ايواننىڭ اوز بولوكلرى كون بويىنچە اورونلردن قوزغالمى طوردى. روسلر تاتارلر اوستىنە يورماسە لردە، قالا يانندە أشلەنگان أشلرى بايتاق بولدى ايوان، دىمىتىرى پالىتسكى ايله آلبىكىسى آداشقنى، او قىلر باشلىقى بولغان ياقى بوندىقنى، اوشانداق اوز بولوكلرىنىڭ باشقلىرىنە نىچە لەب كشىلرنى آرچە، قرىننىڭ تىگى قرىينەرەق بىاروب، شەرگە قارشى اورمەلر قويارغە بويوردى. بونلر قزاندىن يوغارىرەق، قزان يىلغىسى بويىنە، «قاباق»، «ايزبولى»، «قرىم»، «يىلغوغا» قايقالىرى طوغرىسىنە اورمەلر قويارغە تىوشىلر ايدى. روسلرنىڭ آلقى بولوكلرى ايله يورتاۋلۇ دە بونلر ايله برگە ايدى. بونلر قزان يىلغىسىنىڭ قزاندىن يوغارىغى ياغىنە كىلوب، اورمەلر قويا باشلادى. قزانلىلر قالادن چغوب روسلرغە ھجوم ايتەرگە بانورچىباق قىلا آلماسە لردە، قالا اچىدىن طوب، ملطق، اوقلر ايله روسلر اوستىنە آتمىقە لر ايدى. ايوان، بىرودقوق اسلى باشلىقنى بىاروب، اورمەلر قوبولماغان اورونلرغە تىكمەلر اولطورتورغە بويوردى. شولاي ايتوب قزان هر ياقدن چورمالدى. آشا ھىچ قايدىن كرورگە يول قالمادىغى كىمى، آندىن چغارغە دە يول قالمادى (۱). قزاننىڭ قامالاباشلاۋى نىچە كون ئلوك باشلانغان ايدى ايسە دە، آننىڭ چىلاب قامالانوۋى شوشى ۲۹ نچى كوندە بولدى. بوچاغندە قزان تىگرەسى بتونلاى اورمەلر ايله چورمالغان، شونلردن كوبسىنىڭ آرتىنە طوبلر اورونلاشتورولغان ايدى. اورمەلرنىڭ قوبولوۋى، تىكمەلرنىڭ تىگولوۋى ايواننى جانلاندىردى. اول مېخائىل موروزوف غە

۱) Нивкон. л. т. 5. стр. 208. Цар. кн. стр. 504. Татишевъ т. 5. стр. 352.

بتون قالانی طوبلر ایله چورمارغه، سوکوره هر یاقدن طوقتاوسز شهرنی طوبغه
طوتارغه بویوردی. یوغاریده یازولغانچه، روسلارغه ایك نق ضرر کیلتور وچیلر
قزاننك بوقتورمه سی بولوب، بونلر روسلرنی تورلیچه یوده تهلر، قره لر ایدی (۱).
بر یاقدن آچلق روس عسکرینی بورچودییگی کبی، ایکنچی یاقدن شوشی
بوقتورمه آنلرنك قوتینی آلوب بتورگان ایدی. شونلرنك باصقونلق ایتولرندن
ایواننك قوتولاسی کیله. شوکا نیچو کنگنه بولسه ده بر چاره طابارغه اولیدیر
ایدی. شوکا کوره، اول، اوزینك باشاقلرینی جیوب، شول خصوصده کیگاش
ایتدی. باشاقلرنك کیگاشی بوینچه، عسکرنی ایکیگه بولوب، شونك بر
بولوکینی قالایانده قالدیرورغه، ایکنچی سینی ایسه قزان بوقتورمه سی اوستینه
بیارورگه تیوشلی طابیدی. بو سوکغیده ۵؛ مگ عسکر بولونوب، شونك
۳۰ مگی آنلی، ۱۵ مگی جایاولی ایدی (۲). آوغوستنك ۳۰ نچی کوننده،
ایوان آلیکساندر غورباتی ایله پیتر سیربیرانی، اوشانداق اوز بولوکی نك
باشاقلری قول آستونده عسکر بیاروب، آنلرغه آرچه قرنان طوب—طوغری
تگی بوقتورمه اوستینه یورورگه بویوردی. بونلر ایله برگه بایتاقغنه اوچیلر،
بایار کشیلری بار ایدی. یوری شیماکینغه ایسه، اوز بولوکنده گی بایار
بالالری، جایاولی اوچیلر، بایار کشیلری، موقشیلر ایله قزان یلغسه سی یانندن
یورورگه بویوروب، آکا آلیکساندر غورباتی نك قوشووی بوینچه اش
ایتدگه بویوردی. آلیکساندر غورباتی، ایواننك قوشووی بوینچه، عسکرینك
بر بولوکینی طاغلر آرتینه پوستورورغه، تاتارلر اورماندن چقماچده اوستلرینه
توپولداپ، آنلرنی قره باشلارغه تیوشلی ایدی. آلیکساندر اوزینك عسکرینی
بولوکلرگه بولدی. جایاولی بولوکگه قبان کولی آرتنده گی اورمان آرقیلی
یورورگه بویوروب، اوزی ایسه طوغریدن یوردی (۳).

روسلر اورمانغه یاقینلاشدی. بونلرنك کیلووی قزان بوقتورمه سینده
بیلگولی بولدی. تاتارلرنك بایتاقغنه آنلی هم جایاولی یاوی اورماندن چغوب،

۱) Сказанія князя Курбскаго стр. 22—23.

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 24.

۳) Никон. л. т. 5. стр. 208. Цар. кн. стр. 505. Татищевъ т. 5. стр. 352—353.

روس عسکری آلدننه اورون طوتدی (۱). آلیکساندر غورباتی اوز عسکرینک
 بر بولوکینه تاتارلر یانینه رقی یاقینلاشورغه بویوردی. بونلر، ثلوکدن
 اویره تولگان بویروق بوینیچه، تاتارلر کیله باشلاغاچده کیری چیگونورگه
 نیوشلیلر ایدی. روسلرنک قورغان طوزاقلری تاتارلرغه بیلگولی توگل ایدی.
 روسلر اورمانغه یاقینلاشقاچده، اوستلرینه تاتارلر هجوم ایتدی. روسلر آرتقه
 چیگونوب قاچا باشلادی. تاتارلر آنلرنک آرتلرندن قولاب، آرچه قرندهغی
 روس اورمه لری یانینه چاقلی کیلیدی. بوچاغنده تاتار اوقلری یاغمور شیکلی
 یاغمقده، تاتارلرنک آتلی هم جایاولی یاولری بولوک-بولوک روس اورمه لرینه
 یاقینلاشمقده لر ایدی (۲). آلیکساندر غورباتی ناک بویورووی بوینیچه،
 یوری شیماکین تاتارلر اوستینه بیگ نق هجوم ایتدی. تاتارلر کیری اورمانغه
 قاچمچی بولدی ایسه ده، اورمان شاقطی یراق قالغان ایدی. شوکا کوره آنلر
 ایرکلی-ایرکسز اوروشقه کر وشوب، روسلر ایله بیگ نق کیسوشه باشلادی.
 شول چاغنده آلیکساندر غورباتی اولوغ بولوک ایله صوغوش بیرینه کیلوب،
 اوروشغه قاتناشدی. روسلرنک پوستورولغان جایاولی عسکرلری ده اوکدن
 هم صولدن کیلوب تاتارلرنک آرتقی یاغندن هجوم ایتدی. تاتار عسکری هر
 یاقدن روسلر ایله چورمالوب، اوت اچنده قالدی. اویلانماغان بواش تاتار
 یاوینی شاشورتوب قالدیردی. آنلر قایده بارورغنده بلماس بولدی. روس
 عسکری تاتارلرنقندن آرتق بولغانلغی اوچون، تاتارلر جیگولوب قاچارغه
 باشلادی. روسلر ایسه آنلرنی ۱۵ چاقرومغه چاقلی قووب باردی. بواوروش
 تاتارلر اوچون اوغورلی بولمادی. بارالانوچیلر بایتاق بولدیغی کبی
 ثولوچیلرده بایتاق بولدی. ۸ چاقروم چاماسی بولغان یالان تاتار ثولوکلری
 ایله طولغان ایدی (۳). آلیکساندر غورباتی «کیلیر» یلغھسی یانینه طوقتاب،
 بورغی لر ققرتورغه بویوردی. بولای ایتوووی تیگره یاقغه طارالغان روسلرنی
 بر اورونغه جیو اوچون ایدی. روسلر جیولوب بتکاچده، اورمان آرقیلی
 کیری قایتا باشلادی. تاتارلرنک کوبسی اورمانغه قاچقان، قایسی لری ایسه

۱) Никон. л. т. 5. стр. 208. Цар. кн. стр. 505. Тати-
 шевъ т. 5. стр. 353.

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 24.

۳) Сказанія князя Курбскаго стр. 25.

آتلرندن يغولوب اورمانده قالغان بولغانلىق لوندن اوتكارى، آليكساندر غورباتى قاقچان تاتارلرنى اورماندن ئزلەرگه بويوردى. جاياولى قازاقلر ايله بايار كشيلىرى اورمانغه كروب، تاتارلرنى ئزلى باشلادى. اول چاقده روسلرغه تاتارلرنى ئولتورو بيك ييكل سانالغانلىغى اوچون، ئلله نه چاقلى تاتارلر روسلر طرفندن ئولتورولدى. ۳۴۰ كشى طوتقون ايتولوب، ايوان يانينه يبارولدى (۱). بو اش روسلر اوچون چيكنن طش قووانچلى بولغانغه كوره، آليكساندر غورباتى ايوان كاشين اسملى كنازنى ايوان يانينه «سيونچى» (۲) ايتوب يباردى. كاشين ايوان يانينه كىلدى. تاتارلرنىق جيگولگانلىق لورينى ايوانغه سويلهدى. ايوان قووانچندن نه قيلورغه ده بلماس بولدى. چيركاوگه كىلوب، كوزلوندن ياشلر اغوزه-اغوزه تله كده بولوندى. شول كوننى باشلقلرده قزان يانينه قايتوب يتدى. ايوان آنلرنى آلقيشلاب، باتورلىق لورينى ماقتادى. تورليچه بوله كلر ايله بوله كلب، كىله چكده ده شولاي باغشلايه چيغىنى سويلهدى (۳). ايوان، طوتقونلرنىق بوسىنى قزانغه يباروب، شونىق آرتندن قزانلرلرغه يارلىق يازدى. آنىق بو يارلىغىنده قزانلرلر اوزينه كىلوب باغونغانده، اول آنلرنى باغشلاياجى، ايندى باغونمىلر ايكان، اول چاغىده طوتقونلرنىق بارسىنى ئولتورتهچك ايكانلىقى يازولغان (۴) ايدى. روسلر ايله تاتارلر آراسىنده بولغان دشمانلىق بيك كوچايگان بولغانلىغى سببلى، روسلرنىق تاتارلرغه بيروشه سيلرى كىلمادىكى كىي، تاتارلرنى كده روسلرغه بيرولورگه اويلرى يوق ايدى. شوگا كوره، قزانلرلر ايواننىق سوزلورينه قولاق سالمادى، بار كوچ ايله اوروشورغه بولدى. قزاننىق بيرولماوى ايواننىق آچووينى قاپارتدى. طوتقونلرنى قالا ياننده غى اورمهلر يانينه يباروب، قازوقلرغه به يله رگه بويوردى. بونلر ايكى اوت آراسىنده قالوب، قزانلرلردن قالاتى روسلرغه طابشورولرلرنى اوتونه باشلادى.

۱) Никон. л. т. ۵. стр. 209. Цар. кн. стр. 505.

۲) سيونچى - شادلىقلى خىبر كىلتروچى، مزددهچى.

۳) Никон. л. т. ۵. стр. 209. Цар. кн. стр. 505. Татищевъ т. ۵. стр. 353.

۴) Никон. л. т. ۵. стр. 209. Цар. кн. стр. 505. Татищевъ т. ۵. стр. 354.

قزان اولوغ كنازگه بىرولگانده، قزانلير هم شوشى طوتقونلرنىڭ بارسىدە ايوان طرفىدىن باغشلاناچق ايدىگىنى روسلردە سويليلير، قزاننى اوز قولليرىنىه طابشورورغە دىملىلر ايدى. بو سوزلرنىڭ ھىچ بىرسى قزانليرنىڭ كوڭلىنى يومشارتمادى، انلر سوڭغى چىككە چاقلى اوروشورغە، اوز قوللرى ايله قزاننى طابشورماسقە بولدى. بەيلەنگان مسلمانلر بىك قزنانچ ايدى ايسەدە، قزان اناردندە قزنانچورق ايدى. قزانلير بەيلەنگەن مسلمانلرغە قاراب، سزنىڭ مسلمان قولى آرقىلى ئولووڭز، سنت سزار قولنىدىن ئولوگە قاراغانكە آرتغورق» (۱) دىوب قالدىن انلر، شەرنى طوتقونلر بىر بىرىنەگنە بىرەچك توگلك لىكارىنى سويليلر ايدى. بەيلەنگان مسلمانلر روس عىسكىرىنىڭ آلدندە بولغانلىقى لىرى اوچون روسلرغە آتولغان اوقلر ايك ئلوگ شوشى مسلمانلرغە قالدادر ايدى. شەر خلقىنىڭ آڭكا يورەكلرى يانا ايدى ايسەدە، شولاي ايتىمى مەكن بولمادى ايوان، قزاننى تىزگنە آلوب بولاچق توگلك ايدىگىنى آڭلاب، انى ايكىنچى يول ايله آلو اويىنە كىلدى. آوغوستنىڭ ۳۱ نچى كۈنىدە بىر نەسەنى يانينە چاقوروب، آڭكا قالا آستۈندە چقور قازوتورغە بويوردى. بو كىشى قالا كۈتەرتۈ اشندە بىك آتاقلى، شوڭا كۈرە، ايوان انى قزان يانينە آلوب كىلگان ايدى. «آتالق قابقاسى» ايله «تۈمەن قابقاسى» آراسندە، بولاقنىڭ ايسە قىرىندە چقور قازولا باشلادى. قزان روس عىسكىرى ايله تورلى ياقىدىن چورمالغان بولغانلىقى اوچون، آندەغى خلققە قزان يلغەسندىن سو آلورغە مەكن بولمادىنى كىي، بولاق دندە سو آلو مەكن توگلك ايدى. قزاننىڭ اچىندە ظور چىشمەلر بولماغانلىقىدىن، قزان اوچون سو ايك كىرەكلى نەسە ايدى. قزان يلغەسى قىرىندە بىر چىشمە بولوب، شول چىشمەگە بىر آستۈندىن بىر يول بار ايدى. اول يولنىڭ باشى «مورالى» قابقاسىدىن باشلانوب، قزانلير اوزليرىنە كىرەك بولغان سۈنى شول يول ايله باروب آللر ايدى. ايوان قزانليرنىڭ سۈنى قايدىن آلوليرىنى بلورگە بولدى. اول شۈنى بلمىچى، قزاننى سۈسز قالدىرماچى ايدى. قاماي مىرزانى يانينە چاقوروب، قزانليرنىڭ سو قايدىن آلوليرىنى سوراشدى. انىڭ يانندە قزاندىن قاچقان روس طوتقونلرىدە بار ايدى. قاماي مىرزادە ھىچ بىر طوبىغۇ بولماغانلىقى اوچون، اول، قزاننىڭ بتون

۱) Сказанія князя Курбскаго стр. 25.

طورموشینی موندن ثلوكده ایوانغه توبچیلهپ سویلهگان ایدی. اول بویولیده شولای سویلهدی. قزانلیرنانگ قزان یلغهسی قزیننده چیشمه لری بولغانلقنی، اول چیشمه گه بیر آستوندن یول بارلقنی، آنانگ باشی قایدن باشلانغانلقنی بارسنده سویلهپ بیردی. ایوان صاقچی بولوکنانگ باشلقلری بولغان واسیلی سیریبیرانی ایله سیمون شیریمیتیفی که، نیچوک بولسهده، قزانلیرنانگ سویولینی بوزارغه قوشدی. بونلر نه چاقلی طروشوب قاراسه لرده، آنی تیزگنه بوزارغه بولدییره آلمادی. آنانگ یاسالووی بیگ نق بولغانلغی اوچون، آنی ییکل گنه بوزا آلورلق توگل ایدی. بو یول ئه لیگی طاهر مونچه سندن براق بولماغانلغی اوچون، سیریبیرانی ایله شیریمیتیفی آکا شوشی مونچه یانندن قازوب بارو اوکھایلی بولاچق ایکانلکنی ایوانغه سویله دیلر. شوندن صوگ ایوان، آلیکسی آداشی ایله ئلیگی نمسهنی سیریبیرانی لر یانینه بیاروب، آنلرغه مونچه یانندن چقور قازورغه بویوردی. قالا آستینی قازوتورغه تگی نمسهدن اوستا کشی بولماغانلغی اوچون، ایوان آکا اوزینانگ شاگردلرینی تگیلر یاننده فالدیروب، اوزینه ثلوكکیگی آشینه قایتورغه قوشدی. سیریبیرانی لر کونی - تونی قازو آشنه بولوندی. بونلر کون صایون قازیلر، یولغه یاقینلاشه لر ایدی. کونلر اوتدی. ۱۰ کوندن صوگ صویلی کوپری آستینه قازولوب کیلوندی. آنلر یولغه شاقطی یاقینلاشوب، شوندن، صوغه یوروچی ناتارلرنانگ طاووشلری ایشوتوله در ایدی. ایوان قازو اشی نوگالگانلگینی اوزینه بلگورتورگه بویوروب قویغان بولغانلغی اوچون، سیریبیرانی قازونانگ قای اورونغه ییتکانلگینی ایوانغه بندیردی. ایوان، سینتاپرنانگ، نیچی کوننده، واسیلی سیریبیرانی، سیمون شیریمیتیفی، آلیکسی آداشی لرغه تگی یول آستینه ۱۱ کیسمه ک داری قویارغه بویوردی. بونلر کیسمه ک لرنی صویلی آستینه قویوب قزانلیرنانگ شوندن ئوتولرینی کوتوب طورا باشلادی. یکشنبه، کون طانگ بله قزانلیرو صو آلوب قایتمقچی بولوب یولغه چقدی. اول قزغانچلرنانگ هیچ نرسهدن خبرلری بولماغانلغی اوچون، ثلوكکیگیچه ایرکونلهپ یورمکده لر ایدی. مونه شول چاقده روسلر داریغه اوت تورتوب، یولنی کوترتدی. یول اوزی هواغه کوتورولدیگی کبی، شونده، غی کشیلرده کوتورولدی. قالانانگ قییمه سی ایشولوب،

شونلردن كوتەرولگان طاش هم بوره نهلر قالاده فی كشیلر اوستینه توشه لر، آنه فی كشیلرنی قره لر ایدی. داری شار تلا و سبیلی قوت چقغچ طاوش ایشوتولوب، قزان خلقینی چیکدن طش قورتدی. شول طاوشدن قورقوب ئولگه له و چیلرده بولغالادی. طنچسز قزاننڭ طاغنده طنچسزلیگی کوچایدی. قزانلیلر آراسنده شاو - شو باشلانوب، برسی ایکنچی سی ایله قچقرو شورغه طوتوندی. آنلرنڭ قایسی لری اولوغ کنازگه باغونو، قزاننی آنڭ قولینه طابشورواویننه کیلیدی. موندی كشیلر هر خلق آراسنده بولدیغی کبی، قزانلیلر آراسنده ده بار ایدی. قزانلیلرنڭ کوبره گی روسلر ایله صوڭغی چیککه چاقلی صوغوشورغه كوئل بور کوتکان بولغانلق لری اوچون، تگی كشیلرنڭ سوزلری اشکه آشما دی. چیشه بولینڭ بوزولوی قزاننی صوسز قالیددی قزانلیلرغه صو طابو کیره کلی بولدی. شهر اچنده قبو قازولوب، شونڭ صوی ایله یاشارگه بولوندی. لکن بو قیو اویلاغانچه بولوب چقمادی. آنڭ صوی بردن آز وشونڭ ایله برابر بلچراق بولغانلیغی اوچون، قزان خلقی آراسنده تورلی رنجولر، ششونوب ئولولر بولغالی باشلادی. روسلر قزانغه شاقطی ضررلر کیلتورمکنه ایدی ایسه لرده، آنی آلورغه بولدیره آلملر ایدی. آنی آلور اوچون ۲ آطنه چاماسی طروشوب قاراسه لرده، اول هامان طاش طاغی کبک بیرولمی طورادر ایدی. ایکی یاقدن آتولغان طوب طاوشلری بیک یراقغه ایشوتولوب، شونلرنڭ اوتلری ایله قارا گھی تونلر یاب - یاقطی بولوب کورونه لر، داری توتونلری ایله، کون، کوزگی تون کبک، قاب - قارا گھی بولوب طورادر ایدی (۱).

قزانلیلرنڭ ایرلری یگنلرچه اوروشوب، روسلرغه بیرولورگه اویلری یوق ایکانلکنی آچق کورسه تسه لرده، خاتون - قزلری هر وقت یغلاب طورالر، یومشاقلق لری ایله ایرلرنڭ كوئلرینی یومشارتالر، باتورلق لرینی کیموتهلر ایدی.

طوب طاوشلری قزان خاتون - قزلرنڭ قوتلرینی آلوب بتورگان، آنلرنی بویوقتورغان، یابوقتورغان ایدی. بورونگی تورک خاتونلری آراسنده آتاقلی پادشاهلرنی طوتقون ایتوچی بولدقلی خاتونلر بولغان ایدی ایسه ده؛ (۲)

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. еп.) стр. 133.

۲) Кингсруу وطумریс واقعهسی، تاریخ عمومی ج ۱. ص. ۱۹۷ — ۱۹۸

قزان خاتونلری آراسنده آندى خاتون يوق ايدى. آنلار يغليلر، آقورالرغنه ايدى (۱). قزان خاتونلری قالانى روسلرغه طابشورتور اوچون ياش آغوزدقلرى حالده، ايوان شونى آلور اوچون ياش آغوزه در، تونى-كونى قزان تيگره سنده ئه يله نوب يوريدر، عسكرينى كوزدن كيچوره در، باشقلونىڭ اشلرينى ماقتيدر، آنلارنى باغشليدر، بوله كليدر ايدى. بىو چاغنده روس طوبلرى طوقتاوسز شهر اوستينه آتوب، «آرچه قابقاسى» نى توبينه چاقلى واتقانلر، شونىڭ ياننده كشىلر نيدە فرغانلر ايدى (۲). سينتا برننىڭ ۶ نچى كونده ايوان، آرچه قالاسينه عسكر يياردى (۳). بو عسكر اوچ بولوكنه بولونوب، آنىڭ اولوغ بولوكنه آليكساندر غورباتى، زاخارى ياقوولوف؛ آلغى بولوكنه سيمون ميكولينسكى، دانيلو يوريف؛ صاڭى بولوكنه پيتر بولغا قوف، داويد پاليتسكى باشلق ايتمكلەر ايدى. بونلر ايله برگه ايواننىڭ اوز بولوكنى، آتامانلرى ايله قازاقلر، باشقلرى ايله اوچقىلر، «سيد» قول آستونده قاسم تاتارلرى، يه نيكه ي بك ايله تيمنيقوف موقشيلرى بار ايدى. بونلرغه قولغاغوزلىق (۴) ايتوچىلر طاع ياغى كشىلرى ايدى. قزانلير آرچه، قرنده جيگولك كدن سوڭره، قزاندىن ۱۰ چاقوروم يراقلقده، باتقاقلىق لار آراسنده بولغان بيوك طاع باشينه بر قورغان ياصاغانلر، شول قورغاندىن روسلر اوستينه باسقونلىق ايتمكچى بولغانلر ايدى. آرچه قالاسينه يبارولگان روس عسكرى اياڭ ئلوك شوشى قورغاننى آلورغه، آندىن سوڭ آرچهغه يورورگه تيوشلى بولغانلىق، آنىڭ باشلاب يوروى شوشى قورغان يانينه بولدى (۵) اياڭ آلدىن جاياولى اوچقىلر ايله قازاقلر يوروب، آنلارنىڭ آرتلوندن باشقه بولوكلر يورمكده لار ايدى. روس عسكرى تىگى قورغان يانينه باروب يتدى. اول قورغان بيوك طاع باشنده بولونوب،

۱) Истор. о казан. цар. (Соловѣц. сп.) стр. 143—144.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 210. Цар. кн. стр. 506. Татищевъ т. 5. стр. 355.

۳) Никон. л. т. 5. стр. 210. Цар. кн. стр. 506. Татищевъ т. 5. стр. 355.

۴) قولغاغوز - يول كوسترن، دليل، رهبر، رهنما. يوكين يوكلاب يولغه كيرگان مردان بولور. قلاغوزسز يولغه كيرگان حيران بولور. لغت چغتای.

۵) Сказанія князя Курбскаго стр. 25—26. Никон. л. т. 5. стр. 211. Цар. кн. стр. 507. Татищевъ т. 5. стр. 356.

تيگره ياغى باتقاقلر ايله اورالغان؛ اوزى ايسه آغاچدن بورالوب، اچينه طوپراق تولتورولغان ايدى. باشقلر، ايوان اسمندن بايار بالالرينه «الله هم پادشاهه خدمت ايتەرگه طروشكز، بلچراق تاتارلر اوستينه بارچه كز آشوغكز!» ديوپ آنلرنى چن كوكلدن صوغوشورغه ديملهدى. سيمون ميكولينسكى ايله دانيلو يوريف قورغاننڭ قابقاسينه ياقينلاشدى. بايار بالالرينه جاي اولهپ قورغان يانينه بارورغه بويورولدى. ايوان بولو كينڭ باشقلرىده آتلردن توشوب، قورغان يانينه ياقينلاشا باشلادى. روس اوچقلىرى كچكنه طوبلردن قورغان اوستينه آتدقلىرى كىي، تاتارلرده روسلر اوستينه اولقردن آتالر ايدى. بو چاغنده طوب طاووشلرى كوك گورولده گان كبك گورولدىلر، اولقلىر ياغور شىكلى ياوالر ايدى.

روسلر ايكي بولو ككه بولوتوب، آنلرنڭ بوسى قورغان قابقاسى قارشوسنده ايدى. آلغى بولوك قابقا طوغرىسندە اوروشقان چاغنده، آليكساندر غورباتى ايله زاخارى ياقوولف قورغاننڭ ايكنچى ياغينه چغوب، اول ياقدن تاتارلر اوستينه باصقونلق ايتمكچى بولدى. قورغاننڭ اول ياغنده باتقافلىق بولغانلقدن، آشا آتلر ايله يورورلك توگل ايدى. شوڭا كوره، باشقلر عسكرگه جاي اولهپ قورغان اوستينه يورورگه بويوردى. روسلر بريولى قورغانغه طابا يوروب، آشا ياقينلاشا باشلادى. آنلر بار كوچلرى ايله قورغاننى آلورغه طروشقلرى كىي، تاتارلرده آنى بيرماس اوچون بار كوچلرى ايله طروشقمده لر ايدى. تاتارلرنڭ روسلر ايله اوزاق اوروشورلىق كوچلرى بولماغانلقدن، آنلرنڭ جيگولهچكى بيلگولى ايدى. چنلابده اول شولاي بولوب چقىدى. ايكي ساعت چاماسى بيك نق اوروشقاندىن صوڭ، تاتارلر جيگولوب، قاچارغه باشلادى. روسلر ايسه آنلرنڭ آرتلردن قولاب بارالر ايدى. بو اوروشده تاتارلردن كوب كشى قولوب، ۲۰۰ كشى طوتقون ايتولدى (۱). تاتارلرنڭ اوتاقلرنده بولغان ئلله نه چاقلى طويوملىق لر روسلر قولينه توشدى (۲). قورغاننڭ آلونووى روسلر اوچون نه چاقلى قووانچلى بولسه، تاتارلر اوچون شولچاقلى

۱) Никон. л. т. 5. стр. 211. Цар. кн. стр. 507. Татищевъ т. 5. стр. 356.

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 26.

قايغولى بولدى. آنڭ كيتووى ايله قزان خانلىغى طاغىده بىر طايانچىنى يوغالتدى. قورغاننڭ آلونووينى ايوانغە بىلدىرو اوچون سيونچى بىبارولدى. روس عسكىرى شونده قونوب. ايرته بىرلەن آرچە قالاسىنە يورى باشلادى. بو قالا قزاندىن ۵۲ چاقروم يراقلىقىدە ايدى. يولده نە چاقلى آوول اوچراسە، بارسىدە روس عسكىرى طرفىدىن طالانا هم ياندىرولا ايدى.

روسلارنڭ آرچەغە كىلولىرى بىلگولى وشونڭ ايله برابر آندەفى خلقىدە روسلارنى جىڭارلك كوچ بولماغانلىغى اوچون، آرچە خلقى روسلار كىلگانچەگە چاقلى قالادن چغوب اورمانلرغە قاچقان ايدى. روسلار اول تىگرەدە ۱۰ كون باصقونلىق ايتوب، طالانماغان اورون، يىغما ايتولماگان آوول قالدىرولمادى (۱). اول ياقىدە آووللار يارىسوق بىش بولوب، آندە هر تورلى آشاملىق نوسەلىرى مول ايدى. آندەفى ايكىمك لارنڭ كوبلىكى ايله تورلىگىنە روسلارنڭ اولوغلىرىدە شاق قاتورتق بولدى (۲). آندە هر تورلى تورلوك - طووار كتولرىنڭ سانى بولمادىغى كىبى، طويوملىق لارنڭدە سانى يوق ايدى. قزانلىلر بورونغىدىن بىرلى تىرى - يارى ايله ساتو ايتوچان بولغانلىقى اوچون، آنلارنڭ يورتلرندە صوصار، تىبىن، كش، اوشانداق - باشقە يورتقچ تىرىلرى بىك كوب ايدى. شونلارنڭ بارسىدە روسلار قولىنە توشدى.

قزان يورتى بالغاىدە بىك باى بولغانلىغى اوچون، روس عسكىرى اول ياقىدە ئللە نە چاقلى بال جىدى. روسلارنڭ باصقونلىغى تاتارلار اوچون قوت چقچ ضررلى بولدى. تاتارلارنڭ ايرلرى قىرولدى. خاتون - قز هم بالالرى طونقون ايتولدى. آووللرى ياندىرىلوب، بار كىك نوسەلىرى طالاندى. ياندىرولغان آووللار ساناب بتورگىسز كوب بولدىغى كىبى، طويوملىق لارنڭدە سانى يوق ايدى، روس عسكىرى باصقونلىق ايتكان اورونلارنڭ بويى قاما يلغەسىنە چاقلى بولوب، اينى ۱۵۰ چاقروم ايدى. شول آرادە نە چاقلى آووللار بار ايسە، بارسىدە ياندىرولدى؛ سرايلر واتولدى؛ ايلرر ئولتورولدى؛ خاتون - قز

۱) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 421.
Отрывокъ русской летописи (п. с. р. л. т. 6.) стр. 307.
Истор. о взят. казан. гл. 66. Сказанія князя Курбскаго стр. 26—27.

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 26.

هم بالار طوتقون ايتولدى؛ نرسه لر طالاندى؛ تورلوك - طووارنڭ قايسى لرى قاولانوب، قايسى لرى ئولتورولدى. بوندىن صوڭ روسلرغە اول ياقده اش قالماينچە، آنلر قزانغە قايتە باشلادى بونلر ايله، طالانغان نرسه لرنڭ سانى بولمادىغى كىبى، قاولانوب قايتولغان تورلوك - طووارنڭدە سانى بوق ايدى (۱).

روسلر تاتارلر قولندە طوتقون بولغان روسلرنى قوتقاردقلىرى ايله برابر اول ياق كشىلرندندە بايتاغىسىنى طوتقون ايتدى. قايسى بر روزنامە لرنڭ سوزلرینه قاراغاندە، شوشى طوتقونلرنڭ سانى ۵ مڭ كشى بولوب، شونلرنڭ ۱۲ سى آرچە بكلرى، ۷ سى چيرمش باشلقلىرى، ۳۰۰ سى يوز باشلقلىرى هم آقصاللر ايدى (۲). هر تورلى نرسه گە باى وشونڭ ايله برابر ماتور بولغان آرچە ياغى روسلرنڭ ۱۰ كونلك باصقونلىق ايتولرى آرقاسندە طانولماسدى يقندى بولوب قالدى. تاتارلڭ طارقانولوى، آرچە ياغىنڭ طالانوب اشدىن چىووى روسلر اوچون ايتڭ ظور قووانچلى اش بولدى. آنڭ ايوان اوچوندە شولاي بولاجى بيلگولى ايدى. شونلقدن آشا كشى يبارو تيوشلى كورولدى. آشا شونى سويلەر اوچون، سيمون ياقوولفنى سيونچى ايتوب يبارولدى. اوزلرى ايسە آنڭ آرتندىن قايتدى. ايوان، آرچە خلقىنڭ چيڭولوب طارقانولغانلىق لرىنى ايشوتكاج، چيركاوگە باردى؛ ياشلى كوزلرى ايله تلە كدە بولوندى. باشلقلرنى قوچاقلاپ، اوزينڭ قولىنى اوبەرگە ايرك قويدى. آنلرنڭ باتورلىق هم يگتلك لرىنى ماقتاب، تورلىسىنى تورليچە بولەكلەدى (۳). روس عسكرى قزان يانندە تورليچە آغىرلقلر كورمكدە بولدىغى كىبى، آچلقدندە شاقطى آغىرلىق چيكمكدە ايدى. آشاملىق نرسه لرينڭ كىلگچدە وولغىغە باتووى آنلرنى آزوقسىز قالدىرغان ايدى. مونە شوى آرچە باصقونلغى روس عسكرىنى بايوتوب يباردى. آنلر قووانولردىن نە اشلرگە بلميلر؛ ايسابلە ماگان اوروندىن اوزلرىنى طويدىرغانلغى اوچون

۱) Связанія князя Курбскаго стр. 27. Никон. л. т. 5. стр. 211. Цар. кн. стр. 507. Татищевъ т. 5. стр. 357.

۲) Истор. о кезан. цар. (Соловец. сп.) стр. 127.

۳) Никон. л. т. 5. стр. 211. Цар. кн. стр. 507. Татищевъ т. 5. стр. 357.

تكرينى ماقتىلر ايدى. قورى ايكمگ گهده طوبيا آلمان روس عسكرى، شوشى باصقونلق دن صوڭ بتونلاى ايركونلدهدى. صغر ۱۰ آچغه، طور اوگوز ۱۰ تين گه ساتولور بولدى (۱).

روسلر تاتارلار اوستينه باصقونلق ايتدكلوى كىي، قزانليرده روسلر اوستينه باصقونلق ايتودن كبرى طورمىلر ايدى. روس عسكرى آرچه باصقونلغندن قايتوب ۴ كون طورقدن صوڭره، طاغ ياغى چيرمىلرى روس اوڭ قولى اوستينه هجوم ايتوب، آنلرنڭ آت كوتولرىنى قاولاب كىتدى. بونلرنڭ آرتلرندن اوچ باشلق قول آستونده روس عسكرى قاولارغه چغوب ۱۵ چاقروم يراقلقده چيرمىلرنڭ آرتندن يتدى. چيرمىلرنڭ قايسى لرى قرولدى، قايسى لرى طوتقون ايتولدى. روس طوبلرى قزان اوستينه طوقتاوسز آتوب طورمقده ايدى ايسه لرده، توبه ندىن آتولغانلىق لرى اوچون اول چاقلى ضرر كىتوره آلمىلر ايدى. مونه بواش ايوانغه آغىر طيولدى. اول، طوبلرنى بوغارى اورونغه اورونلاشتورورغه اوبلادى. ايوان ويروددقوفنى چاقوروب، آڭا ميخائىل وارائىنسكى نڭ اورمىلرى يانينه، خان قابقاسينڭ ايسه فارشوسينه بر «ماش» (۲) قويارغه بويوردى. بو ماش ۳ چاقروم چاماسى يراقلقده قزانليرغه كورسه تولى ياصالغان ايدى (۳). ايوان ويروددقوف كىچ قزون ماشنى قزان يانينه كىلتوروب قويدى. آنڭ بيوكلىگى ۶ سازىي ايدى. ماشنڭ اوستينه تورليچه طوبلر اورونلاشتورولوب، آنلرنڭ طورلريغنه ۱۰ لاب بار ايدى، اوچچىلر، شوشى طوبلر ايله، شهر هم آنڭ قىمىلرى اوستينه، اوشانداق قزان اوراملرينه آتارغه باشلاب، آنلرغه شاقطى ضرر كىلتوره لر، قزانليرنىده قوه لر ايدى. قايسى برهولرنڭ يازولرينه قاراغانده، ماش اوستونده گى طوبلرنڭ قزانغه كىلتورگان ضررى بيك زور بولدى. شونلردن آتولغان چدره لر ايله ئولگان قزانليرنڭ سانى، خاتون - قز هم بالالرندىن باشقه، ۱۰ مڭ چاماسى بار ايدى (۴). بو چاقده قزان اوراملرنده يورو ممكن بولماينچه، آندهغى

۱) Сказанія князя Курбскаго стр. 27.

۲) «ماش» ديوب مناره كىك بنا ايتولگان بيوك اورونغه ايتوله در. روسچه

Башта, Башня سوزلرى شوشى ماش سوزندن آلونغان بولورغه كيرهك.

۳) Сказанія князя Курбскаго стр. 28.

۴) Сказанія князя Курбскаго стр. 28.

كشىلار قالا قىمەسى ھەم قابقالرى ياننىدە تورلىچە چقور ھەم «اويق» (۱) لار قازوب شونلارغە پوصقانلار، اورلارغە اورونلاشقانلار ايدى. شەرنىڭ ھەر قابقاسى آلدندە قزانلىلارنىڭ قورغانچى لورى بولونوب، شونلارنىڭ ياننىدە اويق لاردا بار ايدى. قزانلىلار شوشى قورغانچى لارنىڭ آرتندىن، اوشانداق تىگى اويق لاردا چىغوب ھىچ طوقتاوسىز روسلار ايلە اوروشمىقىلار ايدى (۲). روسلار قزانلىلار اوستىنە ئوزلوكسىز اتوب طورداقلىرى كىيى، قزانلىلاردا تونى - كونى روسلار اوستىنە اتوب طورالار ايدى. ايوان، مىخائىل وارائىنسكىغە آرچە قابقاسى ايلە آرچە ماشى قارشوسىندە بولغان اور ايلە خان قابقاسى قارشوسىندە بولغان قورغانچى لار ياننىدە اورمىلار تەگەرە تورگە بويوردى. روسلارنىڭ اور ياننىدە كىلوب اورونلاشولورى قزاننى آلور اوچون طور ياردا ھەم ايتە چىك بولغانغە كورە، آنلار نىچوك بولسىدە شونىڭ ياننىدە كىلورگە طوروشالار، آقرونلىق ايلە بولسىدە، اورغە طابا اورمىلىلار ايدى.

روسلارنىڭ نرسە تەگەنلىك لورى قزانلىلارغە يىلگولى ايدى. آنلار روسلارنى اورغە ياقىنلاشتورماس اوچون بار كوچلارنى قويالار، روسلار ايلە بىك نىق اوروشالار ايدى. نىچە كونلاردا صوڭ مىخائىل وارائىنسكى اور ياننىدە ياقىنلاشوب، آندە اورمىلار قويغالادى. يىكشىنە كون ايوان مىخائىل وارائىنسكىغە اورمىلار ياننىدە طورورغە بويوردى. ايواننىڭ قوشووى بويىچە، اوقچىلار، قازاقلار، بايار بالالارى اورمىلار ياننىدە كىلوب اورونلاشدى. صوڭرە قزانلىلار ايلە اوروشقە كروشدى. ايكى آرادە شاقىلى قزو اوروش باشلانوب، ھەر ايكى ياقىندا ئولوچىلار بار ايدى مىخائىل وارائىنسكى اور ياننىدە اورمىلار قويغالاسىدە، قورغانچى لار (۳) ياننىدە قويا آلمادى. قزانلىلار طرفىدىن روس عىسكىرىنىڭ بىك نىق قرواۋوى روسلارغە قورغانچى لار ياننىدە بارورغە ايرىك قويمادى. مىخائىل وارائىنسكى آنلارنى اورمىلار آرتىنە پوصتوروب، شونلار آرتندىن قزانلىلار ايلە

(۱) اويق، اويوك - اويوماش محل، دلىك، مغاره، لغت چىغىنى ص. ۴۴ قاموس توركى ج. ۱. ص. ۲۳

(۲) Никон. л. т. 5. стр. 211—212. Пар. кн. стр. 508. Татищевъ т. 5. стр. 357.

(۳) روزنامەلارنىڭ «Тарасы» دىو آناقلرى نرسەنى بز قورغانچى دىوب يورتمەز.

اوروشورغە بويوردى. روسلرنىڭ اور يانينە كىلوب اورونلاشولرى نە چاقلى قووانچلى بولسە، قزانلىلر اوچون شول چاقلى قاينغولى ايدى. بوچاقده روسلر ايله قالانڭ قىمەسى آراسندە بسر اورغنە بولوب، آنڭ كىكلگى ۳ صاژين تيرەنلگى ۷ صاژين ايدى. قزانلىلر اوزلويده آنى سىزەلر، نيچوك بولسەدە روسلرنى قالا يانندن قولامقچى بولالر ايدى. آنلرنڭ طوبلرى، اوشانداق ملطق ھم اوقلرى ئوزلوكسز روسلر اوستينە آتوب طورديغى ايله برابر، قالانڭ قىمەلرى اوستوندىن طاشلردە ارغوتولادر ايدى. توش چاغندە روسلرنڭ قايسى لرى آشارغە طارالوب، اور ياغندە قالوچىلرى اول چاقلى ككوب توگل ايدى. مونە شول چاقده قزان ياوى قالادن چغوب، روسلر اوستينە ھجوم ايتدى. روس عسكرى قورقولردن قاچارغە باشلادى. لىكن روسلرنڭ عسكەر باشلقلى اورونلردن قوزغالمينچە تاتارلر ايله اوروشقە كروشدى. بونلرنڭ قورقماينچە اوروشقە كروشلرى قاچوچى روسلرغەدە يورەك بىردى. آنلردە تاتارلر اوستينە ھجوم ايتە باشلادى. باشقە ياقلردندە اوروش يىرپنە كىلوچىلر، تاتارلر اوستينە ھجوم ايتوچىلر بولدى. تاتارلرنڭ روسلرنى قاچورورلق كوچلرى بولماغانغە كورە، آنلرنڭ جىكولەچكى بىلگولى ايدى. چنلابدە اول شولاي بولدى. تاتارلر نە چاقلى اوروشوب قاراسەلردە، روسلرنى قاچورا آلمادى. اوروشنڭ آزاغندە اوستونلك روسلر ياغندە بولوب، تاتارلر قالا اچينە قاچا باشلادى. بو اوروشدە تاتارلردن ئولوچىلر بولدىغى كى، روسلردندە ككوب بولدى.

مىخائىل وارائىنسكى ككوب يىرىندن يارالانوب، آنى ئولومدىن آلوب قالوچى صوغوش كىوملريگنە بولدى. يورى كاشين يىكلچە، پىتر موروزوف آغىرچە يارالانوب، بو صوگفىسى صوغوش يىرىندن كوچورولدى. اوچى باشلقلى ايله بايار بالالرى آراسندەدە يارالانوچىلر ككوب ايدى. قزاننڭ آلونمى قالووى روسلرنى قالا يانندن قولانغاندەغنە بولاچق ايدىگىنى قزانلىلر بىك آچىق بلەر ايدى. شوڭا كورە، آنلر روسلر اوستينە طاغيدە باصقونلىق ايتەر اوچون جيون باشلادى. اوزاقده طورماينچە، قزان ھم نوغاي ياوى ايله زەيناش بك قالادن چغوب، روسلرنڭ آلقى بولوكى ھم يورتاوى اوستينە ھجوم ايتدى. ايكى آرادە طاغيدە بىك نق اوروش باشلاندى. بو اوروشنڭدە

صوڭى قزانلىلر اوچون كوڭلى بولوب چقمادى. روس عسكىرى تورلى ياقدن تاتارلرغە ھجوم ايتوب، آنلرنى قالاغە قاچوردى. تاتارلردن ئولوچىلر بولغانلاغان كېك، يارالانۇچىلردە بايتاق بولدى. ميخائىل وارانىنسكىغە بولوشلىق ايتەر اوچون، ايوان آلكىسى پلەشچىفنى، اوشانداق باياربالالرى ايله اوز بولو كى نىڭ باشلقلىرىنى يباروب، پىتر موروزوف اورنىنە فوما پىتروفنى يباردى. قزانلىلرنىڭ جىگولووى روسلرنىڭ كوڭلىنى كوتەردىكى كى، ايوان نكەدە آشا كوڭلى كوتەردى. اول، قالا تىگرەسندە اورونلاشقان روس عسكىرىنىڭ طوقتاشلىرىنە باروب، آنلرنى تاتارلر ايله آرمى-طالبى اوروشورغە قزقتوردى. يارانغان باشلقلىرىنە باروب، آنلرنى تورلېچە باغشلادى. ايوان، قزانلىلرنىڭ قورغانچىلر آرتىنە پوصقانلىق لىرىنى بىلگانگە كورە، شونلرنى آستىن قازورغە بووردى. آنىڭ بولاي ايتووى، قورغانچىلرنىڭ آستىنە دارى قويوب كوتەرتىك اوچون ايدى. سىنتابرنىڭ ۳۰ نچى كۈنىدە، ايوان، قورغانچىلرنىڭ آستىنە دارى قويوب كوتەرتورگە، آنلر ھواغە اوچورتولغاچدە، خان ھەم آرچە قابقالرى قارشوسندەغى اوربوينچە اورمەلر قويارغە شونلرنىڭ آرتلىرىنە پوصتورولغان عسكىرگە صوغوشقە حاضر بولوب طورورغە، باشقە بولوكرگە ايسە شەرگە ياقىنلاشماقە بووردى (۱).

قزانلىلر باشىنە طاغىدە بىك ظور قايغو كىلەچك ايدى ايسەدە، قزانلىلرنىڭ آندىن خىللىرى يوق ايدى. اوزاقدە طورمى دارىغە اوت تورتولوب، قورغانچىلر ھواغە كوتەرتولدى. آنلرنىڭ اوزلرى ھواغە اوچورتولدىكى كى، آنىڭ ياندىغى كىشىلردە ھواغە اوچورتولدى. دارى ايله كوتەرتولگان بورەنەلرنىڭ كۈبسى شەر اوستىنە توشوب، آندەغى خلقنى قىرغالادى. قزانلىلر قورقۇلردىن نەشلىرگەدە بىلمىنچە، اوروشدىن طوقتادى. شول آرادە روسلر خان قابقاسى، اوشانداق آرچە، آتالىق، تومەن قابقالرى قارشوسندەغى اور بوينچە اورمەلر قويوب آنلرنى نغوتدى. قزانلىلر روسلرنىڭ اورمەلر قويوب قالاغە ياقىنلاشقانلىرىنى كورگاچ، قالاڭ تورلى قابقالردىن چىغوب، روسلرغە بىك نىق ھجوم ايتدى. تاتارلرنىڭ اوروشولرى چن كوڭلدىن بولدىكى كى، روسلرنىقىدە چن كوڭلدىن

۱) Никон. л. т. 5. стр. 213. Пар. кн. стр. 508—509. Татищевъ т. 5. стр. 359.

ایدی. بونلرنڭ بونچیلری روسلرنی قالاغه یاقینلاشتورماسقه، ایکنچی لری ایسه نیچو کگنه بولسه ده یاقینلاشورغه طروشالرایدی. شونلندن ایکی آراده بولغان اوروش بیک قانلی بولدی. تاتارلرنڭ هجومی بیک کوچلی بولدی ایسه ده، روسلرنی قاپورورلق بولمادی. آنلر، آفرونلق ایله بولسه ده، قالاغه یاقینلاشالر، نه چاقلی کشیلری قورولسه ده آغخه طابا آتلیلر ایدی. ایوان اوزیده چدی آلماینچه قالا یاینه کیلیدی. آنڭ کیلووی روسلرنڭ کوکلیشی کوتردی. ایوان کیلگاجدن آنلر طاغیده نغره ق اوروشقه کروشوب، قالاغه یاقینلاشا باشلادی. بونلر بارا طورغاچ قالانڭ اور کوپری هم قابقالری یاینه یتوب، شونلرنڭ یانلرنده تاتارلر ایله اوروشور بولدی. بو چاغنده روسلرنڭ ظور هم کچکنه طوبلری طوقتاوسز شهر اوستینه آتوب طورالر، آڭکا شاقطی ضرر کیلتوره لر، روس اوچیلریده اوزلرنڭ ملطق لوزندن آتوب طورمقده لرایدی. روس عسکری ایله قزان یاوی قالانڭ قیمه لری یاننده قارا قارشی کیلوب اوچراشدی. ایکی آراده قزو صوغوش باشلاندى. بونلر قلعچ هم سونگی لرایله قروشالر، برسی ایکنچی سینڭ قولندن طوتوب اوروشه ار ایدی. بو اوروش قزان یاننده بولغان اوروشلرنڭ ایڭ قانلیلردن بولدی. قالانڭ یاقیننه موندی قرواش بولغانی یوق ایدی. آتولغان طوبلرنڭ گورولهلوری، صوغوش قوراللرنڭ یاڭغراولری، اوروشوچیلرنڭ شاولولری سببلی، قزان تیگره سی ایڭ قورقونچلی حالگه کرگان، طوبلردن چققان قوی توتون بتون شهر اوستینی قابلاغان، کشیلر برسی ایکنچی سینی کورماز بولغان ایدی. تاتارلر روسلرنی قزانغه یاقینلاشتورماس اوچون نه چاقلی طروشوب قاراسه لرده، آنلر هاما آغخه آتلیلر، شهرگه یاقینلاشالر ایدی. اوزاقده طورماینچه روس عسکرینڭ بر بولو کی قالانڭ قیمه لری اوستینه منوب، شهرگه کره باشلادی. بر تورلیسی ایسه آرچه ماشیننی قولغه توشوروب، آنڭ اچینه اورونلاشدی. میخائیل واراتینسکی تیزلک ایله ایوان یاینه باروب، روس عسکرینڭ قزانغه کره باشلاغانلق لرینی آڭکا بلدیردی. میخائیل واراتینسکی شول کوندوک قزاننی آلورغه تلیدر ایدی. اول تورلی یاقندن شهرگه هجوم ایتوب شول کوندوک قزاننی آلورغه بویورویینی ایواندن اوتونسه ده، ایوان آنڭ نله گاننچه أش ایتمادی. روس عسکری اول کوننی هجوم ایتەرگه حاضرله نوب یتما گانلگی

اۈچۈن، ايوان آنى كېلەچك كۈنلەرگە قالدېرونى موافق كوردى. ياساۋوللار بىياروب، عسكرنى شەردن كىرى چغارورغە بويوردى. روسلر قزان اچىنە كرۈب آياق باصقانلق لرى اۈچۈن، آنلرنىڭ قزاندىن چغاسىلرى، تاتارلار ايلە اوروشونى طاشلاب كىرى چىگونەسىلرى كېلەيدىر ايدى. شوڭا كورە، آنلرنى شەردن آلوب چغو ياساۋوللارغە شاقىلى آغىر بولدى (۱). روسلر كىرى چىگونەسىلەرگە، قزان خلقىنى بىك نق قورقوغە سالدى. قزاننىڭ يازمىشى نېچەگە كۈن قالغان ايكانلىكىنى آچىق ايتوب كورسەتدى. چىكگان چاقەدە قالاننىڭ قىمەسىنە اوشانداق قايسى بر قابقالرى ايلە كوپلر يىنە روسلار اوت تور تىدى. آتالق، نوغاي، خان قابقالرى ياندى بولغان كوپلر تون بويىنچە يانوب، كول بولدى. شول اوروندىغى قالاننىڭ قىمەسىدە يانوب، شوندىغى طوپراقى ھم واق طاشلر شەرنىڭ اچىنە ايشولدى (۲). روس عسكرىنىڭ شەر اچىنە كرۈپىللىرى كىرى چىگونەسىلەرگە، آرچە ماشىنە، اوشانداق آرچە قابقاسى ايلە شوننىڭ ياندىغى قىمەلەرگە اورونلاشقانلرى چىگونەمادى، بوللر شوشى اورونلارگە قالوب، بولاچق اوروشقە حاضرلەنە باشلادى. قزان تاتارلرىبە طوقتاوسز اشە بولونوب، واتولغان اورونلرنى توزەتلەر؛ يانغان قابقالر ايلە قىمەلرنىڭ قارشوسىنە ياڭابورالر بوراب، آنلرنىڭ اچلرىنە طوپراق طولتورالرايدى. ايوان ھر بولو كىگە خىر بىياروب، يىكشەبە كۈن بولاچق ھجومگە حاضر بولوب طورورغە بويوردى. او كتابرنىڭ ۱۰ نچى كۈندە، قالا بولەن ايكى آرادە بولغان چقورلرنى آغاچ ھم طوپراق سالوب تىگۈزلەرگە، اورلر آرقىلى كوپلر سالورغە، طور طوللردن شەر اوستىنە طوقتاوسز آتوب طورورغە بويوردى. بو طوللر، كۈن بويىنچە آتوب طوردى. قالاننىڭ قىمەلرى توبىنە چاقىلى طوردى. شولاي بولسەدە ايوان اول كۈننى قزاننى آلورغە تەلمەدى، قزانغە ايلچى بىياروب، بىرولونى تەلەرگە بولدى. شول اوى ايلە قاماى مىرزانى قزانغە بىباردى. قزانللىلر اوز ايرىكلرى ايلە ايوانغە باغونەسىلر، اول تەلگانچە اش ايتەرگە بولوب سوز بىرسەلر روسلارغە قارشى طورورغە قوتورتقان كشىلرنى روسلر قولىنە طابشورسەلر،

۱) Никон. л. т. ۵. стр. 213. Цар. кн. стр. 509. Татищевъ т. 5. стр. 360.

۲) Никон. л. т. ۵. стр. 214. Цар. кн. стр. 509. Татищевъ т. 5. стр. 361.

ايوان نڭ آنلارنى باغشلاياچق ايدىگىنى قزان خلقىنە سويلەرگە قوشدى. نيچەلەب طاغ ياغى كشىلرى ايله قاماي ميرزا قزانغە باردى ايوان نڭ نرسەتلەگانلىگىنى قزان خلقىنە سويلەدى. قاماي نڭ سوزلىرى آرزغە بولسەدە قزانلىلارنى يومشار تىمادى. جلى سوز ايشوتوب قايتو اويى ايله بارغان قاماي ميرزا قزانلىلردن: «باش بىر ميمز! روسلر قالانڭ قىمەلرى هم ماشندە بولسەلدە، بزى باشدان ايكنچى لرنى ياصىمىز، بارىمىز ئولەرمىز وياخود صاغ قالورمىز» دىگان سوزنىگنە ايشتوب قايتدى (۱). بو سوز قزانلىلار نڭ «يورت» اوچون آقتى چىككە چاقلى صوغوشورغە، كوكل قويغانلىق لرىنى آڭلاتادى ايدى. قزانلىلار نڭ روسلرغە قارشى طورورلىق كوچلرى قالماغان ايدى ايسەدە، ايركلى كوینچە طوتقون بولوغە قاراغاندە، يىكتلوچە اوروشوب ئولونى آرتق كورەلر، نە بولسەدە صوغوشوب قالونى تىوشلى دىوب بلەلر ايدى. ايوان، قزانلىلردن قاتى جوابنى آلتاچدە، قزاننى هجوم ايله آلورغە چىلاب قرار بىردى. هر بر بولوگكە خبر يباروب هجومگە حاضرلەنورگە بووردى. عسكەر نڭ قايسى بولوكلارنى شهرگە هجوم ايتەرگە، قايسى لرىنى ايسە صاقچىلىق قىلورغە بىلگولەدى. ايوان اوزى، اوشانداق ياقىنى ولادىمىر آندرىيوىچ، اوزى نڭ بولوكى ايله، خان قاباقسى قارشوسندە بولغان قىرلىك آرتندەغى قالاچقدە طوروب، هجوم ايتوچىلرگە شوندىن ياردەم بىرەچك ايدى. روس عسكەرىنى آرچە اورمانى ياغىدىن بولاچق هجومدىن صاقلار، قزانلىلارنى اورمانغە قاچورماس اوچون؛ شىخ على ايله ايوان مستىسلافسكىنى آرچە قىزىندە طورورغە بىلگولەدى. بونلر آرچە يولى ايله چواش يولىنى دە صاقلایاچق لر ايدى. شىخ على نڭ يانندە قاسم بىكلرى هم ميرزالرى، اوشانداق تاتار عسكەرى ايله طاغ ياغى كشىلرى بولونوب، مستىسلافسكى يانندە اولوغ بولوكنڭ بر ئلوشى بار ايدى. نوغای يولىنى صاقلارغە يورى آبالىنسكى ايله گرىگورى مىشچىرسكىنى بىلگولەب، بونلار نڭ صوڭغىسى ايوان نڭ اوز بولوكلردىن برسینە باشلىق ایتىمكە ايدى. گالچى يولىنى صاقلار اوچون، ايوان رامادانوفسكى ايله ايوان زابالوتسكىنى بىلگولەب، بونلار نڭ طوقناشى قزان يىلغەسى نڭ آرغى ياغىدە، بىش بالطە نڭ

۱) Никон. л. т. 5. стр. 214. Цар. кн. стр. 509. Татишевъ г. 5. стр. 361.

ایسه یاقیننده ایدی. شولوق قزان یلغەسیناڭ آرغی یاغینه میخائیل واروننی بیلگولەب، بوکشی ایله ایواننڭ اوز بولولکرنندن برسی بار ایدی. بونلردن یوغاریرەق ایسه، ایسکی قالاچق یاننده، میخائیل فالوین غە طورورغە بویوردی. قزانغە ایڭ ظور ضرر کیلتورگان نرسە قالانی آستدن کوتەرتو بولغانلغی اوچون، ۲ نچی اوکتابردە بولاچق هجومدن ئلوکندە قالانڭ نیچە اورنینه داریلر قویولوب کوتەرتورگە بولوندی. عسکرنڭ عمومی هجومی شوشی کوتەرتودن صوڭ بولاچق ایدی. ایوان قزانغە هجوم ایتهچک بولولکرنڭ هر برسینە آیروم اورونلر بیلگولەب، آنلرغە شوشی رهوشدە هجوم ایتهرگە بویوردی: بایار بالالری آراسندن ایڭ بولدقلی وشونڭ ایله برابر صوغوش اشدە بلوکل یولغان کشیلرنی آیورورغە بویوروب، شونلرنڭ هر ۱۰۰ ی برباشلق قول آستونده یورورگە تیوشلی ایدی. باشلاب شهر اوستینە تورلی یاقندن قازاقلر، بایار کشیلری هم او قچیلر هجوم ایتهرگە تیوشلی بولوب، آنلرنڭ برنیچیلری آتامانلر، صوڭغی لری ایسه اوز بولولکرنینڭ باشلقلری قول آستونده ایدی. شونلر قالانڭ قیمەلری اوستینە باروب یتکاج، روس عسکرینڭ باشقە بولولکلری هر یاقندن آنلرغە یاردم ایتهرگە تیوشلی ایدی.

قالانی کوتەرتکاجدە میخائیل واراتینسکی ایله آلیکسی باصمانوف شوشی واتولغان اورون آرقلی شهر اوستینە یورورگە، قالانڭ باشقە تیشکارینه ایسه اوز قول آستونده غی باشلقلرنی یبارورگە تیوشلی ایدی. کوتەرتولەچک اورونلرنڭ برسی «آتالق» قابقاسی بولوب، آڭکا هجوم ایتهر اوچون فوما پیتراویچ بیلگولەندی. آڭکا ایواننڭ اوز بولوککی بولوشلق ایتهچک ایدی. «قاباق» قابقاسینە هجوم ایتهر اوچون، آلتی بولولکرنڭ باشلغی بولغان دمیتری حیلقوق بیلگولەنوب، آڭکا شولوق بولولکرنڭ ایکنچی باشلغی بولغان ایوان پرونسکی یاردم ایتهرگە تیوشلی ایدی. «ازبویلی» قابقاسینە هجوم ایتهر اوچون فیئودر تروبوکوروف، قزان یلغەسی قرینده غی «یابوغا» قابقاسینە آنلری قوربسکی، «مورالی» قابقاسینە سیمون شیریمیتیف «تومەن» قابقاسینە دمیتری پلەشچیف بیلگولەنوب، بونلرنڭ برنچی سینە یوری شیماکین، ایکنچی سینە پیترا اشچیناتوف، اوچونچی سینە واسیلی سیریبیرانی، دورنچی سینە ایسه دمیتری میکولینسکی بولوشلق ایتهرگە تیوشلی ایدی.

ايوان، بونلارنىڭ ھەر بىرسىنە ۲ نچى اوكتاۋىدە، يەكشەنبە كۈن، ايرتە سائەت ۳ دە اوروشقە حاضر بولۇپ طورورغە بويوردى. اوزىدە كىچىدە نوڭ شوڭا حاضرلەنۇپ، اوستىنە كۈپەسىنى كىدى. قالانڭ آستى ايكى اوروندىن قازولۇپ (۱)، شونلارنىڭ آستىنە ۴۸ كىسمەك (۲) دارى قويولغان ايدى.

يەكشەنبە كۈن، ايرتوك، ميخائىل وارائىنسكى ايوان يانينە كشى يباروب، داريلارنىڭ قالا آستىنە قويولغانلىق لىرىنى، لىكن دارى قويغاننى قزانلىر كورگانلىكى اوچون، ھجومنى ۳ نچى سائەتكە قالدىيورورغە تىوشلى توڭل لىگىنى ايوانغە بلىدىردى. شوندىن سوڭ ايوان ھەر بولوڭگە خىر يباروب، تىزدن اوروشقە باشلارغە حاضرلەنۇپ طورورغە بويوردى. اوزى ايسە چىركاۋگە كىتدى. كوزلردىن ياشلر آغوزوب تورلىچە تەلە ككە بولوندى. بو چاغندە ايوان چن صوغوشچى قىافتىندە بولونۇپ، اوستىنە صوغوش كىومى كىگان، يانينە تورلىچە قوراللىر طاققان ايدى. اوز بولوڭىنىڭ باشقلىرىدىن بولغان ولادىمىر ايوانوويچ ايلە ايوان شىر يىمىتىنى، اوشانداق نىچە لەپ باشقە بولوڭلرنى قالا يانينە يباروب، تىوشلى بولغان اورونلرىنە طوقتارغە بويوردى.

ايواننىڭ تەلەڭى شاقىلى اوزاقغە سوزولۇپ، قوياش چاغىغە ياقىنلاشدى. دىياقون انجىلنىڭ: «كتو ھم كىتوچى بو بولور» دىگان سوزىنى اوقوغاندە قوياش چغوب، بر آرزىنە كۈنەرولە باشلانغان ايدى. شول چاغندە بىك نىق شارطلاو ايشوتولۇپ، بتون بىر اوستى سىلكونۇپ كىتدى. بوشارطلاو ئلىگى قالا آستىنە قويولغان دارىغە اوت قابونغانلىقدىن ايدى. ايوان چىركاۋ ايشىگىدىن چغوب قاراغاندە قالا وانولغان، بورەنە ھم كشىلر بوغارى كۈتەرولگان، ھوا طوزان ايلە طومالانغان ايدى. بر آزدن سوڭ طاغىدە بىك نىق شارطلاو ايشوتولدى. مونسى اوڭى سىندىدە قاطىراق بولدى. ئلە نە چاقلى كشى

۱) Отрывокъ русской лѣтописи (п. с. р. л. т. 6) стр. 310. Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 433. Истор. о взят. казан. гл. 72.

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 29.

هواغه كوته رتولوب (۱)، قایسی اورطه لی بوتارانغان، قایسی اریناڭ قوی
 قایسی لریناڭ ایسه آیاغی اوزولگان ایدی. قالانڭ كوته رتولووی ایله روس
 عسکری «الله بزناڭ برله» دیوچقروب، هر یاقندن قزان اوستینه هجوم ایندی.
 قزانلیلرده تڭریدن یاردهم، یولاووچدن باغشلاو ایستهب «یورت اوچون
 باریمز ثولهرمز!» دیوب اوروشقه کروشدی. بوچاغنده قزانلیلرناڭ كوڭکلری
 «یورت» قایغوسی ایله طولغان، یورت اوچون بارسیده جان بیورورگه بولغان
 ایدی. روسلر تون بوی صوغوشقه حاضرله نکلری کبی، قزانلیلرده یاخشی
 حاضرله نگانر ایدی. قزان عسکریناڭ قایسی بر بولوکلری قالانڭ قیبه لرینه
 اورونلاشوب، قایسی لری قالانڭ ماشلرینه اورونلاشقانلر ایدی. روسلر
 قزانغه یاقینلاشا باشلاغاچده، قزان طوبلری بردن روسلر اوستینه آتولا
 باشلادی. آتولغان جهره لر یاغور شیکلی باوادر ایدی. روس عسکریناڭ
 قایسی بر بولوکلرینه قزانغه یاقینلاشو بیک آغیر بولماسده، قایسی لرینه
 چیکدن طش آغیر بولدی. بیگره کده آندری قوربسکی قول آستونده بولوب
 قزان یلغه سیناڭ آرغی یاغندن هجوم ایتوچیلری ظور چیتونلک کوردی.
 قزاننڭ اول یاغی توکه طاغ بولغانلغی اوچون، قزانلیر روسلر اوستینه طاش
 آتالر، بوره نه ته گره تهلر ایدی. اول یاقندن هجومگه باشلاوچی روس عسکریناڭ
 صانی ۱۲مڭ ایدی ایسه ده، قالا یانینه کیلگانده آنلر شاقطی آرایغانلر ایدی.
 بو یاقده غیلرغه قزانغه یاقینلاشو بیک چیتون بولسه ده، باشقه یاقده غیلرغه
 اول چاقلی چیتون بولمادی. اوزاقده طور ماینچه روس عسکری قزانغه
 یاقینلاشدی. قزاننڭ قابقالری هم قیبه لری یانینه کیلوب، قالا یاقیننده
 صوغوشا باشلادی. ایکی آراده صوغوش قزوشقان بولسه ده، ایوان هامان چیرکاو دن
 چقماغان، اول تورلیچه باغونا، تلک ایته ایدی. بو آشکه روس باشلقلریناڭ
 اچلری پوشدیشی کبی، عسکرنگه اچی پوشادر ایدی. ایواننڭ یاقینلرندن
 روسی ایوان یانینه کیلوب «پادشاه! سیگا بارورغه وقت ایندی، عسکرنگ
 تاتارلر ایله صوغوشالر، کوب بولوکلر سینی كوته لر» دیدی. ایوان شول

۱) Никон. л. т. 5. стр. 216. Цар. кн. стр. 511—512.
 Татищевъ т. 5. стр. 365. Отрывокъ русской лѣтописи стр.
 312. Истор. о казан. цар. стр. 458. Истор. о взят. казан.
 гл. 77.

سوزنى ايشوتسەدە، اورنندن قوزغامادى. «تله كنى بتكانچەگە چاقلى كوتسەك، عيسى نىڭ توگالولى يارلىقاشىنى آلورمز» دىدى. تله كنى بتورمىچە چىركاودن كىتاسكە بولدى. ايوان اوزىنىڭ چىركاودە اوزاق طورغانلىقىنى سىزمى ايدى ايسەدە، صوفوش يىزىدە گىلر آنە سىزەلر، آنىڭ اول چاقلى طورويىنە آغىرسنەلر ايدى. شول آراده قالا يانندن طاغىدە كشى كىلوب، ايوانغە شەر يانىنە بارورغە وقت بىلگە يتكان، بادشاهسىز عسكرنىڭ كوڭلى توشونكى ايدىگىنى سويلەدى. ايوان شوندىن سوڭدە بر آز تله كندە بولونوب، چىركاودن چقىدى، اول چىركاودن چققاندا آنىڭ اتى ايدىرلەنگان كوئىنچە چىركاوياننىدە طورادر ايدى. ايوان آتىنە آتلانوب، آشچىلىق ايله قالا يانىنە يورى باشلادى. شەرنى قاماغان عسكر آراسىدە ايواننىڭ اوز بولوكمىدە بولونوب، ايوان شونىڭ يانىنە طوقتادى. اول كىلگاندا قالا قىمەسىنىڭ نىچە اورنىغە روس يالاولرى قادالغان ايدى. ايوان، قالانى قاماغان ھربولوگكە طالى اوروشورغە بوپوردى. آنىڭ كىلووى ايله روس عسكرىنىڭ كوڭلى كوتەرولدى. عسكرنىڭ چن كوڭلدىن صوفوشماغانلرىدە چىلاب صوفوشور بولدى. اوزاقىدە طورماينچە روس عسكرى قالا اوستىنە توپولداپ، شەرگە كرە باشلادى. قايسى بر ياقلىردە شەرگە كرە ارتق چىتون بولمادى ايسەدە، قايسى لىرنە بىك چىتون بولدى. قالانىڭ توكە ياقلىرىدىن روسلر اوستىنە تاش آتولدى، بورەنە تەگەرەتولدى، شولاي ايتولوب آنلرغە ئىللە نە چاقلى ضرر ايتولدىگى كىبى، قالا يانىنە كىلگىچ اوستلرىنە قاينانغان صلاما سىيولدى. مونە بونلر روسلرنىڭ قالاغە ياقىنلاشولرىنە شاقلى قومماچاولق ايتىدى (۱). شولاي بولسەدە، روس عسكرى شەر اچىنە كرەب، قزان اوراملرنىدە قازلى اوروشلر باشلاندى مېخائىل واراتىنسكى، شەر اچىندەگى روسلرنىڭ غنە تاتارلرنى جىگۇب بتورە چىگىنە اوشانوب يتماگانلىگى اوچون، ايوان يانىنە كشى يباروب، شەردەگى عسكرگە ياردەم بىرونى اوتوندى. شول خىبرنى آلوى ايله، ايوان اوز بولوكمىنىڭ بايار بالالرىنى قزانغە يباردى. بو چاغىدە قزان اوراملرى اوروشوچى كشىلر ايله طولغان، شەرنىڭ ھىچ بر اورامى بوش توگل ايدى. ايوان بولوكمىنىڭ باشلقلىرى، اوز قول آستلرنىغى بايار بالالرى

۱) Сказанія князя Курбскаго стр. 30.

ایله، قزانغه کروب، تاتارلر اوستینه هجوم ایتدی. روسلر ایله تاتارلر قارا قارشى کیلوب، سونگی هم قلعلر ایله اوروشلر، قایسی بر اورونلرده ایسه پچاقلر ایله صوبوشلر ایدی. بو اوروش شاقطی اوزاقغه سوزولدی. ئولگان هم یارانغان کشىلر بیک کوب بولدی. روسلرنڭ قایسیلری ابو توبه لری باشینه منوب، تاتارلر اوستینه آتالر، آنلرنی قره لر ایدی. نیچه ساعتکه سوزولغان شوشی اوروشده روسلر تاتارلرغه اوستون چقماقلری کبی، تاتارلرده روسلرغه اوستون چقماغانلر ایدی.

روس عسکرینڭ ابو توبه لرینه منوب تاتارلر اوستینه آتا باشلاوی اوروشنڭ باریشینی اوزگرتدی. اوستونلڭ روسلر یاغنده کورونه باشلاب، تاتارلر قاچا باشلادی (۱). روس باشقلری هر یاقدن ایوانغه خبر بیاره لر، روس عسکرینڭ بیک نق صوغوشقانلق لورینی آڭگا بلدییره لر، اوستونلڭ روسلر یاغنده بولغانلقنی سویلهب آڭگا سیونچ بییره لر ایدی. قزان شهری هر تورلی نرسه گه بای بولدیغی کبی، آلتون، کومش، اصل طاشلرغه ده بیک بای ایدی (۱). آنڭ شوشی بایلغی روس عسکرینڭ برلگینی بوزدی. آنلرنڭ قایسیلری تاتارلر ایله اوروشوده دوام ایتسه لرده، ایکنچی تورلیسی صوغوشنی طاشلاب طالارغه کروشدی. شهرگه کرگان روس عسکرینڭ بایتاغیسی شوشی اشکه کروشدیگی کبی، قالانڭ طشنده قالوچیلرده شهرگه کروب طالارغه یابوشدی. آت قاراولچیلری، ایکه ک پشوروچیلر، ساتوچیلر، ئولگان هم یارانغان بولوب قالوچیلر بارسیده طالارغه کروشکان، شونلرنڭ آراسنده ۲ - ۳ قات قایتقانلری بار ایدی. اوروشوچی روسلرنڭ صانی آز قالدیغی ایله برابر، اوزاق صوغوشو ایله آنلر بیک بالوقغانلر ایدی. بو چاق، قزان عسکرى اوچون روسلر اوستینه یاشکان هجوم ایتەرگه ایڭ اوڭغایلی وقت ایدی. قزانلیرنڭ روسلرنی قالادن قاولاب آنی یاشکان اوزلرینه قایتارولری ممکن توگل ایدی ایسه ده، روسلرغه شاقطی قوماچالوق ایتولری ممکن ایدی. قزان خلقدنه امید بتونلای کبسولگان بولسه ده، روسلرنڭ آزیووی آنلرغه یاشکان

۱) Никои. л. т. 5. стр. 217. Цар. кн. стр. 512. Татишевъ т. 5. стр. 367.

۲) Сказанія князя Курбскаго стр. 31.

امید ببرد. برکه‌لہب هجوم اینکانده روسلرنی قاولاب بولور دیگان اویغه توشوردی. قزانلیلر تورلی یاقدن روسلر اوستینه توپولداب، آنلرنی قره باشلادی. اوستونلک طاغیده تاتارلر یاغینه کوچدی. روسلر چیگونه باشلادی. صوغوشوچی عسکرلرک چیگونووی تگی طاللاوچیلرغده قورقوصالوب، آنلرده قاچارغه طوتوندی. قایسی لری قابقادن چغا، قایسی لری قیبه آر قیلی توشه، قایسی لری ایسه «کیسه لر! کیسه لر!» دیو ققروپ چابادر ایدی. روسلرلرک طالارغه کیتولری باشده رهق سیزولماگان بولسه ده، صوگنندن سیزوله باشلادی. بو اشدن روسی باشقلری قورقوغه توشوب، شونی ایوانغه بلدیرو توشلی بولدی. آنلرک یانینه کشیلر بیارولوب، عسکرلرک طالارغه کیتووی سویله ندی. تیزلک ایله اوزلرینه یاردهم بیرونی ایواندن اوتونولدی (۱). ایوان اوزیده قالدن قاچوب چغوچیلرنی کورگان، تاتارلر روسلرنی جیکگان بولورغه کبرک، دیوب قورقوغه توشکان ایدی. ایوان، باشقلردن خبر آلووی ایله، اوز بولوکی نلک یارتمسینه اوروشن بیرینه بارورغه بویوردی. آنلرک بو بولوکی ۲۰ مک آتلی عسکردن عبارت بولوب (۲)، قالاغه بارورغه بویورولغان ۱۰ مک چاماسنده غیسی جایاوله ب شهرگه یورورگه توشلی ایدی. بونلر شهرگه کروب تاتارلر اوستینه هجوم ایتدی. اوستونلک طاغیده روسلر یاغینه کوچدی. تاتارلر آقرینلق ایله چیگونه باشلادی. روسلرلرک ایرته نگی هجوملری وقتنده یادکار خان آرچه یاغندن چیگونوب، قالا اورطه سندغی «تاجیک» چقوری یانینه طوقتاغان، شول اورونده طوروب روسلر ایله بیک نق اوروشقه باشلاغان ایدی. آنلرک یاننده خانلرک یاقینلری، بایتاق غنه قزان یاویده بار ایدی. روسلر یاکانن هجوم ایتکاج، یادکار خان آقرینلق ایله آرتقه چیگونوب، «خان یورتی» نه طابا یوری باشلادی.

شولای بولسه ده اول، روسلر ایله بیک نق اوروشا، آنلرغه شاقطی ضرر کیلنوروب چیگونه در ایدی. خان یورتی قالدنلرک ایلک بیولک اورونده وشونلرک ایله برابر بیک شب نهوتولغان بولغانلغی اوچون، قزان یاوینلرک (۳) کوبسی

۱) Никон. л. т. ۵. стр. 217. Цар. кн. стр. 512. Татищевъ т. ۵. стр. 367.

۲) Сказанія князя Курбекаго стр. 32.

۳) Сказанія князя Курбскаго стр. 19.

شونده جيولغان، قزان يلغەسى ياغندەغى قالادن چيگوجيلورده شونده كيلوب اورونلاشقانلر ايدى. خان يورتى بيوك طاغ باشنده بولديغى كىي، قزان نڭ اياڭ شەب مسجدلر يەنە شونڭ باشنده ايدى. بونلر نڭ دەسى طاشدن بولوب (۱)، اوزلر نڭ بيوك منارەلر ايلە ئللەقايدين كورونەلر، قزان نڭ مسلمان شەرى ايدىگىنى بيك يراقندن آڭلاتوب طورالرايدى. قزان عسكرى خان يورتىنە طابا يوردىكى كىي، روسلردە تاتارلر ايلە اوروشا - اوروشا شوڭا طابا يوربلر، اقزىنلاب آڭا ياقىنلاشالو ايدى. يادكار خان مسجدلر يانينە ياقىنلاشقاچ، قزان نڭ علماسى روسلرغە قارشى چەوب، آنارغە ھجوم ايتدى. بونلر نڭ آراسندە شەرنڭ آبيزلر، سىدلر، ملالرى بولونوب، باشلقلرى قزان نڭ اياڭ آتاقلى عالم لرنىدن بولغان قلىشريف ملا ايدى. قزان علماسندە دىنى ھەملى طوبغولو ياخشىلاب اويغانماغان، شوڭا كورە، آنلر قزان خلقىنى كىرەگنچە تربىە ايتە آماغان ايدى ايسەلردە، آنلر نڭ بو اشى اوزلر نڭ ھەم بورونغى بابالر نڭ گناھلر نى باغشلاتور اوچون اياڭ ايزگو بو اش بولدى. بونلر روسلر نڭ كوچلى عسكەرلر نە كوكرەك كىروب، ھىچ نرسەدن قورقماينچە اوروشقە كروشدى. بو تور كوم قزان ملالر نڭ ھجومى ايلەگنە روسلر نى كىبرى چيگورو مەكەن توكل ايدى ايسەدە، بو اش تىگىلر نڭ بورونغى گناھلر نى يارلىقاتور اوچون ظور بو اش بولدى. بونلر، طوتقون بولوب ياشاوكە قاراغاندە، يورت اوچون ئولونى آرتق كورگانلر، شول اوى ايلە اوروشقە كروشكانلر ايدى. آنلر نڭ اويلرى اوزلر نچە ايزگو بولديغى كىي، ئولولر يەنە ايزگولر چە ايدى. بونلر نڭ بارسىدە روسلر قولندن ئولتورولوب؛ بوسىگنەدە صاغ قالمادى (۲). يادكار خان اوزى نڭ يانندە قالغان كشىلر ايلە خان يورتىنە كروب بىكەلەندى. شونڭ اچندە طوروب، ساعتدن آرتق طاغىدە روسلر ايلە اوروشدى. بو چاغندە قزان اوراملرى ئولوكلر ايلە طولغان، كشى قانى يلغىلردن صو كىك آغادر ايدى (۳). يادكار خان نە

۱) Сказанія князя Курбскаго стр. 19.

۲) Никон. л т. 5. стр. 218. Цар. кн. стр. 513. Талищевъ т. 5. стр. 367. Сказанія князя Курбскаго стр. 33.

۳) Отрывокъ русской лѣтописи стр. 312—313. Истор. о взят. казан. гл. 77.

چاقلى قاتى اوروشوب قاراسده، روسلرنى قاچورا آلمادى. آنڭ شولاي بولاچى ئلوكدە نوڭ بىلگولى ايدى. آڭكا قاچودن باشقه چاره قالماغانه كوره، اوزينڭ يانندهغى ياوى ايله قزان يلغهسى آرقىلى چغوب اورمانغه قاچارغه اويلادى. شوشى اوى ايله قالانڭ توبەننە بولغان «يلبوغا» قابقاسينه يورى باشلادى. آنڭ ياننده ۱۰ مڭ قزان كشيلىرىدە بار ايدى. قزانلىلر قالاغه ياقينلاشا باشلاغاچ، آندىرى قوربسكى آنلرنڭ قارشى لىرىنە چغوب، يوللرىنى كىسىدى. آنڭ ياننده ۱۵۰ گنە كشى بولسده، يولنڭ طارلغىدىن اوتكارى قزانلىلرنى طوقتاتدى. شول آرادە روسلرنڭ شەردەگى عسكەرلەردە قزانلىلر آرتىدىن كىلوب، آنلرنى قرە باشلادى. قوربسكى قول آستوندىغى روسلر قالانڭ قابقاسى ياننده طوروب اوروشالر، نىچوڭكگنە بولسده، تاتارلرنى طشقە چارماسقە طروشالر، طاغ باشنەغىلەرى ايسە تاتارلرنى تورلىچە قرەلر ايدى. قزانلىلرنڭ قابقادن چغوب اورمانغه قاچارغه تەلەگانلارنى ايوانغەدە بلدىرولگان، شوڭا كوره، آندىرى قوربسكى غە بولوشلق ايتەر اوچون، ايكى بولوك عسكەر يبارگان ايدى.

بونلونڭ كىلوى ايله روسلردە طاغيدە كوچ آرتوب كىتىدى، بو اوروش قزانلىلر اوچون بىگرە كدە كوڭلسز بولدى. طاغ آستوندىغى اورونلر تاتار ئولوكلرى ايله طولوب، قزان كشيلىرى اوزلرينڭ طوغانلرى اوستوندىە يورىدىر ايدى. قزانلىلر يادكار خاننى بىوك بر ماش اوستينە منگزوب، روسلردن بر آزغە بولسده اوروشدن طوقتاب طورولرىنى اوتوندى. آنلرنڭ بولاي ايتولرى اوزلرينڭ بر تەلكارىنى روسلرغە بلدىرو اوچون ايدى. روسلردە قارشىلىق قىلمادى، اوروشدن طوقتادى. قزانلىلر روسلرغە قاراب: «بىزنىڭ «يورث» مەز، اوشانداق خانلرمىزنىڭ اوطراغى بولغان اولوغ شەرمەز بار بولوب طورغان چاغندە، اوزمىزنىڭ خانمەز هم يورتمەز اوچون، سوڭغى چىكگە چاقلى اوروشدىق. مونە حاضرندە ايسە خانمەزنى صاغ اولارەق سزگە تابشورامەز. سز آنى اوزگىزنىڭ پادشاھگىزنىڭ يانينە ايلتوڭىز! قالغانلرمەز ايسە سىزنىڭ ايله آقتى صاوت (ئولوم) نى آچەر اوچون كىڭ يالانغە چغامەز» دىدى (۱). قزانلىلر

آغزندن سويلهنگان بو سوز قزان خانلغى اچنده سويلهنگان سوزلرنىڭ اېڭ موڭلىسى بولدى. موندى سوز قزان خانلغنده سويلهنگانى بولماغان كېك اول موندن سوڭده سويلهنگاندى. شوندن سوڭ يادكار خان اوزىنىڭ ۳ كىشىسى ايله روسلر قولينه تابشورولدى (۱). انلرنىڭ بوسى قزاننىڭ اياڭ اتاقلى قاراچىلارندن بولغان زەيناش بك، ايكنچى لرى خاننىڭ ياقىنلارندن ايدى.

قزانلىلر يادكارنى روسلر قولينه تابشورولرى ايله انلرنىڭ اوستلرينه اتا باشلادى. روسلرده تاتارلرغە اتمقدهلر ايدى. قزانلىلرغە قابقادن چقو اوڭغايىسىز بولغانغە كوره، انلر قالاننىڭ قىمەسى اوستوندن يوروب، قزان يىلغەسى ارقىلى چقمقچى بولدى. بونلرنىڭ چىچاق اورونلرى روسلرنىڭ اوڭ قول طوققاشى طوغرىسىندە بولغانلىقدن، تاتارلرغە اول اورون ارقىلى قاچو يىڭل بولاچق توڭل ايدى. چىلابدە شولاي بولدى. روسلرنىڭ اول طوققاشلارندە آلتى زور طوبلرى بولونوب، شونلردن تاتارلر اوستينە اتولا باشلادى. شوڭا كوره، تاتارلر صولغەرەق بورولوب، قزان يىلغەسى بوينچە بر آز توشكدن سوڭرە، يىلغەدن چقمقچى بولدى. اوستلرنىڭ گى صوغوش ياراقلىرىنى سالوب، يىلغەنىڭ ارغى ياغىنە چغا باشلادى. قزان يىلغەسىنىڭ اول اورنى صاي بولغانغە

(۱) يادكار خاننىڭ طوتفون ايتولووى طوشماسىندە ايكنچى تورلى سوزلردە بار: ياشكنە بر روس يىكتى قولينه قىنسز قىچ طوتوب، قزان مسجدلارنىڭ بوسى يانينە باردى. مقصودى آندەغى نرسەلرنى طاللاو ايدى. مسجدنىڭ ايشكى بىيگى بولغانغە كوره، يىكت قورالى ايله ايشكنى واتوب، مسجدنىڭ اچينە كردى. آننىڭ بر ياغى قىمىتلى نرسەلر ايله طولغان، ايكنچى ياغىندە تورلچە بىزەكلى كىيولمىر كىيگن ۱۰۰۰ لىب ماتور قزبار ايدى. ناچارغە كىيوم كىيگان بر كىشى بىرگە اولطورغان، يىغلى، باشينە طوفراق سىبە، اوزنچە تەك ايتە؛ آننىڭ آلدندە ۱۲ كىشى نماز اوقى، قوراللانغان ۳۰ كىشى ايسە يانندە طورادر ايدى روس يىكتى طالاونى كوڭلندىن چىقاروب، تىگى كىشىلرنىڭ بارىندە ئولتورمقچى بولدى. قوراللانغان كىشىلر روسچە اولارنى «ياش يىكت» سىن بىزنىڭ هيىچ بىرمنى ئولتورە آلماسن سىن بىزنى تىرى كووينچە آلدە، اولوع كىنارگە ايلت. بىزنىڭ اوچون سىن آناردن بولەكلر آلورسن. مۇنە بو، قزان پادشاهسى، تىگىلر علماسى. بىز ايسە بىكلرى دىدىلر. يىكت اوزىنىڭ ايدىشلىرىنە تىگى ۱۲ ملان ئولتورورگە قوشوب، يادكار خاننى ات اوستوندە، بىكلرنى ايسە جايالوب ايوان يانينە آلوب كىتدى. Истор. о казан. цар. (Соловец. см.) стр. 163 — 165.

كوره، يلغه آرقىلى چغو آرتق قيون بولمادى. شوندهغى تاتارلارنىڭ سانى ۶مىڭ چاماسىندە ايدى. يلغەنىڭ آرغى ياغىندە روسلارنىڭ اولكە قول بولوكلىرى بولونوب، شونىڭ باشلىق لىرىدىن آندىرى قوربىسكى قزان ياغىندە، پىتر اشچىناتوف ايسە آرغى ياقىدە ايدى. تاتارلارنىڭ يلغە آرقىلى چغا باشلاغانلىق لىرىنى كورگاچىدە، پىتر اشچىناتوف اوز قول آستوندىغى بولوكە ايله تاتارلار اوستىنە هجوم ايتىدى (۱). شول آرادە آندىرى قوربىسكى دە اوزىنىڭ يىاندىغى ۲۰۰ لىپ كىشى ايله قزان ياغىدىن آرغى ياقىغە چىغوب، تاتارلار آرتىدىن قاولى باشلادى (۲). قوربىسكى اوزى آت اوستوندى بولدىغى كىبى، آنىڭ ايداشلىرىدە آت اوستوندىلر ايدى. شوڭا كوره، بونلرغە تاتارلار آرتىدىن قووب اوستلرىنە هجوم ايتو قيون بولمادى. قوربىسكى نىچە قات تاتارلار اوستىنە جىلەكونوب صاغ قالغان ايدى ايسەدە، سوڭىدىن بىك نق يارالانوب، بىرگە يىغولدى. تاتارلارنى قورقو ألغان بولغانلىقى اوچون، روسلر ايله اوروشونى تله مىلر، نىچوك بولسەدە اورمانغە قاچونىغىنە قارىلر ايدى. ايوان، سىمون مىكولىنسكى ايله لىف صالتيقوفنى «بىشى بالطە» غە، مىجائىل گلېنسكى ايله ايوان شىرىمىتوفنى قزان يلغەسىنىڭ آرغى ياغىنە يىاروب. قاچقان تاتارلارنى قاولارغە بويوردى. بونلر تىزلىك ايله تاتارلار آرتىدىن يتوب، آنلارنى قرە باشلادى. ئولگان هم يارالانغان كىشىلر صانسز ايدى: قزان يلغەسىدىن اورمانغە چاقلى بولغان بولونلىق، اوشانلىق اورمان قىرىندىغى آقلانلر، اچىندەگى يالانلر بارسىدە تاتار ئولوكلىرى ايله طولغان ايدى. شەرنىڭ اچى ايله تىگرەسى بىگرە كدە قورقونچلى بولوب، آنىڭ ھىربر اوراملرى ئولوكلر ايله طولغان، يوروجىلر ئولوكلر اوستوندىن يورىلر ايدى. خان يورتى آرتىدىغى چقورلر، قزان يلغەسى بويى، بولونلىق بارسىدە تاتار ئولوكلىرى ايله طولوب، قايسى بر

۱) Никои. л. т. 5. стр. 218. Цар. кн. стр. 513. Татишевъ т. 5. стр. 367.

۲) آندىرى قوربىسكى اوزىنىڭ يازغان كىتابىدە، يلغە آرقىلى چىغوجى تاتارلار اوستىنە باشلاب هجوم ايتوجى اوزىگىنە بولغانلىقنى يازوب، آندە اولكە قولنىڭ اىكنىچى باشلىقى بولغان پىتر اشچىناتوفنىڭ بارلىغىنى يىاد ايتماسەدە، لىكن بو اوروشدە پىتر اشچىناتوفنىڭ برىنچى اورون طوتۇدىدە، قوربىسكىنىڭ ايسە سوڭىدىن كىلوب قاتناشۇندە شەھە يوقىدر.

اورونارده ئويوم - ئويوم ياتالرايدى (۱). تاتارلاردن ئولگان هم يارالانغان كشيلىرنىڭ سانى آچىق بىلىگولى بولماسەدە (۲)، آنلارنىڭ اونارمىكلەپ بولغانلىقى بىلىگولى ايدى. تاتارلاردن ئولوچىلر سانىز كوب بولدىغى كىمى، طوتقون ايتولوچىلردە بىك كوب بولدى. ايوان آنلارنىڭ خاتون - قزەم ياش بالالارنى تىرى قالدېرورغە بويوروب، أشكە يارارلىق ايرلارنىڭ بارچەسىنى ئولتورورگە بويوردى (۳). تىرى قالدېرولغانلىرى روس عسكرىنە ئولەشئوب، آنلارنىڭ ھر بوسىنە ديورلك بەر طوتقون تىگان ايدى. شولاي ايتوب قزان آلوندى، خانى طوتقون ايتولدى، قزاننىڭ يالاويدە روسلر قولينە توشدى. آتاقلى «قزان خانلىغى» نىڭ خواجهسى روسلر بولوب قالدى. روسلارنىڭ بورونغىدىن بىرى دشمانى بولوب كىلگان خانلىقنىڭ بنووى آنلر اوچون سويلەپ بتورگىسىز شادلىق بولدى. ايوان آشا اوزىدە نىچو كىگنەدە شادلانورغە بامىدىر ايدى. قزان خانلىغىنى تاتارلر قولدىن آلوب، اوزىنە باغشلاغانلىقى اوچون اللهغە چن كوكلندىن تله كدە بولوندى. ايواننىڭ قزاننى آلتاچ باشلاب أشلەگان اشى : اوروش چاغندە اوزىنىڭ يالاوى قالدوب طورغان اورونغە خاچ اولطورتوب چىركاكو سالورغە بويورو بولدى. شوندىن سوڭ ايواننى قوتلار باشلاندى. ايك ئلوك قوتلاوچى اوزىنىڭ ياقىنى ولادىمىر آندرىيوىچ ايلە بايارلر بولدى. بولنر ايوانغە «اللهنىڭ ياردەمى ايلە اوزىنىڭ دشمانلىرىنى جىڭگان پراواصلاونى پادشاه ياشا! الله طرفىدىن سىڭا باغشلانغان قزان خانلىقىدە كوب يىلمورغە چە صاغ بول! دىنسىز مسلمانلردن سىن بىزنى چىلاب صاقلاووچى. سىنىڭ آرقاڭدە نە چاقلى خورىستيانلر مىڭگوگە طوتقونلىقتىن قوتولالور، نە چاقلى بلچراق اورونلر ياقتورتولالور. كىلەچكەدە، مرحمتلى اللهدن سىڭا اوزون عمر، ھر بوردشمانىڭنى آياغىڭ آستوندىه طابئاتونى،

۱) Никон. л. т. 5. стр. 219. Цар. кн. стр. 513. Татищевъ т. 5. стр. 368—369.

۲) قايسى بىر روزنامەلردە بار كىمك ئولگان تاتارلارنىڭ سانى (ايرى، خاتونى، بالاسى ايلە) ۱۹۰ مىڭ، روسلارنىڭ ايسە ۱۵۰۳۵۵ دىو كورسەتولەدر. Истор. о казан. цар. (Соловец. еп.) стр. 167. اوچون بىز آتە يازماقتى.

۳) Никон. л. т. 5. стр. 218. Цар. кн. стр. 513. Татищевъ т. 5. стр. 368.

همده اورنيکه پادشاه بولور اوچون اير بالالر صوريمز» ديدى . ايوان بونلرغه قسقهچه جواب قايتاردى . برآزدن صولك شيخ على كيلوب ايواننى قوتلادى: «دشمانرگنى جيگوب آلتان اوز يورتك قزانده صاغ بولوب ياشا پادشاه!» ديدى . بو قوتلاو تاتار پادشاهسينك تاتار پادشاهلى بتووى ايله تاتار پادشاهلىنى بتوروچىنى قوتلاو بولغانلقدن، ايوان اوچون بيگره كده كوكللى بولدى . ايوان شيخ على گه «حومتلو پادشاه! سينك اوزيگه بيلگولى: مين آنلرغه نيچه قات طنچ طورورغه قوشوب بباردم . سىكا آنلرنك آزغونلى بيلگولى . نيندى اوصال اويلر ايله نيچه يلدن بيرلى آلداديلر ، نه چاقلى خريستيان قانينى توكديلر .

يارليقاشلى تگري بزگه اوزينك طوغرى بولغان حكىمنى كورسه تدى . خريستيان قانى اوچون آنلردن آچووينى آلدى، ديدى . ايوان يادكارخاننك طوتقون ايتولووينى ايشوتكاج، آنى اوز يانينه آلوب قايتارورغه بولغان، شونك اوچون دميتري پاليتسكىنى قزانغه ببارگان ايدى . قزاننك آتونوى ايوان اوچون چيكدن طش شادلىقى اش بولدىغى كىي ، يادكارنك طوتقون ايتولوويده شولايق شادلىقى بولدى . اول، آرتق قووانغانلقدن، بيك قاتى يغليدر ، «تگرينك بوكونى قووانا طورغان كون» ديوب سويليدر ايدى (۱) . اوزاقده طورماينچه دميتري پاليتسكى يادكارخاننى ايوان يانينه آلوب كىلدى . ايوان آكا آقريغنه طاووش ايله «نه اوچون بولغانوب بو چاقلى خورلقغه توشدك؟ اول قارغالغان قزانليرنك آلداتقى هم ايكى يوزلى لكارينى بلمه دكمو؟ نه اوچون آنلرنك كيگاشلرى بوينچه يوردك؟» ديدى . يادكار خان ايوانغه «اولوغ پادشاه! مين مونده اوزمنك طوغرى ايكانچيلگىنى بلد يورگه كيلماينچه ، گناهمدن توبه ايتهرگه كىلدم . مين سيندن تولوم كوتماينچه ، يارليقاش كوتهم . سين پادشاه مينم ناچارلقومنى صاغونما ، مين قلىگه اوزنك مرهمتكنى كورسه ت! عقسز قزانليرنك قوتقوسى بوينچه ، سين اولوغ پادشاهغه قارشى كىلدم . مونه ميكا شوشى ناچارلغمنك جزاسى كيلوب يتدى . حاضرنده سينك يوزيگه قارارغده اويالامن . آزغونلى هيج بر وقتده

۱) Отрывокъ русской летописи (п. с. р. л. т. 6.) стр. 313.

ياخشى لىقغە قارشى كېلە ئەلماڭى كىمى، يالغاندە ھېچ بىر ۋەقتدە ھىچ قە قارشى
 طورا ئەلماڭىنى مېن بلە ئەلماڭى . سېنىڭ قزان پادشاھلىقى اوستىنە كېلووڭ ،
 تېڭ-طومال دىنغە بولماينچە، سېنى بىزنىڭ ناچارلىغىمىز اوچون اللە بىبارگان. سېن
 پادشاھ ھازىردە ھق بولغان خرىستىيان دىنى اوچون بىزگە يتە كىچى مەم بول
 باشچىسى بول!» دېدى(۱). يادكارنىڭ بۇ سۆزلىرى ايوان اوچون بىڭ ائىرلى
 بولوب چىدى. ئەڭ كۆڭلى يۇمشاروب، يادكارنى يارلىقادی . شۇندىن سوڭ
 ايوان اوزىنىڭ بايار ھەم عىسكىرلىرىنە قاراپ «سز عىسىنى اوچون فەدا بولۇچى
 بىرنىچى كىشىلەرسىز. بۇ ۋەزىئەت سىزنىڭ كېڭ باتۇرلىق كورساتۇچى ھېچ كىم يوقدۇر.
 سز ايكىنچى ماكىدونىيالىلەر، بورونىقى جېڭولۇرنىڭ باتۇر عىسكىرلىرى، بۇ اشكۇز
 ايلە «دون» بىلغەسى ياندىدە نىڭرىسز مامانىنى جېڭوچىلەرگە اوخشىسز(۲)» دېدى.
 باشقە عىسكىرلەرگە كىشى بىباروب، ھەربوسىنە رحىمت او قودى . طوقتاشى ياندىدە
 كېلوپ يوزىنى كورورگە، چن كوڭلدىن طروشقانلىقلىرى اوچون اوزىنىڭ
 يۇمىلى قوتلاولرىنى ايشوتتورگە بويوردى(۳). شۇل ارادە مېخائىل وارائىنسكى
 ايوان ياندىدە كىشى بىباروب، قزاننىڭ آلونغانلىغىنى، ساناب بتورگىسز قىمتلى
 نرسەلرنىڭ روسلر قولدىن توشكانلىغىنى ئىللە نە چاقلى خاتون-قىز ھەم بالالارنىڭ
 روسلرغە طوتقون ايتولگانلىغىنى بىلدىردى. بۇنلارنى «نە اشلەرگە قوشاسىز؟»
 دىيۇپ ايواندىن سورادى. ايوان آڭكا خاننىڭ ئەبىرلىرىنى ايواننىڭ اوزىنە
 قالدۇرورغە، باشقىلرىنى ايسە عىسكىرلەرگە ئولەشورگە بويوردى . ايوانغە
 بولاق نرسەلر آراسىدە خاننىڭ تاجى، طايىقى، قزان خانلىرىنىڭ يالاۋى،
 شەرنىڭ طوبىلىرى بار ايدى. ايوان اوزىدە قزاننى كورمىگىچى بولوب، آڭكا
 كرورگە بولدى. شەرنىڭ اوراملرى ئولوكلو ايلە طولغانغە كورە، مورالى
 قاباقسندىن خان يورتىنە چاقلى سوزولغان بىر اورامنى ئولوكلودن آرچورغە
 بويوردى . ايوان شەرگە شوشى اورام بويىنچە كورەچك ايدى. ايوان قزانغە

۱) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 464 —
 465. Истор. о вят. казан. гл. 79.
 چاغندوق چوقونورغە اوبى بولغانلىقى بلونە.

۲) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 465 —
 466. Истор. о вят. казан. гл. 79.

۳) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 466.
 Истор. о вят. казан. гл. 79.

كرگانده آنڭ آلدندن بايارلار ايله آندرى پراتاپوپ، آرتندن ايسه ولاديمير
آندريويچ شىخ على يورىدر ايدى.

پراتاپوپنڭ قولنده خاچ بولونوب، اول خاچ روسلرنڭ آتاقلى خاچلرنىن
ايدى. ايوان قزانغه كروب خان يورتينه طوقتادى. بو اورون قزاننڭ اياڭ
شەب اورونلرنىن بولوب، خاننڭ سرايلرى، قزاننڭ آتاقلى يورتلرى،
مسجدلىرى بارسيدە شونده ايدى. ايواننى بو اورونده طاغيدە قوتلاولر
باشلاندى. روس باشلقلىرى ايله روس عسكرى بر آغزدن «يورتقچ تاتارلرنى
جىڭگان اولوغ پادشاه ياشا! الله طرفندن سىڭا باغشلانغان يورتدە اوزاق
يللرغە چە صاغ بول پادشاه!» دىوب قچقردى. خان يورتينه خاچ قالدالوى
روسلر اوچون بىگرە ككە قووانچلى اش بولوب، آنلر شوڭا نىچوكگنەدە
قووانورغە بلميلر ايدى. ايوان شونده جيولغان روسلر ايله طاغيدە بر قات
تلە كدە بولوندى. اول تلەك «اى حومتلو عيسى! صوڭقى بووندە شول چاقلى
معجزە كورسەتكانلىڭڭ، قاراڭقى ھم ئەشە كى بولغان اوروننى يافتورتقانلىڭڭ،
محمد ھم آنڭ آزدىروچىلىرى اورنينة اوزڭنڭ ترگزوچى خاچكنى،
اوشاند. اق معجز بولغان تدرىنى بىز گناھلىلرغە كورسەتكانلىڭڭ، يات اوروغدىن
بولغان خلقنى اوزلرينڭ پادشاھلىرى ايله بر ساعت اچندە يوق ايتكانلىڭڭ
اوچون سىڭا شكرانە قىلامز. صوڭقى زماندەدە، بورونقى زماننڭ آتاقلى
پادشاھلىرى كىك، باتور، يورەكلى، سىنڭ بوپروغڭ بوينچە يوروجى،
بىزنى دشمانلر قولندن قوتقاروچى، آڭلى، يارلىقاشلى، چداملى شوندى پادشاه
بىرگانلىڭڭ اوچون سىڭا تابونامز» دىوب ايدى (۱). ايوان قزانغه كركان
چاغندە شەر يانودن طوقتامانغان ايدى. اول عسكەر باشلقلرينە يانغىننى
سوندىروركە بوپوردى. شوندىن صوڭ قزاندىن چغوب، اوزىنڭ طوقتاشينە
قايتدى. چىركاوكە كروب طاغيدە تلە كدە بولوندى (۲).

۱) Никон. л. т. 5. стр. 220. Цар. кн. стр. 515. Татищевъ т. 5. стр. 370—371.

۲) Никон. л. т. 5. стр. 220—221. Цар. кн. стр. 515. Татищевъ т. 5. стр. 371. Истөр. о казан. цар. стр. 468. Истөр. о взят. казан. гл. 80.

عسکرگه یووانچلی سوزلر سویلهب، یار سینی ده باغشلا یا حق اید یگینی بلدیردی. یارالی باشلقلر ایله یارالی عسکرلرنشده کوکلرینی قوواندیردی. ایوان دانیلویورینی ماسقاوغه یباردی. طوغانی یوری واسیلیویچغه، خانونی آناستاسیاغه، میتروپالیت ماقاریغه قزاننک آلونغانلغینی، یادکار خاننک طوتقون ایتولگانلغینی، اوزینک دشمانلرینی جیگگانلغینی، قزاننک «بورکوتلک» لرینی (۱) طوزدیروب، آنلرنک اورونلرینه چیرکاولر طورغوزغانلغینی بلدیردی (۲). قزان اوزی آلونغان بولسه ده، آنک تیگره یاغنده فی ثلوشلر روسلر قولینه کرماگان ایدی. ایوان، شونلرنیده اوز قولینه کرتورگه بولوب، تیگره یاغده عسکر باشلقلری یباردی. آنده فی کشیلرگه یارلیق لری یازوب، هیچ نرسه دن قورقماپنچه اوزینک یانینه کیلورگه، بورونغی ده قزان خانلرینه قوله گان یاصاقنی اوزینه تولرگه بویوردی. قزاننک آلونوی آنده فی کشیلرنک امیدلرینی کیسدیگی کبی، یاغده فی کشیلرنشده امیدلرینی کیسکان ایدی. شوگا کوره، قزانغه تورلی یاقدن کشیلر کیله، ایوانغه باغوناباشلادی. آرچه، کشیلری شیمای، قوبیش اسملی ایلیچیلرینی یارلیق ایله ایوان یانینه یباروب، آناردن اوزلرینی یارلیقاونی، بورونغی پادشاهلر آغانچه یاصاقی آلونی، بایار بالالرندن برسینی یباروب، پادشاهنک یارلیقاشلی سوزلرینی آنلرغه سویلهونی اوتوندی. شولای بولغانده پادشاهغه طوغری بولوچیلغده سوز هم آنلی یارلیق بیورور، آنک یانینه کشیده یبارور ایدک، دیدی. ایوان نیکیمتا قازارینوف اسملی بایار بالاسی ایله ثلیگی قامای میرزانی آرچه ثلوشینه یباروب، تگیلرنک تله گاننچه اش ایتدیرگه بویوردی.

طاغ یاغی چیرمشلریده قزانغه کیلوب ایوانغه باغوندی (۳). ایوان آنلرنیده باغشلادی. او کتابرنک ونچی کوننده، شهرنک اوراملری ثلوکلردن آرچولوب

(۱) بورکوتلک، بورقتلیق بورونغی تورکچه بوت خانه معناسنده در. دیر صومعه، بوت خانه، آتش کده، جای صنم، بر قبيله. لغت چغتای ص ۷۹ بزر، روز نامه لرده گی «капип:е» سوزینی بورکتلک بورقتلیق ایله ترجمه ایتدک. ایواننک آنندن مرادی مسجدلر ایدی.

(۲) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 469. Истор. о взят. казан. гл. 80. Отрывокъ русской лѣтописи стр. 314.

(۳) قایسی بر روزنامه لرده. بونلرنک صانی ۹۳ ملک ۷۵ ایدی، دیوکورسه تله در.

Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 169.

بتكان ايدى. ايوان شول كۈننى قزانغە كروب، چىركاۋ سالور اوچون اوڭغايلى بولغان اورون قارادى. شەر اورطەسندە بر اورون آڭا اوخشادى. ايوان چىركاۋنى شۈندە سالمقچى بولدى. اوز قولى ايله خاچ اولطورتوب، چىركاۋنى شول اورونغە سالورغە بويوردى. ايواننڭ يانئندە آندىرى پراتاپوب ايله روس روحانىليرىدە بار ايدى. بونلر چىركاۋ سالوناقچ اورونغە طوقتاب تله كە بولوندى. آنى يىللىق صوايله بور كۈلدى. شۈندەن صوڭ ايوان، خاچلر ايله فالانڭ قىمەلرى ياتىنە باروب، آنلرنىدە تىگى صوايله بور كۈتدى. بو أشلر بارسىدە قزاننڭ خرىستيان شەرى بولوب قالغانلىقىنى آڭلاتار ايدى. ايوان، بايتاقەن بىرلى قزان يانئندە ماورغوب طورغانلىقى اوچون، آنڭ ماسقاوغە قايتاسى كىلەدر ايدى. اوكتابونڭ ۶ نچى كۈندە باشلقارنى يانئىنە چاقوروب، تورلى سىنى تورلى اورونغە بىلگۈلى باشلادى. آليكساندر غورباتى ايله پىترسىر بىرۋاننى قزانئە قالورغە بىلگۈلەب، بونلرنڭ برنچى سىنە پادشاھلىق أشلرىنى باشقارونى طابشوردى. آنلرنڭ يانلرنئە طاغىدە نىچەلەب باشلقلر، بايار بالالرى، اوچقۇلر، قازاقلر بار ايدى. بو عسكرنڭ سانى كۈبۈ بولغانلىقى خصوصندە توبلى سوز بولونماسەدە (۱)، آنڭ نىچە مكلەب بولغانلىقى بىلگۈلى ايدى. اوكتابونڭ ۱۰ نچى كۈندە نىكىتا ايله قاماى مىرزا آرچە ياغئندە قايتدى. بونلر ايله برگە آرچەلېلردن بىك كۈب كشى قزانغە كىلگنلر ايدى. آنلر ايوانغە باغوندى، بتون ئلوشلرى ايله ياصاق تولەرگە بولوب ايوانغە سوز بېردى. بو سوز ايوان اوچون بىك كوڭللى بولدى. اول آرچەلېلرنى باغشلاب، آنلردن ياصاقنى محمد امين خان زمانەسندە غىچە آلورغە بويوردى. آنلرنڭ أشلرىنى قارار اوچون آليكساندر غورباتىنى بىلگۈلەب، بارسىنىدە ايوانغە طوغرى بولوچىلغە أند ايتدوررگە قوشدى شولوق كۈندە طاغ ياغىنڭ تورلى ياكلردن كشىار كىلگان ايدى. بونلردە ايوانغە باغوندى. ايوان آنلرنىدە باغشلاب، اوزىنە طوغرى بولوچىلغە أند ايتدوررگە بويوردى، ايوان، اوكتابونڭ ۱۱ نچى كۈندە، اوزىنڭ ياقىنى ولادىمىر آنلر بىويچ هم بايارلر ايله كىگاشوب، ماسقاوغە قايتورغە بولدى. اوزى، كىمە ايله، وولغە بويىچە، نىژنى - نووگورود

(۱) قزانئە قالغان عسكرنڭ سانىنى قايسى بر روزنامەلر ۲۷۴۰، قايسى لرى ۲۷۰۴۰، قايسى لرى ايسە ۶۰ مڭ ايدى دېلر.

آرقیلی قایتورغه بولوب، میخائیل واراتینسکیغه، آتلی عسکر ایله، قوربدن واسیلی صورسقغه بئورورگه بویوردی. اوزندن صوڭ قزانده نیچوک بولورغه تیوشلیلیگی طوشماسنده «بویوروتو» **Варавъ** یازوب، آلکساندر غورباتیغه شونڭ بوینچه اش ایتەرگه بویوردی (۱). شوشی ۱۱ نچی کونده قزانندن کیتدی. اول کون سہشنبہ کون ایدی. ایوان قزانندن چغوب کیتدی ایسہده، آڭا «قوناق آتاوی» فارشوسنده بولغان قوملقده بوقلارغه طوغری کیلیدی. وولغہ قریینده قونوب، اوکتابونڭ ۱۲ نچی کونده زوبہ قالاسینہ کیلیدی. آنڭ ایله برگہ ولادیمیر آندرییویچده بار ایدی. پیتر شوپسکی نی زویہده قالدیروب (۲)، آڭا طاغ یاغی اشترینی باشقارورغه بویوردی. اول، آندهغی خلقلرنڭ اشترینی قارایاچق، آنلردن یاساق جیاچق ایدی. ایواننڭ بویوروغی بوینچه، طاغ یاغی اشتری زویہده، آرچه یاغینقی. ایله بولوناق یاغینقی قزانده قارالورغه تیوشلی ایدی. ایندی اورتاق اش بولا ایکان، اول چاغنده قزان باشقلری ایله زویہ باشقلری برگہلہشوب اشلەرگه تیوشلیلر ایدی. ایوان زویہده برگنه کون طوروب، ۱۳ نچی اوکتابرده نیژنیگه یوردی (۳). اول کون کچی آطنہ کون ایدی. فیئودر بولغاقوف، ولادیمیر موروزوف، ایوان قوزمین، یلیزار صوبوف اسملی کشیلر ایواننی قارشو آلور اوچون ماسقاودن نیژنیگه کیلگانلر ایدی. بونلرنڭ بونچی سینی ایواننڭ خاتونی آناستاسیاء ایکنچی سینی یوری واسیلیویچ، قالغانلرینی میتروپالیت ماقاری بیارگان ایدی. ایوان نیژنیگه کرگانده آنی ئللہ نه چاقلی خلق قارشو آلدی. کوب یللردن بیولی روسلرنی یودهتوب کیلگان قزان پادشاهلغیننی بتورووی ایله ایواننی قوتلانندی. ایوان بالاخنا آرقیلی ولادیمیرغه یوردی. آنڭ بو سفری آت ایله ایدی. ولادیمیردن صوزدالغہ، آنندن یوریف آرقیلی **Троице - Сергіева** موناستیرینه کیلیدی.

۱) Никон. л. т. 5. стр. 222. Цар. кн. стр. 516. Татищевъ т. 5. стр. 373.

۲) قایسی بر روزنامهلرده پیتر شوپسکی یاننده باریس صالتیقوفنڭده قالغانلغی یازولوب، بونلرنڭ یاننده ۴۰ مک عسکر پار ایدی دیولهدر.

Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 174.

۳) Истор. о казан. цар. (сп. Румянц. музея) стр. 472.

Отрывокъ русской лѣтописи (п. с. р. л. т. 6.) стр. 314.

بو موناستېر روسلرنىڭ اياڭ آتاقلى موناستېرلردىن بولغانلىغى اوچون ،
ايوان آندە تەلەك قىلۇپ قايتۇرغە بولدى . آندىن ماسقاۋ ياقىنىدەغى بىر آۋولغە
كىلۇپ قوندى . اول كۈن اوكتاىبرنىڭ ۲۸ نچى كۈنى ايدى . ايواننى آندە طوغانى
يۈرى واسىلېۋىچ قارشۇ آلدى . آناڭ ياندىدە بايتاقغىدە بايارلردە بار ايدى .
يۈرى ايلە بايارلار ، قزان خانلىغىنى آلوۋى ايلە ، ايواننى قونلادى .

اوكتاىبرنىڭ ۲۹ نچى كۈنىدە ايوان ماسقاۋغە يوردى . آنى قارشۇ آلور
اوچون ئىللە نە چاقلى خلق قرغە چىقان ، بتون ماسقاۋ تىگرەسى شونلر ايلە
طولغان ايدى . بونلر ، ايواننى كورولرى ايلە ، «باشاسون تاتارلرنى چىڭگان ،
خريستىانلرنى قوتقارغان پادشاھ!» دىيۇپ چىقردى . ايواننىڭ ماسقاۋغە قايتۇۋى
روسلر اوچون چىكىن طش شادلىقى اش بولدى . ماسقاۋ خلقىنىڭ ظورسى
ھم كچكىنەسى ، اوشانداق بتون روحانىلرى آنى قارشۇ آلور اوچون چىقانلر
ايدى . شونلرنىڭ آراسىدە مېتروپالېت ماقارىدە بولۇنۇپ ، آناڭ قولندە خاچ
بار ايدى . ايوان ماقارى ايلە اوچراشقاچ ، بىر نطق سويلەدى .

اول چاقىدەغى پادشاھلر آراسىدە ايوان كېك طويغۇلى پادشاھ يوق
ايدى . ايوان اوز خلقىنى چن كۈكلىن ياراتدىغى كېي ، اوزىنىڭ دىنى نىدە
شولاي ياراتادرايدى . آناڭ نىندى پادشاھ بولغانلىغى قىلغان اشلردىن كورونۇپ
طوردىغى كېي ، سويلەگان سوزلردىندە شول كورونەدرايدى . آناڭ ماقارىغە
سويلەگان سوزلرى اول چاقىدەغى پادشاھلر آغزىدىن سويلەنگان سوزلرنىڭ
اياڭ معنالېسى وشونىڭ ايلە برابر اياڭ اثرلېسى ايدى . اول سوز مۇنە شولاي
بولدى : «بتون روسنىڭ مېتروپالېتى بولغان آتامز ماقارى ، آرخبېيسقۇپ ھم
يېپېسقۇپلر ، ھىدە بتون پراۋاسلاۋونىڭ روحانىلرى ! اوزمىزنىڭ صاغ بولوۋمىز ،
اللەنىڭ كۈب گناھلرمىزنى عفو ايتۇۋى ، يورتنى تۈزۈك قىلوۋى ، دشمانلرنىڭ
باشقۇنلق ايتۇلردىن قوتقارۇۋى ، كورونگان ھم كورونماگان دشمانلردىن
بىزنى ساقلاۋى خصوصىدە كوچلى اللەغە ، پاك بولغان اللە آناسىدە ، اولوغ
كرامت چىلو ايلە ايزكۈلرگە تەلەكە بولوۋگىزنى مېن سزدىن اوتۇنگان ايدىم . بىز
سىزنىڭ ايلە نە چاقلى باغشلاۋلرمىز بولا طورۇبدە قزان پادشاھلرى ايلە قزان
كشىلرېنىڭ كۈب يىلردىن بېرلى بىزگە خىانت قىلغانلىقى ، خريستىانلرنى

طالافانلق لری، بزرگه تگری طرفندن بیرولگان کوب قالالر هم آووللرنی، اوشانداق روس اولکهلرینی طوتقون ایتکانلکری حقنده کیگاش ایتکان ایدک. ئله نه چاقلی چیرکاولری طوزدیرولغان، پاک موناستیرلری یغما ایتولگان، کوب خریستیان خلقی، روحانیلر، راهبلر، کناز هم بایارلر، یاش هم قارتلر، ایر هم خاتونلر طوتقون ایتولگان تگی قالارده بزنگ گناهمز، بیگره کده مینم گناهم شوملوغنده ساناب بتورگیسز خریستیان قانی توگولدی؛ ئله نه چاقلی کشی طوتقون ایتولوب بتون بیر یوزینه طاراتولدی.

بزننگ بورونغیده آنا هم بابالرمز اوشانداق بز، آچو آلور اوچون، نیچه مرتبه قوراللانغان، نیچه قات اوزمزننگ باشلق لرمزنی بیارگان ایدک، گناهمز شوملوغنده برنرسه ده اُشلی آلمادق. مونه حاضرنده اللهنگ مرحمتی ایله همده سزنگ کیگاشکوز بوینچه آنلرننگ اوستلرینه یوردک. شول چاغنده دشمانمز قریماق دولت گرای خان بزرگه یاقینلاشوب، بز قرانغه کیتکاج پراواصلایونه توپینه چاقلی بنورمکچی بولدی. سین، بتون روسنگ میتروپالیتی بولغان آتامز ماقاری اوزکننگ بالالرک، آرخیپیسقوب هم بیپیسقوبلرک، ایگومین هم چیرکاونگ روحانیلری ایله بزننگ تله کانلرمزنی کیمسوتمادک، خواجه مز عیسینگ «اویغانکوز، تلهک ایتوکوز، چقورغه ایلتماکوز!» دیگان سوزینی ایسکه توشوروب، اوزکننگ اویغانووک هم تلهکک، طروشو، ریاضت همده بتون ککیچ بویی اویاو طرووک ایله عیسینگ تگی سوزینی بیرینه یتکوزدک. شولایوق یات اوروغلرغه قارشى بز کیتکاج بتون ایزگوارورولرده، اوشانداق بتون خریستیان خلقینه روزه بولورغه، همده خریستیان لرنی طوتقونلقدن قوتقارو خصوصنده کوچلی اللهغه، خواجه مز عیسیغه پاک بولغان الله آناسینه، اوشانداق اولوغ ایزگولرکه تله کده بولورغه اوگوت بیرگانسن.

مرحمتلی الله؛ اوزیننگ پاک بولغان آناسیننگ دعاسی، اولوغ ایزگولرننگ هم سزنگ طروشولرکوز، تله کلرکوز، اوشانداق آرخیپیسقوب، بیپیسقوبلرننگ همده بتون چیرکاو روحانیلریننگ تلهلری آرقاسنده خلقنگ تلهگینی ایشوتدی، آنلرغه اوزیننگ یارده مینی کورسندی: قریم پادشاهسی دولت گرای هیچ کم ایله قاولانمی، مگر اللهنگ آچووی همده سزنگ ایزگوتله کلرکوز ایله بزنی کوتماينچه کیری فایتوب کیتدی. آننگ کشیلرندن قایسباری بزنگ کشیلرمز

ایله اوچراشدیلر، شونلرنی جیگارگه الله اوزینک مرحمتینی کورسه تدی: بزنگ
عسکر باشلق لومز قریم کشیلرینک کوبسینی فردی، کوبسینی تری کوینچه
پوتوب بزگه کیلتوردی. بز حاضرند اللهغه شکرانه قیلامز، سیکا، بتون
روسنگ میتروپالیتی بولغان آتام ماقاریغه، آرخیپیسقوپ، بییسقوپلورغه،
همده بتون چیرکاو روحانیلرینه باغونامز. قریم پادشاهی کیتکاج، قدرتلی
اللهنگ همده آنک پاک بولغان آناسینگ مرحمتینه، اوشانداق اولوغ ایزگولرنک
هم سزنگ تله کلرگزگه طایانوب اوزمنک طوغانم ولادیمیر آندریویچ همده
بتون عسکر ایله یوغاریده سویله نگانلرنی باشقارورغه، ئلیگی قان قیوچی
آزغون قزانلیلر اوستینه یوردک.

مرحمتلی اللهنگ، پاک بولغان آناسینگ مرحمتی، اولوغ ایزگولرنک
تله کلری، سزنگ طروشو وتله کلرگز، همده مرحوم آنالرنک تله کلری، اوشانداق
باتور طوغانم ولادیمیر آندریویچ، بایارار، باشقار، بتون خریستیان عسکرینک
طروشو هم یکت لکاری، بوزولماغان هم حق بولغان خریستیان دینی، ایزگو
چیرکاو، اوزمنک بر اوروغدن بولغان خریستیان طوغانلرمز اوچون مشقت لری
آرقاسنده بز آنده صاغ - سلامت یتدک.

کولکنگ یوغاریسندن مرحمتلی الله بزنی کوردی، اوزینک جوماردلغینی
بز گناهللی قللری اوستینه قیدی، خانلق اورنی، کوب کشیلی بولغان قزان
شهرینی، آنده طروچی بتون کشیلری ایله، بزنگ قولمزغه بپردی، محمدنگ
بیلگوسینی بتوروب، آنک اورنینه قزاننگ شه کی یالاینه ترگوزوچی
خاچینی اولطورتدی، آنده طوروچی مسلمانلر اللهنگ حکمی بوینچه بر ساعت
اچنده هلاک بولدی. قزان پادشاهی یادکار - محمد اوزینگنه تری بولوب
بزنگ پانغه کیلدی. اللهنگ باغشلاوی، آنک ایزگو تلهوی بوینچه، همده
سزنگ ایزگو تله کلرگز آرقاسنده ئلو کده بلچراق بولغان قزان فالاسینی آتا،
اوغول، ایزگو جان، بولونمی طورغان اللهلق اسمینه تقدیس ایتدک. قالانک
قیمه لری بویلاب خاچلر ایله یوردک، سینک ئلو کده گی کیکاشک هم تله کاشک
بوینچه اوزمنک پاک بولغان الله آنامز اسمینه چیرکاو طورغوزدق، موندن
باشقوده اللهنگ ایزگولری اسمینه نیچه لهب چیرکاولر صالحق.

اللهنڭ مرحمتى ھمدە سزنىڭ تەلەكلىرىڭىزنىڭ ئارقاسىدا قىزىڭىزنىڭ بىتون ئولوشلاردىن يورت كىشىلىرى، آرچە ھەم بولون ياقلىرى كىلۇب بىزگە باغوندىلەر، مىنگوگە چە بىزگە تولەو تولەرگە بولدىلەر. اللهنڭ مرحمتى ايله بىز ئاندىغى شەھرى ھمدە يىپىرلىنى ساقلاپ اوچون اوزىمىزنىڭ باشلىق ارمىزنى، اوشانداق كۆپ كىشىلەرمىزنى قالدىروب، اوزىمىز اللهنڭ شولايوق طور باغشلاوى ايله موندە، پاك بولغان الله اناسىنىڭ دىدارى، اولوغ اىزگولرنىڭ چىرىمى طورغان تەنلىرى، سىن اىزگو يانىنە، ھمدە اوزىمىزنىڭ طوغان اىلمىزگە صلغ - سلامت قايتىدۇ. مىن، اوزىمىزنىڭ طوغانمىزنىڭ اولدىمىزنىڭ ھمدە بىتون عىسكەرم ايله، سىن ئاتمە اوشانداق بىتون اىزگو چىركاكو علماء سىنە باغونامىز، اللهنڭ موندى اولوغ معجزە كورسەتتۇرى سىزنىڭ طوشووشىڭىز، سىزنىڭ تەلەكلىرىڭىزنىڭ ئارقاسىدا غەنە بولدى.

موندە حاضرندە مىن، سىز مىنى باغشلاسىڭىز ايدى، مىن گناھلىنىڭ يارلىقانووينى ھمدە يورتنىڭ تۈزۈك بولۇپنى اللهدىن سورا ساشاڭىز ايدى، سىزنىڭ اىزگو تەلەكلىرىڭىزنىڭ ئارقاسىدا الله بىزگە اوزىمىزنىڭ مرحمتىنى يىبارسە ايدى، عىسى اوزىمىزنىڭ آرو قانى بىر ابرىنە گناھدىن بولۇپ آلمان، بىزگە طابشورولغان خرىستىيان رىھەسىنى، ھەر ياخشى اوشانچ ھەم پاكلىك كە طوق ايتسە ايدى، بىزنى طوغرى بولغە كوندىرسە ايدى، كورونمى طورغان دشمانلاردىن ساقلاسا ايدى، اوزىمىزنىڭ اىزگو تەلەوى ايله بىزگە بىرولگان، ياڭا ياقتور تولغان قىزان فالاسىنى اوزىمىزنىڭ اىزگو اسىنە ساقلاپ، ئاندىن طوغرى اوشانچ، خرىستىيانلىقنىڭ چىن بولغان ھكىمىنى اورونلاشتورسە ايدى، يالغان دىن لىلرنى چىن بولغان خرىستىيانلىققە آوشتورسە ايدى، ئاندىن بىزنىڭ ايله بىرگە لىب «اىزگو اوچ» (Св. Троица) آتا، اوغول، اىزگو جاننىڭ اسمىنى اولوغلاسا ايدى دىوب سىزگە باغونامىز» (۱). اىوان سويلەپ بىتورگاندىن سوڭ، آڭاماقارى جواب بىردى. آڭنىڭ جوابىدە اىوان نىقى كىبك تىرەن معنالى، اثرلى، دىنى ھەم مىلى طويغولر ايله طولى ايدى. آڭنىڭ سويلەگانلىرى آراسىدا «سىن، اللهنىڭ ياردەمى ايله، اوزىمىزنىڭ دشمانلىرىڭ بولغان بلچوق قىزان پادشاھلىرىنە، ئاندىن بوزوچى، گناھسىز اوروندە خرىستىيان قانى قىبوچى، تىگىرىنىڭ اىزگو چىركاكو لىرىنى بلچراتوچى ھەم طوزدىروچى،

پراواصلاونى خرىستيانلرنى طوتقون ايتوب آنلرنى تورلى ياقغه طاراتوچى قزان تاتارلرينه قارشى يوردك.

سين، كوچلى اللهغه اوشانوب، اولوغ باتورلىق لو كورسه تىك. اوزىنىڭ طالانغان كتوونى قىللىق دن قوتقارورغه بولدك. الله سىنىڭ نرسه اوبلاغانىنى كوردى. حق بولغان خرىستيان دىنى، ايزگو چىركا، سىكا تابشورولغان خرىستيان خلقى، آنلرنىڭ قىولغان قانلىرى، طوتقون ايتولوب تورلى بلالرده ياشاتولولرى اوچون سىنىڭ تەنكىنى هم جانكىنى قزغانماغانىكىنى الله بلدى. مونه شوشى اعتقادلىك آرقاسنده اول سىكا ياردم ايتدى. قزان قالاسى ايله قزان خانلىغىنى سىنىڭ قولىگه تابشوردى. بورونى پادشاهلرغه صاحقان كىك، الله سىكاده مرحمتىنى صاحدى. قزان قالاسىنى اوزىنىڭ بتون تيگرە ياقى ايله سىكا باغشلادى. انلرنده اويالاشقان، شونلرده ياشورونوب بزنى چاقمقده بولغان يلانلرنى يوغارىدىن كىلگان رحمتى، خاچ هم سىنىڭ كوچك ايله بارسنده بتوردى. مونه شوشى بلچىقلرنىڭ بارسنده بتوروب، ياخشىلىق اورونلاشتوردى، ترگوزوچى خاچ ايله ايزگو چىركا لور طورغوزدى، سىنىڭ قولىك ايله ئلله نه چاقلى خرىستيان طوتقونلرىنى قوتقاردى. سين بزنى دشمانلرنىڭ باسقونلغىدىن صاقلادك، سين بزنىڭ دشمانلرنىڭ يورتلرىنى طوزديروب، خرىستيان طوتقونلرىنى قوتقاردك. اوزگە تىگرى طرفىدىن باغشلانغان قزان خانلىغىده حاضرگە هم كىلە چكده كوب يلغە چە ياشا!، ديگان سوزلر بار ايدى (۱). ايواننىڭ سوزلردىن آنىڭ كشىلىگى آكفوب طورديغى كىي، ماقارىنقىندىن شونلر آكقىلر ايدى. تاتار خانلىرى آراسىده ايوانغە اوخشاغان طويغولى خان بولمادىغى كىي، تاتار علماسى آراسىده ماقارىغە اوخشاغان چن دىن باشلىغىدە يوق ايدى.

ايوان قزاندىن ئلله نه چاقلى طويوملىق لور آلوب قايتىدىغى كىي، يادكار خاننىدە اوزى ايله برگە آلوب قايتقان ايدى. خاننىڭ ياندىدە، طوتقون ايتولگان اوغلانلر، ميرزالر، بكار، اوشانداق بونلرنىڭ خاتون - قز هم بالالرىدە بار ايدى (۲). ايوان ماسقاوغە ياقىنلاشقاچ، يسادكارنى، قزاننىڭ يالاوينى، اوشانداق آندىن آلونغان طوتقونلرنى اوزىدىن ئلوك ماسقاوغە يباردى.

۱) Некон. л. т. 5. стр. 225—227. Пар. кн. стр. 520—521.

۲) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 175.

بونلرنى قوراللانغان روس عسكىرى صاقلاب بارالر ايدى. آنڭ بولاي ايتووى ماسقاو ليلرغە اوزينڭ اولوغلىغىنى كورسەتۈ، قزان خانلىغىنى نە حالگە توشورگانلىغىنى آڭلاتو اوچون ايدى. قزان آلونونڭ شادلىغى ماسقاودە تيزگنە اونوتولمادى. شونڭ شادلىغىدىن نېچە كۈنلر طوتاشدىن بەيرەم ايتولدى. ايوان، اوزينڭ سرايندە نېچە كۈنگە چاقلى ماسقاونڭ اولوغلىرىنى صىلاب، آنلرنى تورليچە باغشلى، بولە كليدر ايدى (۱).

ايوانغە شادلىق طوفان ايدى ايسەدە، يادكار خان ماسقاو تورمە لرينڭ بىرسندە طوتقون بولوب ياتادر ايدى (۲). روسلر اوزلرينڭ دىنى ھم مىلى طويغولرى آرقاسندە پادشاھلرىنى شول چاقلى شادلاندىردىقلرى حالدە، قزانلىلر اوزلرينڭ «خانلىق» لرىنى يوغالتقانلر، خانلرىنى طوتقون ايتدىرگانلر ايدى. ۱۵۵۳ نچى يلنڭ ۸ نچى غنوارندە صفا گراى خان اوغلى اوتامش گراى ماسقاودە چوقوندىرولوب، آليكساندر آتالغان ايدى. شوناردن نېچە كۈنلر گنە صوڭ. يادكار خان ميتروپاليت ماقارىغە باغونوب، اوزى اوچون ايواندىن نېچە نرسە صوراونى اوتوندى. يادكارنڭ ميتروپاليت آرقىلى ايواندىن صوراغان نرسەلرى: ايواننڭ آنى باغشلاوى، ئولتور تماوى، جزالاموى، آڭا چوقونورغە ايرك قويووى ايدى (۳). ماقارى يادكاردن شول خبرنى آلغاچدە، آنڭ چوقونورغە تلەوى چن كوڭلدىن مو؟ ئللە جزالاودن قورقغانلىق اوچون گنە مو ايكانلىكنى بلوب قايتور اوچون، يانينە نېچە لېب كشىلر يباردى. يادكار خان آنلرغە اوزينڭ چوقونووى خرىستيان دىنىنى ياراتقانلىغىدىن، اسلام دىنىنى ياراتماغانلىغىدىن ايكانلىغىنى سويلەپ، سوزينڭ طوغرىلغىنە آند ايتدى. شوندىن صوڭ ميتروپاليت ماقارى ايوانغە باغونوب، يادكارنڭ تلەگانلرىنى آڭا ابروشتوردى. ايوان يادكارنى چوقوندىرورغە بوبوروب، آڭا اوزينڭ بوزىنى كورورگە ايرك قويدى.

فيورال نڭ ۲۶ نچى كۈنىدە يادكارنى ماسقاو يلغەسى يانينە آلوب بارولدى. آنڭ ايلە برگە ميتروپاليت ماقارى، اولوغ كنان، ايوان، يورى واسىليويچ، ولاديمير آندرىيوويچ، آرخىرى قروتيتسكى، ئللەنە چاقلى آرخيماندرىت

۱) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 180.

۲) Истор. о казан. цар. (Соловец. сп.) стр. 180.

۳) Никои. л. т. 5. стр. 229. Цар. кн. стр. 527. Татищевъ т. 5. стр. 384. Кн. степенная т. 2. стр. 650.

هم بايارلر بار ایدی. اول شونده چوقونديرولوب، سيمون آتالدى. يادكار خان چوقونغانده تلهك ايتوچى، آڭا آتسا بولغان پراتاپوپ آموس بولوب، آنى صودن آلوچى ميتروپاليت ماقارى بولدى. يادكارنڭ چوقونووى ايسوان اوچون چيكن طش كوڭللى ایدی. اول آڭا شهر اچنده برسراى باغشلاب، بايارلقغه ايوان زابالوتسكىنى، توره لك اوچون نيچه لهب كشيلا بوردى. شوندىن صوڭ يادكار، پادشاه صمان ياشى باشلادى. ۱۵۵۳نجى يلنڭ ۵نجى اوكتابرندە ايوان يادكارنى اويله نديرمكچى بولوب، آڭا مارييا قوتوزوانى ديمله دى (۱). يادكار خان آڭا رضالق بوردى. طوى، نوبابرنڭ ۵نجى كوندە بولورغه تيوشلى ایدی. ايوان، ايرته گه طوى بولاسى كوندە، يادكارنى ميتروپاليت ماقارى يانينه يباروب، اويله نور اوچون آناردن آقيش (۲) آلورغه بويوردى. يادكار ايله برگه ايوان شويسكى ده ماقارى يانينه بارغان ایدی. ماقارى يادكارنى آقيشلاب، اويله نورگه ايرك قويدى. شوندىن صوڭ ايوان، يادكارگه طوى اوچون حاضرله نورگه بويوردى (۳). بو طوى بيك شهب بولوب، آڭا ايوان اوزى چنلاب قاتناشديغى كبي، ماسقاونڭ ايڭ اولوغ كشيلىده قاتناشدى. يگت هم قز ياغندن بولغان كياو يگتلىرى روسلرنڭ ايڭ آتاقلى كشيلىرىدىن ایدی. يادكار ايواننى طوى بوله كلرى ايله بوله كلادىگى كبي، آنڭ خاتونينى، اوشانداق طويغه قاتناشقان بايارلرندە تورليچه بوله كلر ايله بوله كلادى. تگيلرده يادكارنڭ طويىنى قوتلاب، آڭا كوب بوله كلر بوردى. شوشى طوى آراسنده ايوان يادكار خانغه Руба شهرينى ده باغشلادى (۴). يادكارنڭ طوتقون ايتولووى نوغاي ميرزالرينه شاقطى آغير بولدى. آفلر ايوانغه نيچه قات ايلچى يباروب، يادكارنى آزاد ايتووينى صوراديلر. ايوان، ۱۵۵۳نجى يلنڭ غنوارنده، يوسف، اسماعيل ميرزالرغه يازغان يارليغنده، اوزينڭ قزان

۱) Древ. росс. вивлію. т. 13. стр. 57.

۲) آقيشلامقى - آقيش ايتمك، تشويق ايتمك، دعاوتنا ايتمك. لغت چغتای ص ۲۰
 يخشى سوزه قولاق صالحين سحر وقتى بيدار بولغين
 يخشى لردين آقيش آغين عمروڭ آرتيب زياد قالسون
 مخدموم قلى.

۳) Древ. росс. вивлію. т. 13. стр. 58.

۴) Древ. росс. вивлію. т. 13. стр. 58—73.

اوستينه يورگانلگینی، بتون قزان خلیفینی قاچدن کیچورگانلگینی بلدیردکن
صوگره یادکارنڭ طوتقون ایتولگانلگینی، آنی ئولومدن قوتقارووی تگیلر
اوچون گنه بولغانلغینی بلدیردی (۱). ۱۵۵۳نجی یلنڭ جاینده اسماعیل میرزا،
نیچه لهب نوغای میرزالری ایله برگه له شوب، ایواندن یادکار خاننی آزاد
ایتووینی صورادی. ایوان بونلرنڭ صوراولرینه قولاق سالمادی. اسماعیل
میرزا شول یلنڭ آزاغنده ایوانغه ایکی یارلیق یازوب، یادکارنی آزاد ایتووینی
طاغیده اوتوندی (۲). آنڭ بو یارلیق لری ماسقاوغه ۱۵۵۳نجی یلنڭ ۵نجی
هم ۱۵نجی دیکابرندده ایروشکانلر ایدی. ایوان آشا، ۱۵۵۴نجی یلنڭ غنوارنده
یازغان یارلیقی ایله، یادکارنڭ چوقونغانلغینی، روس بیرنده اوله نوب، آنڭ
آندن کیتهرگه اوی یوق ایکانلکنی، یادکارنی بناغشلاوی اسماعیل
اوچون بولغانلغینی بلدیردی (۳). شوندن صوڭ اسماعیل میرزا یادکار طوشماسنده
ایوانغه کوب یازوب ماتاشمادی. مگر یادکار خان اوستونده کیتکان تیمور
کولمه گینی صوراب، ایوانغه بر نیچه یارلیق یباردی (۴). چوقونغان تاتار
اولوغلری یادکارگنه بولماينچه، آندیلر ماسقاوده بیک کوب ایدی. بونلرنڭ
هیچ برسنده یات طویغولو بولماغانلغی اوچون، آنلر دین آلوشتورونی هیچ
نیگه صانامیلر ایدی.

-
- ۱) Продолж. древ. рос. вивліюѳ. т. 9. стр. 61—64.
۲) Продолж. древ. рос. вивліюѳ. т. 9. стр. 109—113.
۳) Продолж. древ. рос. вивліюѳ. т. 9. стр. 119—120.
۴) Продолж. древ. рос. вивліюѳ. т. 9. стр. 156, 191, 240.